

INTERDISCIPLINARNA STROKOVNA REVIIJA
SOCIOLOŠKA SPOZKANJA

ZALOŽNIK

Bojan Macuh
Žolgarjeva 19
SI-2000 Maribor
Mail: bojan.macuh@guest.arnes.si
GSM: +386 41 526 206

GLAVNI UREDNIK

doc. dr. Bojan Macuh

ODGOVORNI UREDNIK

zasl. prof. ddr. Matjaž Mulej

UREDNIŠKI ODBOR

zasl. prof. ddr. Matjaž Mulej, Slovenija
prof. dr. Marjana Merkač, Slovenija
prof. dr. Andrej Raspor, Slovenija
prof. dr. Duško Vejnović, Srbija
dr. Leonida Zalokar, Slovenija
prof. dr. Darko Lacmanović, Črna Gora
doc. dr. Bojan Macuh, Slovenija
dr. Darija Cvikel, Slovenija

JEZIKOVNI PREGLED

doc. dr. Milena Kerndl

LETO

2025

LETNIK 2, ŠT. 3

FOTOGRAFIJA

www.canva.com

ARHIV IZDANIH REVIIJ

Letnik 1, št. 2., 2024
Letnik 1, št. 1., 2024

PODROČJE IN OPIS REVIIJE

Revija Sociološka spoznanja je strokovna interdisciplinarna revija, ki objavlja prispevke s področja sociologije, ekonomije, socialnega dela, socialne gerontologije in vzgoje in izobraževanja.

Revija je namenjena sociologom, socialnim gerontologom, socialnim delavcem, učiteljem in vzgojiteljem, kakor tudi ekonomistom, ki želijo svoje strokovne rešitve, izkušnje in dobre prakse predstaviti v Socioloških spoznanjih.

Cilj strokovne interdisciplinarne revije je, da zadosti čim večjemu številu zainteresiranih bralcev, ki se bodo morda odločili za objavo v njej.

POGOSTOST IZHAIJANJA

Revija izhaja enkrat do dvakrat letno.

POLITIKA PROSTEGA DOSTOPA

Interdisciplinarna revija omogoča odprt dostop do strokovnih vsebin, ki temeljijo na načelu strokovnih in tudi znanstvenih spoznanj.

VABILO K OBJAVI PRISPEVKOV

Vabimo vas, da svoje prispevke objavite v strokovni reviji Sociološka spoznanja. Vsebina ni omejena zgolj na navedene tematske sklope, ampak bomo z veseljem prisluhnili vašim predlogom.

Naša želja je objavljanje prispevkov, ki obravnavajo nove in aktualne teme ter predstavljajo dosežke v stroki ter njihovo uporabno vrednost v praksi.

Prispevek oblikujte skladno z navodili za avtorje na za to pripravljeni predlogi.

- **INFORMACIJE AVTORJEM ČLANKA**
- **PREDLOGA ZA PISANJE ČLANKA**

Končni prispevek pošljite na naslov
bojan.macuh@guest.arnes.si

Mednarodna standardna serijska številka:
ISSN 3023-9958

NAGOVOR GLAVNEGA UREDNIKA

doc. dr., mag. Bojan Macuh

Vsak začetek novega leta prinese s seboj želje in tudi nove obveznosti. Ena od teh je izdaja tretje številke Socioloških spoznanj.

Tokrat smo se odločili za pestro izbiro prispevkov različnih avtorjev, ki so se nam tokrat pridružili prvič. Tega smo zelo veseli, saj s tem potrjujemo, da delamo dobro in želimo še več kakovosti v naši vsebini. Raznolikost pogledov na aktivnosti, katere spremljajo naše vsakdanje življenje, smo predstavili v temah: izobraževanje, skrb za okolje, življenje mladih in seveda umetni inteligenci, ki postaja del našega vsakdana.

Naša revija postaja del strokovnega in znanstveno raziskovalnega udejstvovanja. Znanja imamo veliko, le potruditi sem moramo, da ga na verodostojen način predstavimo bralcem. Prepričani smo, da smo na dobri poti, saj nas spremlja lepo število bralcev. To dokazuje, da delamo dobro, inovativno in predvsem v korist nas vseh. Z veseljem bomo tudi v prihodnje sprejeli vsak vaš prispevek, ga pregledali in prepričani smo, da tudi objavili v naši interdisciplinarni strokovni reviji Sociološka spoznanja.

BESEDE ODGOVORNEGA UREDNIKA

zasl. prof. dr., dr. Matjaž Mulej

Po znanih podatkih zdaj poteka preko 50 vojn. To je žal praksa, ki je značilna za vso zgodovino človeštva. Dokazuje, da je človek sicer najbolj ustvarjalno živo bitje, a tudi najbolj uničevalno in nenasitno, pohlepno. Ta lastnost je vedno bila problematičen sociološki pojav. Izmenjujejo se redka obdobja miru, obdobja oboroženih spopadov in hladnih vojn. Ljudje si pač ne znajo zaupati in biti zaupanja vredni. Tu jim predlagamo, naj uporabijo de Bonove metode ustvarjalnega sodelovanja, ki so se glede drugih tem po vsem svetu zelo izkazale. Slovenci imamo

za kaj takega ustavno podlago. Tudi vsi drugi narodi imajo podlago, predvsem v temeljni listini OZN.

Če se vam zdi, da je tematika vojne in miru preveč izven vašega območja neposrednega vpliva, ni to uporaben izgovor za lenobo namesto truda, da prispevate k razvoju 'inovativne trajnostne družbeno odgovorne družbe' in s tem k obstoju človeštva. Tretji prispevek v tej tretji številki 'Socioloških spoznanj' vas/nas z zgledom navaja, da je smiselno in izvedljivo začeti tako, da odpadke spreminjamo v kompost.

Na prvi pogled s tematiko miru in vojne nima veliko opraviti četrti prispevek, v katerem teče razprava o izobraževanju na daljavo in tudi prispevek, ki govori o izobraževanju v okviru družine. Upajmo, da ne bosta ostali edini možnosti, ker bo vojna zamenjala mirne razmere tudi tam, kjer zdaj je mir.

Dragi bralci, hvala (za nazaj in vnaprej) za sodelovanje, hkrati vabilo, da postanete tudi vi avtorji v tej reviji.

KAZALO VSEBINE

NOVI IZZIVI ZA SOCIOLOGIJO VOJAŠKIH ORGANIZACIJ • 5

MIR V DRŽAVNI HIMNI SLOVENIJE IN PODPRT Z ISO 26000 ITD. –
PREDLOG ZA METODE DE BONA ZA PREŽIVETJE ČLOVEŠTVA • 19

VLAGANJE V OKOLJE Z VPELJAVO KOMPOSTNIKOV ZA RECIKLIRANJE
ODPADKOV • 24

KDAJ BI SE LAHKO DRŽAVE ODLOČILE DA PONOVRNO PRESELIJO
IZOBRAŽEVANJE NA SPLET • 35

KOMPETENCE STARŠEV ZA POUČEVANJE NA DOMU: KJE SO MEJE
DOMAČEGA IZOBRAŽEVANJA? • 44

KOMUNIKACIJA V IZOBRAŽEVANJU: OSNOVE IZGUBLJENE V ČASU IN
PROSTORU • 49

dr. Alojz Šteiner
Pomurska akademska znanstvena unija, Murska Sobota, Slovenija
steinera@hotmail.com

NOVI IZZIVI ZA SOCIOLOGIJO VOJAŠKIH ORGANIZACIJ

Povzetek: Namen prispevka je prikaz socioloških vidikov spreminjanja obrambno-vojaških sistemov v treh desetletjih po koncu hladne vojne in nizanje izzivov v zadnjem desetletju. Ti kažejo na pojave nove hladne vojne prakse, ki so še kako nazorni v povezavi z vojnami, zlasti v Ukrajini pa tudi na Bližnjem vzhodu. S pojavom konca (prve) hladne vojne povezen vidik spreminjanja se nanaša na multilateralizem in globalizacijo. Po štirih desetletjih hladne vojne in groženj s kataklizmo človeštva ter neslutnim vojaškim tekmovanjem je sledil preobrat, ki ni nastal na vojaškem, temveč na ekonomskem področju in je poleg razpada enega do tedaj prevladujočih blokov končal tudi obdobje družbenega sistema v njem. Vzporedno s tem, ko se je hladna vojna umikala s svetovne scene, jo je na ekonomskem področju nadomestila globalizacija na ekonomski strani in na drugi strani multilateralizem, ki je temeljil na povezavi med diplomatskimi, vojaških in informacijskimi mehanizmi moči in urejanja zadev v svetu. Ta dva pojava ponovno odriva nova hladnovodna praksa. Vse kaže, kot da se vojni kresovi pripravljajo ali prižigajo na novo. Ta pa predstavlja izzive za sociologe in sociologijo vojaških organizacij o tem ali se vrniti na stara pota ali spremeniti.

Ključne besede: hladna vojna, globalizacija, transformacija, sociologija vojaških organizacij, funkcionalni imperativ, socialni imperativ.

Uvod

Pred desetletjem sem zaključeval raziskovanje in proučevanje transformacije oboroženih sil v doktorski disertaciji. Pomemben del proučevanja in raziskovanja se je nanašal na sociologijo vojske in novosti v sociologiji vojaških organizacij, ki so se pojavljale po koncu hladne vojne. Po treh desetletjih so se zgodile številne spremembe in namesto, da bi bili v obdobju trajnega miru, se vedno bolj kaže, da smo pred spremembami novih vojnih hysterij. Opisovanje v prispevku je usmerjeno v funkcionalni in socialni vidik sprememb v obrambno-vojaških strukturah vključno z uresničevanja človekovih pravic in svoboščin v vojskah ter sprememb, ki iz vprašanja spreminjanja vloge žensk v sodobnih vojskah ter enakopravnosti spolov. Dotikam se tudi stabilizacijsko-rekonstrukcijskega delovanja, saj v sebi združuje izzive, ki se kažejo v drugačnem funkcionalnem in predvsem socialnem imperativu. Opazni so zanimivi premiki od konvencionalnega vojaškega delovanja v stabilizacijsko-rekonstrukcijsko in nazaj na hibridno oz. neo-konvencionalno delovanje. Pri tem so nacionalne oborožene sile pred izzivom, ki ni povezan zgolj z delovanjem v mednarodnem okolju ampak tudi s spremembami, ki se nanašajo na delovanje v nacionalnem. Glavna pot za opisovanje in razpravo je induktivni pristop, ki je podprt z empiričnimi raziskovanjem v slovenskem okolju in je izveden za potrebe disertacije pa tudi v študijah omenjenih dveh vojn (v Ukrajini in Bližnjem vzhodu). Pri razvoju in oblikovanju profesionalne podobe slovenske vojaške organiziranosti v samostojni državi sem namreč vsaj dve desetletji intenzivno sodeloval, vrsto let tudi na zelo izpostavljenih mestih, zato nekatere trditve temeljijo tudi na ugotovitvah povezanih s spoznanji iz osebne udeležbe, ki v sebi nosijo tudi subjektivnost. Z mednarodnim povezovanjem Slovenije, v katerega sem prav tako bil vpet, pa so se nabirala tudi tovrstna spoznanja in omogočalo raziskovanje s tega zornega kota.

Pohladnovojni okvir sprememb na obrambno-vojaškem področju

Pojav hladne vojne je zaznamoval drugo polovico prejšnjega stoletja tako kot obe svetovni vojni pred njim. Po drugi svetovni vojni so mnogi, ki jim je bilo vojnega pekla in uničevanja dovolj, govorili »nikoli več vojne«. Vendar vojn preprosto ni bilo mogoče izbrisati z družbene scene, zato je kot primeren nadomestek za svetovno vojno prišel pojav »hladne vojne« ob koncu štiridesetih let prejšnjega stoletja. Ta je oboroževalno tekmo, skupaj z jedrskim zastraševanjem in množičnimi vojskami pa tudi s priseganjem na oblike totalne vojne, privedla do neslutnih razsežnosti (Crevelde, 2000, str. 186–213). Po štirih desetletjih je sledil preobrat, ki ni nastal na vojaškem, temveč na ekonomskem področju in je poleg razpada enega do tedaj prevladujočih blokov končal tudi obdobje družbenega sistema v njem. S koncem hladne vojne pa so se posledice, ne le za vojake in vojsvo, pojavile na obeh straneh blokov in so presegle vsa predvidevanja

in pričakovanja. Tudi zaradi tega smo tri desetletja po koncu hladne vojne v novem tisočletju pred pojavom nove hladnovojne prakse, ki bi jo skladno s sodobnim označevanjem lahko signirali kot 2.0.

Konec hladne vojne v devetdesetih letih prejšnjega stoletja

Ob koncu dvajsetega stoletja in pojavom novega tisočletja je kazalo, da se bo vloga vojaške sile v družbi korenito preoblikovala. Spremembe so se pojavljale tako v pozitivni kot tudi v negativni luči. Posledice so bile večplastne. Spreminjal se ni le funkcionalni ampak tudi socialni imperativ vojska. Zaradi tehničnega dejavnika in napredka je prišlo do transformacije njihovih struktur in delovanja, novih dimenzij uporabe vojaške tehnologije povezanih z digitalizacijo in kibernetiko in širjenjem v vesoljsko sfero. Informacije, t. i. mehke sestavine, so vedno bolj nadomeščale vlogo pomembnih delov trdih vojaških sistemov in s tem prevzemale vlogo ključnega nosilca (Alberts, 2003). Ta preobrat se je zgodil kmalu po razpadu bipolarne delitve sveta in je do takrat prevladujoče mehanizme uravnoveženja moči povsem spremenil ter jim dal drugačne uteži. To se nazorno odraža v globalizaciji in multilateralizmu.

Številne krize v večnacionalnih in nedelujočih državah (angl. fail states) so se poskušale reševati z rekonstrukcijskimi in stabilizacijskimi prizadevanji in temu prilagojenimi vojaškimi operacijami in civilnimi misijami, ki so si utirale pot v široki paleti pristopov in mednarodnih organizacij, ki so jih izvajale (OZN – Organizacija združenih narodov, NATO – Organizacija severnoatlantske pogodbe, OVSE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, EU – Evropska unija, AU – Afriška unija in druge). S tem so bile vojske dodobra zaposlene. Opravljale so svoj posel, ki pa je bil drugačen kot v konvencionalnem vojaškem spopadu. Temu je sledil vojaški razvoj in vojaška industrija, ki sta tako poskušala nadomestiti izgube zaradi razpada blokovske oboroževalne tekme in t. i. hladne vojne. Prestrukturiranje vojaškega osebja in propad pomembnega dela vojaške industrije, kjer ni uspela njena konverzija, je pripeljala države v razmere, ko so v vojaštvo in obrambno-varnostne strukture vlagale vedno manj sredstev.

Teorije, koncepti in nacionalnovarnostne strategije po koncu hladne vojne

Ko Binnendijk in Kugler (2006) analizirata dela več kot petdeset avtorjev različnih teorij (realizem, liberalizem, konstruktivizem in institucionalizem), med drugim primerjata dva prevladujoča pogleda državnih ustrojev, ki ju označujeta z neo-Kantovskim in neo-Hobbesovim. Pri prvem, razmeroma optimističnem pogledu, je vloga vojaške sile sekundarnega pomena, ker prevladujejo politična infrastruktura, rastoča demokracija in ekonomska moč. Pri drugem, bolj pesimističnem, pa so primarne varnostne zadeve in vojaška sila. Med njima so glavna področja razlik v vlogi moči, vključno z vojaško silo, in mednarodnega prava v svetovnih zadevah ter vlogi in pristojnosti mednarodnih organizacij (prav tam, 12). Vidna predstavnika neo-Kantovskega pogleda sta F. Fukuyama in S. Huntington, slednji z združevalnimi temami o demokratizaciji in ločevalnimi temami o spopadu civilizacij. W. Pfaff, R. Kaplan in Z. Brzezinski pa so predstavniki neo-Hobbesovega pogleda (prav tam, 4).

V pogledu političnih konceptov se po koncu hladne vojne na podlagi neo-Kantovskega bolj optimističnega pogleda na svet v zahodnih državah soočajo s progresivnim multilateralizmom na t. i. »mehki« bazi in nevojaški uporabi sredstev za preprečevanje napetosti. Neo-Hobbesov bolj pesimistični pogled pa se predvsem v ZDA sklicuje na nepopustljiv intervencionizem, pri čemer je ta na prelomu tisočletja spodbujen z aktivnostmi globalnega boja proti terorizmu. Obema političnima pogledoma je treba dodati še tradicionalni konservativizem, ki je usmerjen na ohranjanje velike moči s sklicevanjem na diplomatska in vojaška sredstva ter posebno obliko neoizolacionizma z oddaljenim balansiranjem in zanašanjem na regionalne partnerje, da vzdržujejo mir (prav tam, 5).

Sodobni svet (Binnendijk in Kugler, 2006, str. 161) je deloma neo-Kantovski z bogatimi demokratičnimi skupnostmi in neo-Hobbesov v regijah, soočenih z nestabilnostjo, kaosom in konflikti. Tako razcepljen vpliva na spreminjanje globalnih in nacionalnovarnostnih strategij pa tudi na oblikovanje paradigme obrambno-vojaške organiziranosti. Pri tem sta tako progresivni multilateralizem kot nepopustljivi intervencionizem naklonjena izgradnji demokratičnih institucij ob uporabi različnih vzvodov moči, medtem ko se tradicionalni konservativizem in neoizolacionizem z oddaljenim balansiranjem ozirata na ravnovesje moči ob različnih politikah uporabe moči ter na odnos do uporabe vojaške sile.

Izpostavljam, da se ameriške nacionalnovarnostne strategije v obdobju po koncu hladne vojne gibljejo med nepopustljivim intervencionizmom in progresivnim multilateralizmom, kar je močno odvisno od vladajoče politične opcije. Kaj pa v Evropi? Po prelomu tisočletja le-ta prisega na progresivni

multilateralizem, glede intervencionizma pa je sledila ZDA in jih celo podpirala, zlasti ko je šlo za vojaške operacije v Iraku in Afganistanu. Potrditev ugotovitve o evropskem progresivnem multilateralizmu najdemo tudi v obeh političnih usmeritvah Evropske komisije v obdobju 2019–2024 kot tudi na začetku obdobja 2024–2029. V tretjem desetletju novega tisočletja pa se je zgodil preobrat, ki ga obravnavam v tem prispevku.

Transformacija kot koncept in smer preobrazbe

Konec hladne vojne prinaša na področju obrambno-vojaške organiziranosti spremembe tranzicijske in transformacijske narave. Tranzicija pomeni dogajanje, procese ali stopnjo v spreminjanju enega stanja ali oblike dejavnosti v drugo – prehodno stanje (Tavzes in Adlešič 2002, str. 1179). Lahko je politična (prehod iz socialističnega v liberalno-demokratični sistem), gospodarska (prehod iz socialističnega v kapitalistični sistem, iz centralno-planskega v socialno-tržni sistem, iz industrijskega gospodarstva v storitveno) in tudi obrambno-vojaška (prehod z množične naborniške vojske na vojsko s prostovoljnim popolnjenjem).

Pri opredelitvah transformacije lahko prepoznamo različne vidike in pristope k njenemu opredeljevanju. vidiki transformacije, ki so lahko konceptualni, tehnološki, procesni in logistični. Konceptualni vidik vključuje koncepte, teorije in inovacije, tehnološki pa elemente sistemov in organizacij, ki se v angleškem okolju pojmujejo kot hardware in se nanašajo pretežno na tehnologije, vključujoč tudi informacijske. Procesni vidik vključuje organiziranje in delovanje, medtem ko je logistični vidik povezan z viri, predvsem kadrovskimi, finančnimi in tudi časovnimi. Sem sodijo tudi zmogljivosti, ki imajo v transformacijski paradigmi posebno mesto.

Na navedenem temeljijo tudi pojmovanja transformacije, ki jih prav tako lahko razvrstimo v tri skupine. Pri prvem pojmovanju gre pretežno za tehnološki vidik transformacije, ki vključuje tudi modernizacijo sil in zmogljivosti. Drugo pojmovanje je povezano z bolj poglobljenimi in kompleksnimi spremembami, vključujoč reorganizacije in zmanjševanje obsega, doseganje povezljivosti procesov in doktrin, kar vse omogoča nadaljnjo transformacijo sil. Tretje pojmovanje poleg omenjenega izpolnjuje tudi vse ključne elemente iz celovitih opredelitev transformacije in vključuje tudi spreminjanje narave ter namena oboroženih sil in njihove vloge v družbi, kar vodi tudi k spreminjanju njihovega socialnega in funkcionalnega imperativa.

Ker transformacija obrambno-vojaških struktur vključuje spreminjanje funkcionalnega kot tudi socialnega imperativa, se s tem pojavlja tudi več izzivov za sociološko znanost. Ti izzivi so tako v pogledu strokovne preobrazbe vojaškega osebja kot tudi glede človekovih pravic, enakopravnosti spolov in zastopanosti žensk na vojaških dolžnostih, legitimnosti in legalnosti ter etike in kulture v transformiranih obrambno-vojaških organizacijah.

Poudarjam, da transformacija temelji na nenasilnem in domišljenem ter na znanju in prednostih informacijske družbe temelječem spreminjanju obrambno-vojaških struktur, organiziranosti in nalog ter, ne nazadnje, vloge vojske v družbi. Eden najpomembnejših elementov transformacije je intelektualni – znanje, učenje in razumevanje. S tem pa smo tudi pred vprašanjem intelektualne preobrazbe obrambno-vojaških sistemov in njihovih kadrovskih, izobraževalnih in razvojnih struktur.

K zapisanemu je treba dodati še transformacijsko paradigmo, to pa se označuje kot družbeno in vojaško preobrazbo vloge vojaške sile. Transformacijska paradigma temelji na analizi modela nacionalnih vojsk in uporabe vojaške sile, njenih notranjih nasprotij in omejitev v času globalizacije ter na pojavih nadnacionalnih oziroma globalnih ogrožanj in kriz. Zasnovana je kot celostni pristop k dojetanju in spremembam v obrambno-vojaški sferi in celo več. Usmerjena je v priseganje na nove organizacijske modele, ne le na obrambne sisteme, vojstvo in dejavnosti temveč tudi na upravljavce, vključujoč politične določevalce, obrambno-vojaške strategije in vizije. Na vprašanje, koliko je stara transformacijska paradigma, je treba navesti, da se pojavi s koncem hladne vojne, vendar po letu 2010, tudi zaradi ekonomske krize zastane, ne le zaradi zmanjševanja investiranja v obrambno-vojaške strukture, o čemer bo še govora.

Značilnosti vojn na prelomu tisočletja in vplivi na transformacijo

S koncem hladne vojne in bipolarnosti se kot prednostno ogrožanje ohrani terorizem. S tem ne želimo zmanjševati pomena značilnosti drugih konfliktov ali vojn, kot npr. tistih, ki so povezani z afriško pomladjo

in bojem proti piratom. Terorizem že pred tem dobiva nove značilnosti s tem, da se prilagaja globalnim spremembam in postane nadnacionalen.

ZDA po terorističnih napadih leta 2001 (enajsti september) sprožijo globalno vojno proti terorizmu (angl. Global War on Terrorism – GWOT). Že sam izraz globalna vojna proti terorizmu ima glede na klasično pojmovanje vojn po Sun Cuju in Clausewitzu v sebi transformacijske značilnosti v več pogledih (Handel, 2003, str. 33–39). Podoben pojav kot v ZDA zasledimo tudi na območju Ruske federacije v vojni v Čečeniji, le da je to dogajanje v zahodnem okolju manj prisotno v javnih in akademskih obravnavah. S plaščem protiteroristične vojne je tako pokrito tudi dogajanje v iraški in afganistanski vojni, ki sta zelo zaznamovali prvo desetletje novega tisočletja.

Prva zalivska vojna (angl. Gulf War) v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je bila z operacijo Puščavski vihar označena kot prva vesoljska (satelitska op. a.) vojna tudi zaradi vloge in deleža globalnih pozicijskih sistemov v njej. Druga zalivska vojna z operacijo Iraška svoboda je desetletje pozneje nadgradila in uveljavila nove rešitve, ki so omogočale spremljanje različnih vojaških dejavnosti v realnem času. Pri tem so bila uporabljena že uveljavljena sredstva in podobne navigacijske funkcije kot v civilnem okolju ali celo zgolj civilna sredstva, ki so bila obarvana v vojaške maskirne barve (a ne nujno). Iraška vojna je, kot pravi Berkowitz v pomenljivem delu *The New Face of War* (2003, xi), temeljito spremenila naravo bojevanja, pri čemer je za zmago v vojni bilo potrebno naprej zmagati v informacijski vojni. Poleg tega je informacijska tehnologija postala eden najpomembnejših multiplikatorjev, saj je sposobnost zbiranja, posredovanja, procesiranja in zavarovanja informacij najpomembnejši dejavnik vojaške moči (prav tam, 21). Iraška in afganistanska vojna to dimenzijo širita na področje robotizacije (vključno z brezpilotnimi letalniki), na uvedbo elektronskih motilcev signalov, v tujini imenovanih jammer, ki so namenjeni zaščititi v boju proti improviziranim eksplozivnim sredstvom (IES). V nadaljevanju pa se dimenzija motenja elektromagnetnih signalov nesluteno širi.

Na primeru iraške vojne temelji tudi spoznanje o tem, kako se z manj ali lažjim sredstvom doseže več, kar vodi v novo generacijo oborožitvenih sistemov. Za ponazoritev navajam zgolj tri zelo značilne primere: brezpilotna letala, bojne robote in zahteve po novih, občutno lažjih in dobro zaščitениh oklepni vozilih. Hitrost in natančnost postavljata zahteve po vizualizaciji na bojišču in zaznavanju (angl. Awareness) ter izbiri ciljev (angl. Target Acquisition). Tako smo pred generacijo majhnih, lahko gibljivih ter premestljivih sil in sredstev, sposobnih natančnega delovanja, ne le ognjenega ter z dobrim situacijskim zavedanjem in preglednostjo.

Nadaljevanje iraške vojne (2004–2008) je prineslo novosti zlasti pri obvladovanju in nadzoru prostora ter v boju proti vstajniškimi paravojaškim milicam in pojavi asimetričnega uporniškega delovanja proti tehnološko močnejšim zasedbenim silam. Ob tem so izstopale zahteve po zaščiti sil vojakov kot njihovih prevoznih sredstev ter po ukrepih in sredstvih za boj proti improviziranim eksplozivnim sredstvom. Soočenje s temi izzivi predstavlja tudi odmik od kinetičnega bojevanja v nekinetično, kar je posledica asimetričnega odgovora upornikov na natančnost in poseganja po improviziranih eksplozivnih sredstvih. Del praktičnih izkušenj v zaščiti sil in vojakov je bil nadgrajen v afganistanski vojni, in sicer na podlagi novosti, novih taktik in sistemov, pa tudi neposrednih izkušenj vojaških profesionalcev, ki so po opravljenem službovanju na iraškem bojišču svoje izkušnje in veščine preverjali ter nadgrajevali še na afganistanskem.

Tako v iraškem kot tudi afganistanskem primeru pa opazimo premik od vojne proti terorizmu k protiasimetričnemu delovanju in protivstajništvu. To ne pomeni, da je protiterorizem preprosto izginil, prej bi lahko trdil, da se zakriva z asimetrijo. Zlasti takrat, ko uporniških sil preprosto ni bilo mogoče in smiselno označevati s terorističnimi.

Asimetrija se pojavlja kot alternativa tehnološki premoči in kot odgovor za nekonvencionalnost ter netradicionalnost v vojskovanju ter dobiva vse večji pomen. S svojo inovativnostjo in iznajdljivostjo preizkuša tiste, ki jo uporabljajo, pa tudi tiste, ki se poskušajo pred njo ubraniti, ne nazadnje tudi proučevalce. Značilnost asimetrije je, da ne priznava omejitev, da uporablja dejavnike presenečenja in vplivanja, zlasti pri ljudeh in javnem mnenju. S poseganjem po neobičajnih sredstvih in njihovi uporabi tako, da ogrožajo nekatere civilizacijske pridobitve. Asimetrična ogrožanja so namreč blizu neobvladljivosti, pri čemer grozijo bodisi s totalnim uničenjem bodisi s popolno negotovostjo. Obenem asimetrija nasprotuje temeljem ravnotežja sil, ki se v vojskovanju navadno kažejo z aritmetičnim ravnotežjem vojaške moči (Šteiner, 2011, str. 7–11). V nekaterih pogledih pa je tudi nadomestek tega

ravnotežja in odgovor na njegovo spreminjanje. Najznačilnejši primer asimetrije so vojne na Bližnjem vzhodu in spopad med Hamasom v Gazi in Hezbolahom na jugu Libanona ter izraelskimi obrambnimi silami (vojsko), zlasti zadnja vojna od oktobra 2024 naprej.

Pojavlja se vprašanje, kam umestiti ukrajinsko-rusko vojno, ki poteka od ruske agresije februarja 2022 naprej. Gre za vojno, ki je v začetku temeljila na konvencionalnih doktrinah in strategijah pred hladno vojno, kasneje pa se je temeljito preobrazila v neokonvencionalno vojno. Potem ko so bile v triletni vojni med spopadajočima se državama in širokim krogom njunih podpornikov dodobra izčrpane zaloge bojnih sistemov in kinetičnih izstrelkov, so na sceno dokončno stopili brezpilotniki in ostali roboti, raketna sredstva za delovanje z distance, informacijsko in kibernetično delovanje in še lahko bi našteval. Navedeno je tudi razlog za tako krčevito oklepanje vojnih opcij in izčrpavanja ter posledično krepitev vojaške industrije in laboratorijev ter inkubatorjev za nova bojna sredstva in vojaške pristope ter strategije. Pri tem je samo vprašanje časa, kdaj bodo klasična konvencionalna sredstva za uničevanje, ki so svoj razcvet dosegle, ravno v času hladne vojne, nadomeščena z novimi še bolj zloveščimi sistemi.

V vrtincu sprememb

Konec hladne vojne in prelom tisočletja zaznamujejo tudi zelo dinamična obdobja sprememb in iskanja ustreznih oblik vojaške organiziranosti. Haltiner pri proučevanju spreminjanja vojaške organiziranosti in posebno pri ukinjanju naborništvu v Evropi (Haltiner in Klein, 2002, str. 7–10) navaja tri obdobja. V prvem, med letoma 1990 in 1995, ki ga poimenuje val zmanjševanja, pride zlasti do zmanjševanja obsega in stroškov vojsk. Med letoma 1995 in 2000 se v valu spreminjanja nalog dogajajo predvsem spremembe funkcionalne narave, ki so povezane tudi z intenzivnim vključevanjem v mednarodne operacije in misije. Po letu 2000 pa sledi obdobje strukturnih reform, v katerem se dogajajo tudi procesi profesionalizacije vojsk. K tem obdobjem je treba dodati še prvo in drugo dekada transformacije, ki se dogajata po prelomu tisočletja. V procesih transformacijske narave kaže tudi izginjanje nacionalnega vojaštva, kar ima za posledico tudi občutno zmanjševanje obrambnih izdatkov in proračunskega financiranja vojaške industrije.

Vojna v Ukrajini je pod grožnjo širšega ali svetovnega konflikta kot naročena za ponovni preobrat na hladnovojno retoriko in ogrožanje ter oboroževalno tekmo. Da je ta lahko pot, katere se bodo mnogi oklepali, kaže primer ekonomskih in drugih sankcij proti Ruski federaciji zaradi agresije na mednarodno priznano Ukrajino. Rusija je v iskanju odgovorov za blažitev sankcij na gospodarskem področju svojo industrijo do dobra preusmerila na vojne potrebe in tako ohranila gospodarsko in obenem vojaško moč, ki ji omogoča, da vojno vodi že tri leta. Namesto ekonomskega kolapsa je ohranila razcvet in s tem v spiralo vojne industrije in rasti zaradi tega potegnila številne države na drugi strani, ki so podpirale Ukrajino.

Ko omenjam vrtinec sprememb povezan s koncem hladne vojne, upoštevam široko in raznoliko paleto sprememb, pri čemer na eni strani najbolj izstopajo koncepti obrambnih reform, reform varnostnega sektorja ter reform upravljanja varnosti, na drugi pa stabilizacijsko-rekonstrukcijskega delovanja in mednarodne operacije in misije.

Stabilizacijsko-rekonstrukcijsko delovanje

Najprej naj pojasnim, s kakšnim delovanjem imamo opravka. V Sloveniji ta poseben način vojaškega delovanja imenujemo stabilizacijsko delovanje. Slovenska Vojaška doktrina navaja, da gre za nebojni način delovanja Slovenske vojske, pri čemer ta s svojo prisotnostjo in aktivnostmi sodeluje pri zagotavljanju varnega okolja ali okolja, v katerem diplomatski, ekonomski, izobraževalni, razvojni in drugi programi uspešno odstranjujejo vzroke nastale krize (Furlan idr., 2006, str. 50). V drugih okoljih pa se to delovanje pojavlja pretežno v zvezah stabilizacijsko-rekonstrukcijsko (Binnendijk in Johnson, 2004, str. 15–32). Uporaba besedne zveze stabilizacijsko-rekonstrukcijsko je pogosto povezana tudi z obsežnim angažiranjem civilnih struktur v operacijah za graditev miru in pri tranziciji. Dodajam še, da se uporaba oz. vključevanje civilnih zmogljivosti v mednarodne vojaške operacije oz. za njihovo podporo najpogosteje poimenuje kot civilno-vojaško sodelovanje, ali se označuje kar s kratico CIMIC (angl. Civil-Military Cooperation). To izpostavljam zaradi nujnega razlikovanja med vojaškimi oblikami stabilizacijsko-rekonstrukcijskega delovanja in delovanjem, v katerega vojaške sile niso vključene. To se pojavlja na t. i. civilnih misijah ali v drugih oblikah stabilizacijsko-rekonstrukcijskih prizadevanj. Skupni namen različnih oblik in pristopov k stabilizacijsko-rekonstrukcijskemu delovanju je zmanjševanje nasilja in vzpostavitev varnega okolja v državi ali celo v regiji, da bi se lahko začele politične in gospodarske spremembe ter

omogočil premik od konflikta k miru in demokraciji, Pri tem sta pomembna še humanitarno delovanje in razvojna pomoč (Šteiner, 2014, str. 98–102).

S tem delovanjem se ukvarjajo obrambno-vojaške ali varnostne organizacije ter diplomacija, in sicer z več drugimi akterji na terenu, vključno z nevladnimi in mednarodnimi civilnimi ter humanitarnimi organizacijami. To delovanje zahteva poleg sprememb v obrambno-vojaških strukturah in strukturah diplomacije še spremembe v vlogi civilnih struktur in v njihovih zmogljivostih ter medsebojno povezovanje vseh pri delovanju. Osrednja značilnost je premik od konvencionalnega vojaškega delovanja v stabilizacijsko-rekonstrukcijsko. Okolje delovanja pa so mednarodne operacije in misije in tudi delovanje v nacionalnem okolju. Iz proučitve pristopov k spreminjanju vojaške organiziranosti več držav ugotovimo, da te posebno pozornost namenjajo ravno povečevanju vloge in sodelovanja vojaških sil ter njihovih zmogljivosti pri podpori zaščiti in reševanju oz. pri upravljanju nesreč ali celo kriznih primerov v nacionalnem okolju.

Pri stabilizacijsko-rekonstrukcijskem delovanju se pomembne spremembe dogajajo tudi na področju komuniciranja in uporabe medijev ter odnosov do javnosti. Spremenjeni odnosi do javnosti, javna diplomacija, uporaba medijskih mrež in socialnih omrežij vodijo v vzpostavlanje razvejanih vrst informacijskih operacij ter njihovo povezovanje z drugim delovanjem.

Postavljene so nove zahteve po znanju in izurjenosti izvajalcev v poznavanju tako lokalnih političnih, socialnih, kulturnih in ekonomskih razmer ter razvitosti kot varnosti in oboroženih sil, regularnih in paravojaških pa tudi poznavanja varnostnih interesov ter zunanjepolitičnih ciljev držav pošiljateljic. Znanje pa je le en vidik. pomembno je tudi razumevanje, za kar je treba pridobiti ustrezne informacije in zagotoviti njihovo obdelavo. Pomembno vlogo pri razumevanju ima poznavanje jezika, ki omogoča lažji dostop tudi do spoznavanja kulture in običajev.

Če se za stabilizacijsko-rekonstrukcijsko delovanje uporabljajo namenske vojaške enote, so te pred več izzivi. Prvi je povezan z razkorakom med njihovo glavno namembnostjo ter namembnostjo in nalogami, ki so predvidene v stabilizacijsko-rekonstrukcijskem delovanju. Z dodajanjem novih civilnih zmogljivosti in dodatnimi ali drugačnimi nalogami se pojavi še zahteva po dodatnem usposabljanju in s tem povezanim izpolnjevanju standardov ter pravil delovanja. Poleg tega postajajo tipično vojaške strukture vedno bolj sestavljene, ker se povezujejo ali se jim dodajajo policijske in različne civilne vladne ali nevladne strukture ter mednarodne organizacije. Zaradi tega se spremenijo in razširijo oblike sodelovanja, povezovanja in delovanja takšnih sestav. Klasično vojaško poveljevanje in tudi načrtovanje ter izvajanje dejavnosti veliko krat izgubijo svoje temeljne značilnosti in se oddaljujejo od nekaterih ustaljenih načel, ki so povezani s subordinacijo in hierarhijo ter odgovornostjo. Tudi zahteve po zagotavljanju neposredne fizične varnosti so drugačne. Njihovo uresničevanje v praksi je pogosto prej improviziranje kot učinkovito varovanje, zlasti civilnih strokovnjakov ali predstavnikov nevladnih in humanitarnih organizacij.

Sprememba je opazna tudi v nacionalnem okolju, v katerem prav tako poteka premik od prevladujočih načinov konvencionalnega vojaškega delovanja proti tistim, ki smo jih označevali s stabilizacijsko-rekonstrukcijskimi, čeprav vsi načini niso povsod tako poimenovani in so skriti pod podporno delovanje z enakimi nameni. Poseben izziv je preseganje dosedanjih okvirov in nova vloga usklajevanja ter priprav na delovanje v t. i. večvrstnih misijah, ministrstvih in agencijah

Od mirovnih operacij do mednarodnih operacij in misij

Mirovne operacije so stare toliko kot moderne vojske in so šle svojo razvojno pot. Jelušič v obravnavi vrst in tipov operacij te razvršča v mirovne operacije prve (1947–1988), druge (1988–1992) in tretje generacije, ki se dogajajo po koncu hladne vojne (Jelušič, 2003, str. 628–640; 2005, str.20–24). V obdobju po letu 1992 smo priča še posebno dinamičnemu razvoju in razširitvi spektra geografskih območij, na katerih se izvajajo operacije, in vsebin njihovega delovanja. Poveča se tudi število mednarodnih organizacij, ki jih vodijo in prek katerih se po eni strani poskušajo obvladovati krizne razmere in nastali konflikti, po drugi pa kazati politični interesi in vpliv. S pojavom transformacijske paradigme postanejo mednarodne operacije in misije eden najpomembnejših sopotnikov transformacijskega procesa in transformacijskih sprememb.

Poleg navedene organizacijske izpostavljam še terminološko raznolikost, saj se v mednarodnem okolju uporablja več različnih izrazov, kot so mirovne operacije, operacije v podporo miru, operacije kriznega

odzivanja idr. V Sloveniji od leta 2010 uporabljamo v posebni strategiji sprejeto in uveljavljeno poimenovanje mednarodne operacije in misije – MOM.

Mednarodne operacije in misije so v mednarodnem okolju zelo pomemben steber delovanja že omenjenih mednarodnih organizacij in zvez. S svojim mednarodnim političnim, normativnim in organizacijskim vidikom so mednarodne operacije in misije postale pomembno orodje tudi v kvadratu diplomatskih, informativnih, vojaških ter ekonomskih elementov nacionalne moči. Za sodelujoče države so orodje multilateralizma v zunanji politiki, ki poleg angažiranja nacionalnih virov lahko prinašajo koristi, ne le v političnem temveč tudi v ekonomskem pogledu, če sta zagotovljena celovit pristop in sledenje nacionalnim interesom.

V nadaljevanju poudarjam vlogo mednarodnih operacij in misij v povezavi z uporabo novih vojaških zmogljivosti v operacijah, uveljavitvijo izkušenj iz operacij, razvijanjem združenega ter večnacionalnega povezovanja in skupnega delovanja. Hkrati na nacionalni in mednarodni ravni prinašajo izkušnje in primere dobre prakse, ki dajejo odgovore na številna strateška, operativna ter taktična vprašanja o uporabi vojaških sil in zmogljivosti. V operacijah se preizkušajo nova oprema in sredstva ter potrjujejo nekateri eksperimenti z uporabo novih zmogljivosti ali taktike. Pomemben je vpliv mednarodnih operacij in misij na zagotavljanje povezanosti in skupno nastopanje na mednarodnem prizorišču (Šteiner v Maraš, 2017, str. 62–65).

Med vojaškimi razlogi za sodelovanje lahko navedem, da mednarodne operacije in misije: (1) omogočajo pridobivanje mednarodnih izkušenj na vojaškem področju; (2) neposredno kažejo doseženo raven razvoja in izurjenosti za delovanje vojaških sil v večspektralnem mednarodnem okolju; (3) lahko pomembno vplivajo na moralo vojakov in na osebni ravni ustvarjajo primerljivost z vojaki drugih vojska; (4) pomembno prispevajo k razvoju ter preverjanju vrednot posameznikov in organizacije; (5) dajejo priložnost za krepitev javne podobe vojske, predvsem takrat, ko ta prispeva k miru, humanitarnosti in reševanju življenj ter ustvarjanju varnega okolja; (6) omogočajo dojetje večnacionalnosti in delovanja v okoljih, v katerih se pogosto pojavljajo krize (Šteiner, 2015, str. 217). Navedeno pa je ena stran dojetja. Kljub temu, da gre za orodje multilateralizma, jih kritiki in nasprotniki mnogokrat povezujejo z ekspedicijskimi ali okupatorskimi strukturami oziroma kot orodje prevladujočih svetovnih struktur in organizacij.

Intenzivnost organizacij, ki prispevajo k mednarodnemu miru preko MOM, se po zaključku operacije Isaf v Afganistanu in tudi po zaključku operacije EU v Maliju v Afriki opazno spreminja. Lahko jo povezujemo z upadom multilateralizma in prizadevanj za zmanjšanje vloge mednarodnih akterjev v prispevkih ta mednarodni mir. Znotraj zavezništva Nata so se operacije spremenile v smeri, da se je zmanjšalo število t. i. operacij kriznega odzivanja, povečalo pa število operacij povezanih s pomorsko varnostjo in reševanjem problematike beguncev v Sredozemlju. Hkrati so se povečale aktivnosti ali vojaške operacije z odvračalno obrambno držo (angl. defence posture) na vzhodnem krilu Zavezništva. To zelo spominja na predstražne sile za primer napada nasprotne strani zlasti z vzhoda.

Kaj pomeni spreminjanje funkcionalnega in socialnega imperativa?

Po koncu hladne vojne s pojavom globalizacije in demokratizacije zasledimo tudi spreminjanje funkcionalnega in socialnega imperativa obrambno-vojaškega struktur. Ko Jelušič v Legitimnosti sodobnega vojaštva govori o pričakovanjih družbe o tem, kaj naj dela vojska, to po Huntingtonu poimenuje kot funkcionalni in socialni imperativ. Funkcionalni imperativ izhaja iz nalog in tega, kako bo vojska izpolnjevala vojaško-varnostne naloge. Socialni imperativ pa izhaja iz vrednot, kulture in ideologij ter pričakovanj, kako bo vojska opravila socialne naloge (Jelušič, 1997, str. 68–69). Schaub (2012, str. 3) navaja, da funkcionalni imperativ pokaže tudi, kako je država organizirana za uporabo prisile, da doseže svoje cilje. S socialnim imperativom se po eni strani kaže legitimnost države, po drugi pa sprememba socializacije in indoktrinacije populacije.

Vojaški profesionalci sicer ohranja bojevniškega duha, je pa vedno bolj opazen premik proti njegovemu novemu strokovnemu profilu z več diplomatskimi in poznavalskimi spretnostmi. Javnost je do vojske vedno bolj ravnodušna in vojska v javnosti izgublja pomen. Vse to se pojavlja kljub bistveno spremenjeni vlogi in delovanju medijev, ki so zelo angažirani, kar vojskam daje tudi več možnosti, da jih zlorabljajo. Pomembno se spremenita vlogi civilistov in žensk v vojski, pri slednjih s popolno integracijo v vse ali vsaj večino vojaških struktur. Družinski partnerji vojaških profesionalcev se bolj izključujejo iz običajnih

socialnih funkcij, drugačen pa je tudi odnos do istospolno usmerjenih oseb v vojski in oporečništva do nje (Moskos, 2000, str. 14–25).

V socialnem imperativu zasledimo tudi uveljavljanje enakopravnosti spolov in povečanje deleža žensk v vojaških strukturah, tudi bojnih. Tako smo priča ne le novemu strokovnemu profilu vojaških profesionalcev, temveč tudi njihovem novemu etičnemu profilu s pozitivno in negativno stranjo. Pri zagotavljanju kakovosti medsebojnih odnosov je treba poleg spoštovanja zasebnosti, dostojanstva in integritete omeniti tudi izogibanje neželenemu ravnanju do nasprotnega spola, ki vključuje ničelno toleranco v povezavi s spolnim nadlegovanjem ali spolnimi napadi. Poseben izziv je tudi vprašanje dosegljivosti vojaške službe za istospolno usmerjene osebe. Dodajam, da je v posameznih državah opazno največ razlik v politiki rekrutiranja in omejitvah za popolnjevanje z ženskami za tako imenovane bojne dolžnosti.

V pogledu funkcionalnega imperativa moderno vojskovanje zmanjšuje zahteve za številne vojaške dolžnosti po fizičnih zmogljivosti in tudi vzdržljivosti. Bolj kot surova fizična zmožnost ali junaštvo se pri tem zahtevajo nove sposobnosti, kot so psihična stabilnost, preudarnost, sposobnost dojemanja in razumevanja razmer ipd. Ne smemo zanemariti niti vpliva razvoja tehnologije, ki po eni strani omogoča boljšo preglednost in povezljivost vojaškega delovanja, po drugi pa prinaša nova vojaška sredstva in postopke. Na vedno bolj asimetričnem bojišču in v bojevanju so meje neposrednega spopada težko prepoznavne ali celo izbrisane, tudi v pogledu žrtev in ne nazadnje spolov. Istočasno se dominantna vloga kinetičnega delovanja, v katerem bi se s streljanjem in ognjeno močjo reševala osrednja vprašanja delovanja na bojišču, postopno seli v drugi plan in nadomešča z nekinetičnim in informacijskim delovanjem.

Poleg funkcionalnih sprememb v bojevanju je treba omeniti še spremembo narave in značaja nacionalnih vojsk, od statične obrambe teritorija do mednarodno povezanih in ekspedicijsko orientiranih operacij zunaj nacionalnega ozemlja. Veliko navedenega deluje kot pozitivni dejavnik, ki po eni strani omogoča uveljavljanje enakopravnosti spolov in dostopnosti do vojaških dolžnosti, po drugi pa je lahko tudi omejevalni dejavnik. Hkrati so v pogledu funkcionalnega imperativa sodobne profesionalne vojske, ne le dobro usposobljene in moderno opremljene, temveč praviloma tudi manjše, kar zmanjšuje število vojaških dolžnosti na sploh. Tako se soočimo z zanimivim paradoksom, ko se s povečevanjem možnosti za doseganje enakopravnosti spolov v vojskah zaradi spreminjanja in zmanjševanja obsega vojsk zmanjšuje razpoložljivost vojaških dolžnosti.

Konec množičnih vojsk in opuščanju popolnjevanja z naborniki ter obsežno rezervno sestavo, povzroča številne spremembe v količinskem pogledu, poleg navedenega pa tudi zaradi prehoda na poklicno popolnjevanje, ki prinaša vrsto kakovostnih sprememb in novih pristopov. Množična vojska je posegala po geslih kot: »vojska, to smo mi vsi« ali »želimo te v vojski«. Za vojsko, ki se popolnjuje na prostovoljski osnovi, takšna gesla niso več primerna, ampak nastajajo nova, kot so: »Izkoristi priložnost v vojski!« ali bolj elitistično kot: »Mi smo prvi, mi smo elita!« oz. uporaba besed specialec ali specialni. Najemniški model pa bi bolj posegal po geslih o učinkovitosti ali zanesljivosti izvedbe kakršnih koli nalog in nadomestilih zanje. Kot pravi Caforio (2006, str. 23), je vojaška profesija po koncu hladne vojne dobila nov obraz. V ospredju je znanje in z njim povezana strokovnost, ki obsega specializirano teoretično znanje in ustrezne veščine ter izkušnje kot rezultat dolgotrajnega izobraževanja in ohranjanja ravni vojaškostrokovne usposobljenosti (Jelušič, 1997, str. 109–110). Navedeno zasledimo tudi v opredelitvi kompetentnosti, ki vključuje izobraženost, usposobljenost, izurjenost ter pripravljenost za sledenje ciljem organizacije, kar so osnove spremenjenega kompetenčnega modela vojaškega posameznika. Izobrazba se pridobiva z javno priznanim civilnim ali vojaškim šolanjem. Usposobljenost je izraz za strokovno obvladovanje vojaških zadev, ki ga prinašata vojaškostrokovno izobraževanje in usposabljanje, medtem ko se izurjenost in pripravljenost dosejata z urjenjem in treningom ter s psihofizično vadbo za opravljanje določenih posamičnih ali skupinskih vojaških nalog. K temu je treba dodati sposobnost za prepoznavanje in sledenje ciljem organizacije, pa tudi motiviranost, etičnost in sprejemanje vrednot organizacije. Nekateri avtorji, med njimi Tellis in drugi (2000, str. 74), to označujejo tudi kot posebno sestavino človeškega kapitala. Hkrati se v njihovih kazalnikih intenzivno zrcalijo posebne značilnosti transformacijskih sprememb.

Pomembne razlike najdemo tudi v kadrovskih gibanjih pri vhodih in izhodih iz vojaške organizacije. V obvezniškem sistemu je bila pri vojaškem obvezniku možnost za izhod povezana z zakonsko določeno starostjo ali sposobnostjo opravljanja službe, saj je bil vojaški obveznik nekako ujet v sistem naborne obveznosti. Iz aktivne strukture je bil po končanem obveznem vojaškem usposabljanju in preostanku

služenja vojaškega roka postavljen v eno od oblik rezerve. Če je bil v aktivni rezervi, je nekatere oblike usposabljanja in drugih vojaških obveznosti nadaljeval, da se je ohranila njegova pripravljenost za morebitno ponovno opravljanje vojaške službe. Izhodišče pri pogodbenem pripadniku je drugačno, saj pozna konec službe oz. lahko nanjo vpliva neposredno. S tem pa se tudi lažje pripravlja za ponovno vračanje v civilno poklicno sfero. S socialnim imperativom so povezani tudi elementi in vsebine iz socialne strukturiranosti sodobnih vojska pa tudi mehanizmi, kot so motivacija, morala in etika, povišanja in nagrajevanja ter priznanja, sankcije za kršitve, voditeljstvo in duhovna oskrba.

Spremembe na področju človekovih pravic in svoboščin ter njihov vpliv na enakopravnost spolov v oboroženih silah

Vključevanje posameznikov v vojaško službo se po opuščanju splošne vojaške obveznosti s stališča človekovih pravic spreminja tako, da od vsiljene službe civilistom dobiva novo podobo v obliki svobodnejšega vstopanja vanjo in omogočanja civilnega življenja tudi pripadnikom vojaške organizacije. Na normativni prisili temelječe vključevanje se zamenjuje s prostovoljnim sodelovanjem pod normativno enakimi pogoji. Naj dodam, da pomemben del sprememb pri vzpostavljanju enakopravnosti spolov in spreminjanju vloge žensk v oboroženih silah izhaja iz širših družbenih trendov, ki sta jih prinašala globalizacija in demokratizacija, vključno z izboljšanjem človekovih pravic in varovanjem človekovega dostojanstva ter trendi na trgu delovne sile. Tako smo bili priča, da so družbe, ki so še pred desetletji temeljile na ideologijah in omejevanju ter nacionalizmu, temelječe na človekovih pravicah, pravni državi in gospodarskem razvoju. Spremembe so bile kompleksne (Moskos, 2000, str. 29–47) in temu se obrambno-vojaški sektor ni mogel izogniti, četudi so bile vojske skozi stoletja poseben prostor moškosrediščne kulture oziroma androcentrizma in tako eden stebrov družbene strukturne in spolne asimetrije.

Uresničevanje človekovih pravic in svoboščin v oboroženih silah med drugim vključuje varovanje človekovega dostojanstva ter zagotavljanje enakih možnosti in enakopravnosti spolov. To vpliva na spreminjanje vloge žensk v vojskah ter na dostopnost vojaških, tudi bojnih dolžnosti ženskam (Moskos, 2000, str. 36). Govorimo o politiki zagotavljanja enakih možnosti, ki je podprta z ustavnimi in drugimi normativnimi okviri, z institucionalnimi rešitvami prek posebnih vladnih organov (uradov za enake možnosti), varuha človekovih pravic (ombudsmana), nevladnih organizacij, raziskovalnih in izobraževalnih institucij ter s posebnimi uveljavitvenimi akcijskimi načrti in njihovim uresničevanjem.

Pri zagotavljanju kakovosti medsebojnih odnosov v vojski, temelječi na človekovih pravicah in svoboščinah, je poleg spoštovanja zasebnosti, dostojanstva in integritete treba omeniti tudi izogibanje neželenemu ravnanju do nasprotnega spola. To vključuje ničelno toleranco v povezavi s spolnim nadlegovanjem. Spolni delikti v oboroženih silah in delikti, ki jih pripadniki oboroženih sil storijo v vojaških konfliktih (vojnah ali drugih vojaških delovanjih), kažejo temni del obraza kulture in človeških odnosov vojaških organizacij. Uspešnost vojaških organizacij se pri tem pokaže z vzpostavljanjem ustrezne organizacijske klime, s preprečevanjem teh pojavov in učinkovitim spopadanjem z njimi in sankcioniranjem kršiteljev.

Pomembno mesto pri obravnavi novih pristopov k naboru in popolnjevanju z osebjem za vojaško službo imata, v povezavi z uresničevanjem človekovih pravic in svoboščin, nediskriminatorna politika in praksa pri zaposlovanju. Izpostaviti je treba, da zagotavljanje kadrov za poklicno vojsko zahteva tudi drugačen način nabornih dejavnosti in nastopanja na trgu delovne sile, seveda tudi mehanizme za privabljanje kadrov in ne nazadnje njihovo zadrževanje v vojaški službi. Pri tem materialne spodbude niso dovolj, potreben je domišljen sistem nematerialnih spodbud in bonitet.

S pojavom gospodarske krize in recesije leta 2009 se praktično konča tudi obdobje rasti in s tem številčne krepitve vojske, kar je bila značilnost celotnega dotedanega razvoja. Osrednje značilnosti konsolidacijskih postopkov, ki so sledili, so bile: prilagajanja strukture, kadrovska konsolidacija, pospešeno, včasih tudi vsiljeno nadaljevanje postopkov profesionalizacije, zmanjševanje stroškov delovanja in ohranjanje vitalnih delov vojaškega sistema ter njihovih dejavnosti. Veliko naporov je bilo namenjeno ohranjanju vitalnih delov, da se ne bi izgubila bojni značaj in motivacija vojske (Šteiner, 2015, str. 59–61). Šele po koncu obdobja pandemije so se spremenili trendi vlaganja v vojsko in upadanja njene poklicne sestave zaradi večjih odhodov iz sistema kot novih zaposlitev.

Iz navedenega lahko sklenem, da smo v Sloveniji v pogledu obrambno-vojaške organiziranosti in zlasti civilno-vojaških odnosov v novo državo vstopili s strukturami, ki so bile zgrajene v drugemu tipu državne ureditve in družbenopolitičnega sistema. Leta 1991 so pred osamosvojitvijo sicer izvedene pomembne spremembe in vse obrambne strukture so bile v pristojnosti nove države in centralizirane. Vendar je večina konceptualnih rešitev iz prejšnje ureditve še delovala ter preprosto ni bila opuščena in nadomeščena v celoti. Primerjava pristopov in procesov demilitarizacije in razoroževanja v Sloveniji z drugimi državami na območju nekdanje skupne države pokaže, da je ta del tranzicije Slovenija opravila sama, medtem ko se je na drugih območjih to dogajalo pod mednarodnim nadzorom in znotraj posebnih zavez, kot npr. Daytonski sporazum 1995 za Bosno in Hercegovino.

Treba je ponoviti že navedeno ugotovitev, da so obrambno-vojaške spremembe predstavljale del celotne družbene in ekonomske tranzicije, tako da sta opazna njihova skupna dinamika in prepletanje procesov. Slovenska posebnost v primerjavi z drugimi državami je bila tudi v tem, da je Republika Slovenija sodobno vojsko morala še zgraditi, medtem ko so se drugi soočali s prestrukturiranjem in reorganizacijami zaradi spremembe načina popolnjenja, doseganja večje učinkovitosti in zmanjševanja strukture. Ko je v Sloveniji proces gradnje stalne vojske dosegel določeno razvojno stopnjo, se je začela naslednja faza sprememb, ki je izhajala iz drugačnega načina popolnjenja ter procesa pridruževanja Zavezništvu in integracije vanj. Začetno vzpostavljanje koncepta množične vojske potrjuje tudi obseg vojske v vojni sestavi, ki neposredno po osamosvojitvi za 2,5 x preseže obseg vojske v vojni za samostojno Slovenijo in se do leta 1994 še krepi. Pomembne spremembe se dogajajo od leta 1995, ko dotedanja Teritorialna obramba Slovenije dobi novo ime Slovenska vojska in se od takrat v vojni sestavi nenehno zmanjševala, krepile pa so se mirnodobna sestava in zmogljivosti za delovanje brez predhodne mobilizacije.

Ko je v Sloveniji proces gradnje stalne vojske dosegel določeno razvojno stopnjo, se je začela naslednja faza sprememb, ki je izhajala iz drugačnega načina popolnjenja ter procesa pridruževanja Zavezništvu in integracije vanj. Spremembe, ki so iz tega izhajale, so bile veliko bolj primerljive s spremembami v državah, s katerimi je Slovenija začela zelo intenzivno sodelovati in se povezovati. Vloga osrednjega mejnika v nastajanju postmoderne vojske in transformacijskem procesu je povezana s slovensko potjo v Nato in pripada pridruževanju Natu in EU ter integraciji vanju. Drugi mejnik je povezan z vzpostavljanjem poklicne vojske, dopolnjene s pogodbeno rezervno sestavo, ki ga označujemo tudi kot profesionalizacijo. Slovenska vojska se je v prvo mednarodno operacijo vključila leta 1997, ko je sodelovala v operaciji Alba v Albaniji. V osemindvajsetih letih je sodelovala v preko tridesetih različnih operacijah in na misijah na treh celinah, do konca leta 2024 pa je pri tem sodelovalo več kot 16.000 vojaških oseb. Slovenski prispevek v MOM in tudi nacionalna strategija sodelovanja (2010) imata več značilnosti in posebnosti, ki izhajajo tudi iz dosedanjega razvoja Slovenske vojske. Ocene o slovenskem prispevku so pozitivne, prav tako o vplivih ter delovanju v mednarodnih operacijah in na misijah. V slovenski javnosti se odnos do njih kazal v zelo zadržani podpori ali celo z nasprotovanjem sodelovanju v Afganistanu in še bolj v Iraku. Po drugi strani pa se zaupanje javnosti v vojsko zaradi tega ni zmanjšalo. Javnost je pravilno razumela, da vojska v MOM opravlja pomembno zunanje-politično poslanstvo. Poleg tega je vojska uspela pridobiti podporo s promocijo prispevkov na misijah, predvsem s tistim delom, ki se nanaša na humanitarno in solidarnostno podporno delovanje v mednarodnem okolju.

Kar zajema uresničevanje politike enakopravnosti med spoloma dodajmo, da ima Slovenija od leta 2002 Zakon o enakih možnostih, ki je krovni nacionalni normativni akt in uresničuje Resolucijo o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (2005), katere temeljni namen je izboljšati položaj žensk v družbi in omogočiti trajnostni razvoj pri uveljavitvi enakopravnosti spolov. Na obrambno-varnostnem področju to pomeni, da Republika Slovenija spoštuje tudi resoluciji Varnostnega sveta OZN št. 1325 o ženskah, miru in varnosti (Združeni narodi 2000) in št. 1820 o spolnem nasilju v oboroženih spopadih (Združeni narodi 2008) ter uresničuje Nacionalni akcijski načrt za izvajanje obeh resolucij (MZZ 2010), kar vključuje tudi vsakoletno poročanje mednarodnim organizacijam (OZN, OVSE, Komiteju za enakopravnost spolov pri Natu – NCGP). Znotraj projekta profesionalizacije Slovenske vojske (PROVOJ) je od leta 2004 tekel poseben podprojekt uveljavljanja enakih možnosti (GŠSV, 2009). Osrednji normativni okvir za uresničevanje človekovih pravic in enakopravnosti spolov v Slovenski vojski pa je v Zakonu o obrambi (2004) in Zakonu o službi v Slovenski vojski (2007) ter Kodeksu vojaške etike (2009). Izpostavljam, da so te normativne podlage skupaj z mednarodnimi zavezami in akcijskimi načrti za njihovo uveljavitev ustrezne in dajejo celovit okvir za uresničevanje politike enakopravnosti med spoloma v Slovenski vojski vključujoč ničelno toleranco v povezavi s spolnim nadlegovanjem in spolnim nasiljem v vojski. Brez zadržka, lahko navedem, da je Slovenija v tem pogledu, kakor tudi v deležu žensk v vojski dosegla zavidljivo raven v primerjavi z državami v EU in Zavezništvu.

Razprava o preobratu, ki je pred vrati

Omenil sem že, da je vzporedno z umikanjem hladne vojne s svetovne scene nasledila na ekonomskem področju globalizacija in na drugi strani multilateralizem, ki je temeljil na povezavi diplomatskih, vojaških in informacijskih mehanizmov moči in urejanja zadev v svetu. Ko Binnendijk in Kugler (2006, str.108–113), iščeta odgovore na vprašanje o spremembi vloge države analizirata Creveldovo delo *The Rise and Decline of the State*. Creveld namreč omenja gibanja, ki nastajajo zaradi moderne tehnologije, pojava multinacionalnih, transnacionalnih in nacionalnih akterjev, ki s pomočjo satelitske tehnologije, interneta in drugih globalnih komunikacij delujejo mimo držav ter celo nadzirajo vojaško moč in orožje za množično uničevanje.

Ali res konec globalizacije ?

Da bi se vzpostavil globalni svet, so, tako pravi Pastor (1999, str. 357–358), potrebne štiri stvari: (1) mednarodna zakonodaja in pravo, ki bosta mednarodne sporazume, konvencije in pravila vključila v skupne univerzalne norme, (2) mednarodno sodstvo in mednarodni tribunal, (3) opazovanje in spodbujanje sporazumevanja in popuščanja ter (4) mehanizmi sankcij za kršitev pravil. Vse bi bilo mogoče urediti v okviru sedanjih struktur OZN. Navedeno se pojavlja tudi kot jedro multilateralizma, ki je usmerjen v spremembo vrednot in standardov, na področje pravne države in političnih reform.

Braw (2024) navaja, da globalizacija temelji na odstranitvi mej, integraciji trga in trgovine na svetovni ravni ter temu primernih skupnih vrednotah. Začele in spodbujale so jo kapitalske skupine in države skupnih vrednot. Hkrati je tistim, ki so zaostajali v razvoju, nudila priložnost za izboljšanje življenja in dohitevanje razvitih. Nekatero od teh držav so postale celo zelo bogate in samozavestne in zavzele svetovne pozicije. Informacijska tehnologija in digitalizacija, ki omogočajo integracijo trgovine na svetovni ravni, hkrati omogočajo krajo ali odtujevanje intelektualne lastnine (angl. Intellectual Property – IP). To pa zagotavlja bistveno hitrejšo rast kot običajni ekonomski razvoj. Z navedenim smo pred problemom globalizacije glede konkurence. To pomeni, da bi morali biti pošteni partnerji, ki spoštujejo pravila, ne pa prevarantske države in korporacije ali posluževanje prevarantskih valut (kot npr. kriptovalute).

Že pred pojavom pandemije Covid-19 so se pojavile ideje in politične zamisli o spremembi vloge moči kot iskanje odgovora na kritike globalnega neoliberalnega sistema in vloge ZDA. To je bilo spodbujeno tudi s političnim sloganom in gibanjem MAGA (iz izvirno Make America Great Again), popularizirano z Donaldom Trampom ameriškim predsednikom skozi uspešno predsedniško kampanjo leta 2016 in 2024. Z njegovim drugim prihodom na čelo ZDA je v Ameriki in svetu jasno, kaj pomeni trumpizem. Gre za pristop ameriške zunanje politike »Amerika na prvem mestu« – v skladu s katerim mora vsako ameriško sodelovanje z zunanjim akterjem nujno prinesiti kratkoročne in takoj prepoznavne prednosti za ZDA – kar bo v bližnji prihodnosti opredeljevalo mednarodne odnose. Na drugi strani pa se preko povezovanja in širjenja BRICS (iz skupnosti držav Brazilija, Rusija, Indija, Kitajska in Južna Afrika) prav tako iskali odgovori za zmanjšanje globalne vloge ZDA in spremenjen multipolarizem.

Elisabeth Braw v knjigi s pomenljivim naslovom *Nasvidenje globalizacija – vrnitev razdeljenega sveta* predstavlja geopolitično delo o globalizirani ekonomiji in izzivih, ki jih prinašajo temeljite spremembe globaliziranega gospodarstva in proste trgovine. Osredotoča se na propad globalizacije in globoke izzive, ki jih bo prinesla Zahodu. Pravi, da konec globalizacije pomeni novo postavljanje meja, ne le državnih, interesnih, ampak tudi ekonomskih in ne nazadnje vrednotnih ali celo ideoloških. Dodajam, da se konec globalizacije lahko razume kot klicanje po prijateljskih delitvah in ustvarjanju nove prevlade. Potrebna je nova obramba infotehnološke prednosti in preprečevanje pretoka intelektualne lastnine. Za to pa se potrebuje spremenjene instrumente moči, med njimi tudi vojaško, bodisi nuklearno ali neokonvencionalno.

Zanimivo je vprašanje, kaj je sprožilo konec globalizacije – Kitajska, Rusija, ZDA ali zgolj ekonomski učinki globalizacije z nepoštenimi konkurenčnimi pogoji. Če Putina in Rusijo zanima vračanje v carski oz. sovjetski imperij, se je Kitajska odzivala predvsem na ekonomsko krizo po letu 2008 in desetletje za tem izgubila zaupanje v globalizacijo tudi zaradi varovanja svojih interesov. Še posebej od takrat, ko je bil tudi ameriški protekcionizem na pohodu. Kitajski protekcionizem se tako spopada z ameriškim in evropskim, kar se na primeru avtomobilske industrije že dogaja. Poleg tega pa je treba izpostaviti izgubljanje informacijske tehnologije in intelektualne lastnine.

Kje je se je zgodila točka preloma? Do preloma je praktično prišlo na več področjih, kot prelomno točko pa bi vendarle lahko označil pojav pandemije Covid-19. Takrat so družbe v odsotnosti pripravljenosti za krize, ki jih je povzročila pandemija, dodobra odprle javnofinančne »mošnjičke« in pokrile številne izdatke od nujnih, do bolj populističnih. Samo vprašanje čas je bilo, kdaj se bodo pojavili tisti, ki so se čutili prikrajšane pri prej omenjeni radodarnosti. Med njimi zlasti tisti, ki zagotavljajo splošno, informacijsko in kibernetsko varnost in obrambo ter s tem povezan razvojno raziskovalni in industrijski ter trgovinski kompleks.

Kaj prinaša hladna vojna 2.0 ?

Izraz hladna vojna 2.0 se je začel pojavljati že v sedemdesetih prejšnjega stoletja, ko je bila prva hladna vojna še na sceni. V novem tisočletju pa se izraz vedno pogosteje pojavlja zadnje desetletje v povezavi z vojnami in zlasti zaostrovanjem med Zahodom in Rusko federacijo. Uradno je izraz hladna vojna 2.0 bolj ali manj fikcija, ker ne more biti uradno razglašen, tako kot je dolgo časa bila tudi v primeru predhodnice – prve hladne vojne ob zaključku štiridesetih let prejšnjega stoletja. Gotovo smo pred preobratom od multilateralizma in svetovnega povezovanja na ponovni svetovni antagonizem. To pa pomeni sebičnost, postavljanje novih meja in ponovno regionalizacija. Zopet bo pomembna nacionalnost, kar bo odpiralo priložnosti nacionalizmom. V ta kontekst grede tudi opozorila o koncu globalizacije in omejevanje odprtosti in ekonomskega protekcionizma. Za prvo hladno vojno so na nek način bili značilni tudi neuvrščeni, kjer smo tudi v nekdanji skupni državi imeli pomembno vlogo. Zato je na mestu vprašanje, ali bomo tudi pri hladni vojni 2.0 pričala pojavu novih neuvrščenih tj. nevtralnih držav, ki jim ne bo mar za binarne delitve.

Kot odgovor na v zgornjem podnaslovu navedeno vprašanje nas zanima razprava na obrambno-varnostnem področju in s tem povezanimi sociološkimi izzivi. Pri tem najprej izpostavljam, da se bodo spremembe izražale v širokem spektru različnih ukrepov na področju diplomatskih, ekonomskih, informacijskih (na digitaliziranih in z umetno inteligenco podprtih tehnologijah ter kibernetskih in obveščevalnih aktivnosti) in ne nazadnje hibridnih vojaških dejavnostih. V večini primerov bo zamegljena meja med vojaškim in civilnim, legalnim in nelegalnim ter legitimnim in nelegitimnim. S tem bodo tudi ukrepi za mednarodno sankcioniranje in ukrepanje ter urejanje bistveno omejeni. Ustvarjal se bo kaos in tisti, ki bodo imeli informacijsko premoč bodo pri tem v prednosti. Vsekakor bo v ospredju tekma, ki bo le delno izpolnjevala pogoje za izraz oboroževalna, ker bo vojaški hardwer le del tega.

Nova hladna vojna je v primerjavi s tisto iz obdobja po koncu 2. svetovne vojne vendarle pred izjemno dilemo ali celo problemom. Pred 80 leti je vojna v večini držav za sabo pustila izjemen vojaško industrijski kompleks in pomanjkanje delovne sile, ker je velika večina moške populacije bila v vojni. Če bi se tekma v oboroževanju nadaljevala, se pojavlja vprašanje, kdo bi (bo) lahko gradil težko vojaško tehniko (ladje, podmornice, tanke in rakete) in za to pridobil ter usposobil ustrezno delovno silo. Tako povečanje vojne proizvodnje, poleg širjenja ali prilagajanja industrijskih kapacitet, zahteva nove delavce. Tako imenovana težka industrija je v številnih državah poniknila, prav tako z njo povezan trg delovne sile. Veliko težke in umazane proizvodnje je preseljeno v druge države (Kitajska, Indija). Poleg tega s t. i. generacijo Z teh potreb skoraj ni več možno pokriti, razen v primeru robotizacije proizvodnje in njenega upravljanja s pomočjo informacijske tehnologije. Hladna vojna 2.0 tako mora računati na to posebnost in obnem priložnost po spremembi vojaškega hardwera. Ravno na primeru podpore Ukrajini in tudi Rusiji v zadnji vojni smo pričala dejstvu, kot da se namenoma praznijo vojni arzenali, zato da se naredi mesto novim. Med njimi so že na sceni droni in ostali roboti za vojne potrebe na primer.

Postavlja se vprašanje, katere rešitve, ki smo jih že poznali ali celo opustili oz. ovrgli iz obdobja hladne vojne, se bodo poleg že navedenega povrnila. Gotovo bo prišlo do sprememb v socialnem imperativu obrambno-vojaških struktur na nacionalni ravni in širše. Obrambni sociologi bodo pred izzivi kot v času hladne vojne in tudi takšnimi, ki so v nekaterih segmentih težko predstavljeni. Njihove konceptualne in raziskovalne priložnosti in tudi angažmaji pa bodo izjemno narasli.

Kaj torej čaka obrambne sociologe? Najprej spoznanje, da jih bodo ponovno rabili in se bodo odpirale možnosti, ki smo jih bodisi že poznali, bodisi povsem nove. Raziskovanje fenomena vojne, četudi hladne, in opozarjanje na njene pasti. Gotovo tudi v povezavi z mirovništvom, čeprav smo po koncu hladne vojne mirovno dividendo (tudi v Sloveniji) dokaj nespametno izčrpali. Pri tem bo izziv, kaj se da vrniti in česar se ne, ker smo zavrgli do te mere, da se v obstoječih družbenih in političnih ter tudi materialnih okoliščinah praktično ne da povrniti. Pri tem ne smemo mimo ponovnih množičnih vojska, kakršne koli že bodo in kakor koli se bodo imenovala in tudi splošne participacije v pogojno imenovani novi obrambnih ali vsaj varnostni strukturah, ki se bodo vzpostavljale.

V kolikor se bomo vračali na staro ali novo naborništvo, bodo obrambni sociologi pred izzivom proučevanja socialne strukturiranosti osebja v obrambno-vojaških sestavih in motiviranosti za participacijo v njih. Pomembno se bo spremenila struktura zastopanosti na trgu delovne sile in deležev: vključenosti nacionalne populacije v sestave obrambno-vojaških sistemov; deleži in razmerja glede na nacionalno delovno aktivno sestavo; deleži in razmerja v strukturi zaposlenih; deleži in razmerja v strukturi gibanja kadrov, socialna struktura vhodov in izhodov iz vojske; struktura in značilnosti nezaposlenih in gibanj na trgu delovne sile. Najti bo treba odgovore na vprašanja med mehanizmi prisile in motivacije ter razmerja med materialnimi in nematerialnimi stimulatorji. Slednje pa že posega na vprašanja motivacijske strukture in morale ter ukrepe za njeno krepitev. Tu pa so tudi izzivi povezani z voditeljstvom, korporativnostjo, duhovno oskrbo in sindikati. Posebno področje bo povezano s celotno oskrbo za pripadnike vojske in njihove družinske člane, reintegracija in prekvalifikacija tega osebja, ko ne bo več vključeno v obrambno-varnostne strukture.

Sklep

Konec hladne vojne je predstavljal prelom, ki je v marsičem bil nepredstavljen. Upanje in olajšanje, da se bodo spremenile vojne, ali celo izginile, so se bolj kot ne izkazale kot iluzija. Čeprav so bile spremembe na tem področju zelo velike in korenite, zlasti zaradi transformacije, ki so jo nekateri imenovali tudi tiha revolucija. Napovedi o začetku konca klasične uporabe vojaške moči se niso v celoti uresničile. Tudi zaradi tega, ker se ključni akterji niso nikoli poslovili in vojaško-industrijski kompleks, ki je v času hladne vojne poganjal svet, ni uspel v celoti izvesti prehoda oz. preobrazbe. Tudi zaradi tega, ker še ni povsem jasno, kako naj klasično vojaško moč nadomestila kibernetična moč oz. vplivi, ki lahko izhajajo iz njene prevlade. Kot smo navedli, se je prva hladna vojna končala zaradi stanja na ekonomskem področju. Če se je zaradi zastoja ali težav pri ekonomski globalizaciji začela nova, je na mestu vprašanje, ali pa bomo morali ponoviti tekmo in s čim bi se ta lahko odpravila.

Pri iskanju odgovorov in tudi obvladovanju sprememb, ki nastajajo, so tako obrambni oz. vojaški sociologi o pred novimi izzivi. Spoznanje iz minule hladne vojne je vendarle jasno, da ne bi smeli čakati, da se spremembe zgodijo in jih potem proučevati, iskati strokovne rešitve ter profesionalne izzive za njihovo obvladovanje. Ker smo nakazovali, da se kaže smer sprememb iz obrambno-vojaške sfere v bistveno bolj prepleteno nevojaško ali celo civilno sfere, bi se z izzivom ne bi smeli ukvarjati le obrambni sociologi. Pri tem pa ne mislim, da bi morali soglasno vpiti: »Dobrodošla hladna vojna 2.0!«

Literatura in viri

- Alberts, D. S. (2003). *Information Age Transformation: getting to a 21st Century Military*. Washington D.C.: CCRP Publication Series.
- Binnendijk, H. in Johnson, S. E. (ur.) (2004). *Transforming for Stabilization and Reconstruction Operations*. Washington D.C.: National Defense University Press.
- Binnendijk, H. in Kugler R. L. (ur.) (2006). *Seeing the Elephant: The U.S. Role in Global Security*. Washington D.C.: National Defense University Press & Potomac Books, Inc.
- Braw, E. (2024). *Goodbye Globalization: The Return of a Divided World*. Yale University Press: New Haven & London.
- Crevel, M. (2000). *The Art of War: War and Military Thought*. London: Cassell.
- Dandeker, C. in Gow, J. (2000). *Military Culture and Strategic Peacekeeping*. V *Peace Operations between War and Peace*, ur. Schmidl A. E., 59–79. London: Frank Cass.
- Furlan, B. et al. (2006). *Vojaška doktrina*. Ljubljana: Defensor.
- Generalna skupščina. 2008. Resolucija Varnostnega sveta OZN št. 1820 – o spolnem nasilju v oboroženih spopadih, sprejeta 19. junija 2008: Pridobljeno dne 6. 1. 2025 s spletne strani <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/GSSV>. (2009). Zaključno poročilo projekta PROVOJ, Ministrstvo za obrambo (GŠSV 802-00-4/2005-166), 29. maj 2009.
- Jasper, S. (ur.) (2009). *Transforming Defense Capabilities*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Jelušič, L. (1997). *Legitimnost sodobnega vojaštva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jelušič, L. (2003). *Mirovne operacije kot oblika globalne mirovne preventive pred širjenjem groženj*. *Teorija in praksa* 40 (4): 627–647.
- Kodeks vojaške etike Slovenske vojske. Ur. l. RS, št. 55/2009 (17. julij 2009).
- Maraš, V. (ur.) (2017). *20 let v službi miru: 20 let sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah*: zbornik. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.
- Moskos, C. C., Williams J. A. in Segal, D. R. (ur.) (2000). *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- MZZ. (2010). *Akcijski načrt RS za izvajanje resolucij VS OZN 1325 in 1820 v obdobju 2010–2015*.
- Neal, D., Friman, H., Doughty, R. in Wells L. II. (2009). *Crosscutting Issues in International Transformation: Interactions and Innovations among People, Organizations, Processes, and Technology*. Washington D.C.: National Defense University.
- Pastor, R. A. ur. (1999). *A Century's Journey: How the Great Powers Shape the World*. New York: Basic Books.
- Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005–2013 (ReNPEMZM). Ur. l. RS, št. 110/2005 (10. november 2005).
- Strategija sodelovanja republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah. Ur. l. RS, št. 19/2010 (12. marec 2010).
- Second Cold War. Pridobljeno s dne 6. 1. 2025 s spletne strani https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Cold_War

Šteiner, A. (2011). Predgovor. V Svete, U., Guštin, D. in Črnčec, D. Asimetrija in nacionalna varnost: od zgodovinskih izkušenj do sodobnih izzivov, str. 7–11. Ljubljana: Defensor.

Šteiner, A. (2014). Transformacija oboroženih sil po koncu hladne vojne: primer Slovenske vojske. Ljubljana: FDV.

Šteiner, A. (2015). Slovenska vojska med tranzicijo in transformacijo. Ljubljana: Slovenska vojska, Center vojaških šol.

Tavzes, M. in Adlešič, G. ur. (2002). Veliki slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Tellis, A. J., Bially, J., Layne, C. in McPherson M. (2000). Measuring National Power in the Postindustrial Age. Santa Monica: RAND Arroyo Center.

Uredba o ukrepih za varovanje dostojanstva zaposlenih v državnih organih. Ur. l. RS 36/2009 (15. maj 2009).

Zakon o enakih možnostih žensk in moških (ZEMŽM). Ur. l. RS, št. 59/2002 (21. junij 2002).

Zakon o obrambi (ZObr-UPB1). Ur. l. RS, št. 103/2004 (23. september 2004).

Zakon o službi v Slovenski vojski (ZSSlovV). Ur. l. RS, št. 68/2007 (13. julij 2007).

Združeni narodi. Generalna skupščina. 2000. Resolucija Varnostnega sveta OZN št. 1325 – o ženskah, miru in varnost, sprejeta 31. oktobra 2000. Pridobljeno dne 6.1. 2025 s spletne strani <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps>

Združeni narodi. Generalna skupščina. 2008. Resolucija Varnostnega sveta OZN št. 1820 – o spolnem nasilju v oboroženih spopadih, sprejeta 19. junija 2008: Pridobljeno dne 6. 1. 2025 s spletne stran <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps>

Matjaž Mulej¹
matjaz.mulej@um.si

Nastja Mulej²
ideja@nastjamulej.com

MIR V DRŽAVNI HIMNI SLOVENIJE IN PODPRT Z ISO 26000 ITD. – PREDLOG ZA METODE DE BONA ZA PREŽIVETJE ČLOVEŠTVA

Povzetek: Na žalost mir ni navada, temveč stalna želja in potreba človeštva. Sedanja generacija se je globalno strinjala s to ključno potrebo tako, da je sprejelo temeljni dokument Združenih narodov po 2. svetovni vojni. Slovenija je dala mir tudi v svojo himno. Zdi pa se, da to ni dovolj; trenutno je več kot 50 vojn. V zadnjih desetletjih je človeštvo posvečalo in še namenja pozornost razvoju vrednot družbene odgovornosti – odgovornosti vsakogar za lastne vplive na družbo, soodvisnosti in (nujno) celostnega pristopa v ISO 26000 in številnih dokumentih, ki sledijo ISO 26000. Ta praksa lahko ključno pomaga pri prizadevanjih za mir in preživetje človeštva. Potrebuje pa metodološko podporo; nudijo je metode E. de Bona za ustvarjalno sodelovanje.

Ključne besede: mir, preživetje, družbena odgovornost, soodvisnost, holizem, OZN, Slovenija.

Uvod

Trenutno je po svetu več kot petdeset vojn, poroča javni tisk. Glede na zgodovino človeštva, ki je veliko bolj polna vojn kot pa obdobje splošnega miru, to ni nova situacija. Si lahko sedanja generacija privošči enake prakse glede na vse jedrsko orožje in lastnike le-tega? Očitno nikakor. Družbena odgovornost, trajnostni razvoj in inovativnost, tako netehnološka kot tehnološka, so soodvisni predpogoji preživetja človeštva sedanjega časa in časov, ki prihajajo (v Mulej et al., 2024 in v Hrast, 2023 in 2024). Prizadevanje za mir je torej ključna obveznost. V Sloveniji je tudi v himni. Ali se svetovni in evropski dokumenti o družbeni odgovornosti, trajnostnem razvoju ujemajo s ključno inovacijo, ki se ji reče mir, brez katere skorajda ni možnosti za preživetje človeštva?

Združeni narodi – globalna organizacija za mir

Ustanovitev Organizacije združenih narodov je posledica svetovnega zavedanja, da se strašni časi dveh svetovnih vojn nikakor ne smejo ponoviti. Kot poroča History Chanel v "Vojskovanje v moderni dobi" 18. aprila 2024, je druga svetovna vojna ubila 75–80 milijonov ljudi, od tega 50 milijonov civilistov. S sodobnim jedrskim orožjem in številnimi lastniki le-tega bi lahko bile te strašne številke še višje, če le mir ne bi bil edini način življenja. Varnostni svet OZN je organ, ki naj bi zagotavljal mir. Uspešen je, če upoštevamo svetovno vojno, veliko manj pa, če upoštevamo tako imenovane lokalne vojne. Pri tem je še posebej zanimivo, da ima OZN zelo dolg seznam agencij, komisij, misij, skladov in delovnih teles, a noben od njih v imenu nima družbene odgovornosti (Wikipedia, obiskano 20. 4. 2024). Dnevne novice nam ne dajejo občutka, da Varnostni svet O in Generalna skupščina OZN trdita, da sta mir in družbena odgovornost neposredno povezani. Veliko pozornost pa namenjajo tako trajnostnosti kot tudi miru, čeprav mirovna prizadevanja pogosto blokira pet stalnih članic Varnostnega sveta ZN. Tako se lahko sklep glasi: OZN podpira družbena odgovornost in mir, a ne dovolj.

Mir v himni slovenije – osrednja vrednota

V Wikipediji lahko vidimo (obiskano 8. 4. 2024): Slovenija je postala samostojna država pred dobrimi tremi desetletji, potem ko je bila več stoletij del Avstrije in Avstro-Ogrske, med obema svetovnim vojnama pa del Kraljevine Jugoslavije, od leta 1945 do 1991 pa del Socialistične federativne republike Jugoslavije,

¹ Dvojni doktor znanosti, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, in vodja raziskav in soustanovitelj, IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti, Ljubljana, Slovenija; ameriški inštitut Scholar GDP ga uvršča v 0,28 % najpomembnejših znanstvenikov na svetu glede teorije sistemov in 0.50% na sploh.

² Mag. komunikologije, dipl. oec. in dipl. soc., govorka leta 2022 in 2024 v Sloveniji, prevajalka, založnica, trenerka in distributerka knjig in metod E. de Bona; UMNA, Ljubljana.

po osvoboditvi izpod okupacije nacistov, fašistov in njihovih zaveznikov, ki je trajala štiri leta in en mesec (1941–1945).

Slovenija ima gospodarski sistem, ki temelji na prostem trgu, in se po mednarodnih merilih uvršča med države z zelo visokim indeksom človekovega razvoja. Svojo državnost je vzpostavila s plebiscitom o neodvisnosti 23. decembra 1990 in jo ubranila z osamosvojitveno vojno po razglasitvi neodvisnosti 25. junija 1991. Po političnem sistemu je Slovenija ustavna parlamentarna demokracija. V članstvo Združenih narodov je bila sprejeta 22. maja 1992. Slovenija je tudi članica Sveta Evrope, Svetovne trgovinske organizacije, Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, pakta NATO in drugih svetovnih organizacij. Leta 2004 je Slovenija vstopila v Evropsko unijo. Leta 2007 je Slovenija postala članica evropske monetarne unije in prevzela skupno evropsko valuto evro. Članica OECD je postala leta 2010. 1. januarja 2024 je Sloveniji začel veljati dveletni mandat nestalne članice v Varnostnem svetu Združenih narodov. Slovenija se torej uradno in v praksi zaveda, kako pomemben je mir za obstoj človeštva danes.

V Sloveniji je zato mir v središču himne. Tukaj si jo lahko preberete v slovenščini in angleščini (Wikipedijo, obiskano 10. 4. 2024).

Žive naj vsi narodi
Ki hrepene dočakat' dan
Da koder sonce hodi
Prepir iz sveta bo pregnan

Da rojak
Prost bo vsak
Ne vrag, le sosed bo mejak!

Da rojak
Prost bo vsak,
Ne vrag, le sosed bo
Ne vrag, le sosed bo mejak!

God's blessing on all nations
Who long and work for that bright day
When o'er earth's habitations
No war, no strife shall hold its sway.

Who long to see
That all men free
No more shall foes, but neighbours be!

Who long to see
That all men free
No more shall foes, but neighbours,
No more shall foes, but neighbours be!

Družbena odgovornost – pogoj za mir

Kot vidite, je bila zgodovina Slovenije polna vojn in želja po miru, tako kot velja za človeštvo po svetu. Obstaja dovolj pomembnih prispevkov o teoriji miru, da se naš prispevek osredotoči na ključni predpogoj, da mir postane praksa – družbeno odgovornost, kot je opredeljena v prostovoljnem mednarodnem standardu ISO 26000, ki ga je leta 2010 sprejela Mednarodna organizacija za standardizacijo ISO (ISO, 2010). Če bi se izvajala soodvisnost, holistični pristop in družbena odgovornost (odgovornost vsakega za svoj vpliv na družbo), vojne ne bi bilo.

Dejstvo, da je bil standard ISO 26000 sprejet – po veliko letih pripravljanja v veliki skupini – samo dve leti po izbruhu globalne družbeno-ekonomske krize leta 2008, pomeni, da štejejo družbeno odgovornost za rešitev iz te krize, ne samo za prostovoljno opredelitev podjetij, da ravnajo tako, da prakticirajo svojo odgovornost za vplive na družbo – ljudi in naravne pogoje za preživetje, upoštevajo svojo soodvisnost in se trudijo za celovitost. Tako bi preprečili, ali vsaj razrešili, napake; najhujša med njimi je vojna.

Vojna in konec človeštva - ali preživetje in mir z družbeno odgovornostjo, trajnostnim razvojem in s tem povezanimi inovacijami

Izhod človeštva iz trenutne globalne socialne in ekonomske krize je nemogoč z dosedanjo politiko in instrumenti človeštva, še posebej ne z vsem jedrskim orožjem in necelovitim obnašanjem sedanjih voditeljev, tako v politiki kot v gospodarstvu. Zdi se, da ne upoštevajo, da je človeštvo sprejelo dokumente, ki zahtevajo mir, preko svoje/naše Organizacije Združenih narodov in jih podprlo z ISO 26000. Ta standard se mnogim zdi omejen na organizacije, vendar vse organizacije od družin do ZN vodijo ljudi, ki izvajajo načela, ki se pogosto ne ujemajo s trenutnimi ključnimi potrebami človeštva:

- izvajajo bolj enostranski kot zadosti celovit pristop, kajti
- počutijo se neodvisne ali odvisne, ne pa da živijo v soodvisnosti, kar je edina realna možnost v naravi in ekonomiji, pravo pa je instrument proti zlorabi, ko govori o neodvisnosti in odvisnosti.

Zato je družbena odgovornost, kar pomeni odgovornost ljudi in njihovih organizacij za njihove vplive na družbo, neizogibna človeška lastnost, da človeštvo preživi, živi v miru. Enako velja za trajnostni razvoj in z njim povezane inovacije.

V standardu ISO 26000 družbena odgovornost izpostavlja 7 temeljnih vsebin (ki povzemajo celotno življenje), soodvisnost in celostni pristop (Slika 1; ISO, 2010).

Slika 1: Bistvene sestavine družbene odgovornosti (ISO, 2010)

Ti trije atributi so ključni za preživetje človeštva v sodobnih razmerah, ki jih zaznamuje neoliberalna monopolna zloraba prostega trga in (tudi) demokracije. Za te tri lastnosti so se zavzemali npr. Adam Smith, Karl Marx in John M. Keynes, vendar so ljudje in njihove vplivne organizacije, ki jim je manjkalo družbene odgovornosti in ravnanja v stilu inovativne, trajnostne in družbeno odgovorne družbe, zlorabili njihove predloge in povzročili sedanje pomanjkanje upoštevanja soodvisnosti in skrbi za čim večjo celovitost in potrebno in zadostno celovitost (Mulej in Kajzer, 1998; v Mulej et al., 2013).

V ISO 26000 človeštvo podpira te tri lastnosti s sedmimi načeli družbene odgovornosti. Treba jih je poudariti, ker so nujna, a premalo vsakdanja praksa v neoliberalizmu, ki zlorablja prosti trg in demokracijo s poslovnimi in političnimi monopoli. Ta načela so (ISO, 2010):

- odgovornost (vključno z delom odgovornosti, razvidnim iz uradnih podatkov; op. avt.);
- transparentnost (vključno z vpogledom in ne skrivanjem podatkov, ki morajo biti znani, da je možno ustvarjalno sodelovanje; opomba avt.);
- etično vedenje (vključno s poštenostjo, zanesljivostjo, integriteto; etični ljudje, organizacije, države so boljši partnerji; opomba avt.);
- spoštovanje interesov deležnikov (ne le lastnikov in šefov; opomba avt.);
- spoštovanje vladavine prava (vendar ne monopolnega, enostranskega prava, ki je namenjeno in se uporablja za zlorabe; opomba avt.);
- spoštovanje mednarodnih norm (spet ne monopolnih, enostranskih; opomba avt.);
- spoštovanje človekovih pravic (namesto monopolnega, enostranskega, zlorabljačnega vedenja, npr. ravnanje z ljudmi in ljudstvi kot s sužnji, fevdalnimi podložniki itd.; opomba avt.).

Primer: Gandhijevo vedenje nenasilja je v bistvu prakticaliralo ta načela pred ISO 26000 in je prineslo mir njegovi rodni Indiji.

Kratek komentar k številnim dokumentom, ki imajo podlago v ISO 26000: kje je mir?

V tem kratkem prispevku nimamo prostora, da bi opisali ali celo našli vse ključne dokumente, s katerimi dobiva zagon pot od načel iz ISO 26000 do vsakodnevne prakse. Anita Hrast jih je zbrala v dveh svojih dsokumentih (Hrast, 2023, 25 prosojnic; Hrast, 2024, 87 prosojnic). Navedeni dokumenti veliko prispevajo k razvoju človeštva v smeri »Inovativne trajnostne družbeno odgovorne družbe«. vendar se zdi, da nobeden od njih ne omenja miru. Morda bo potrebna dodatna spodbuda. Predlagamo jo tukaj.

Predlog vladam, organizacijam javnega sektorja in njihovim dobaviteljem česar koli

Običajen dobavitelj česar koli naredi tisto, kar kupci zahtevajo. Država je naročnik vseh storitev javnega sektorja – vrtca, izobraževanja, umetnosti in kulture, športa, zdravstvene oskrbe, javnih uradov, vojske, policije itd. Zato zdaj ponavljamo naš (na žalost prezrti) predlog, da bi vlada sprejela zakon, po katerem se mora vsak dobavitelj česar koli katerikoli organizaciji javnega sektorja izkazati kot najbolj inovativen, trajnosten in družbeno odgovoren od vseh potencialnih dobaviteljev (Mulej et al., 2024).

Da bi se tej nujni praksi približali, razvijamo koncept 'inovativne trajnostne družbeno odgovorne družbe' (ITDOD). Več na www.irido.si. Glej predvsem knjigo Bases of an innovative sustainable socialno responsible (issr) society, ki izide pri založniku Palgrave Macmillan, UK, del Springer Nature, CH. Knjiga v dveh zvezkih je soavtorska monografija, ki smo jo uredili Matjaž Mulej, Anita Hrast, Tjaša Štrukelj, Borut Likar, Simona Šarotar Žižek s soavtorji.

Podpora drugih vladi

Naj citiramo, kar smo že večkrat ponudili:

»Pet osnovnih smernic ukrepov, ki jih je treba sprejeti, je (zopet) predlaganih za spodbujanje ITDO družbe in s tem za preživetje človeštva:

1. Posamezniki: razumeti in prakticalirati, da kot potrošniki dajejo prednost resničnim potrebam pred pohlepom in da dajejo prednost dobaviteljem z dobro utemeljeno podobo inovativnosti, trajnosti in družbene odgovornosti (ITDOD). Pritisk na organizacije za vedenje kot ITDOD in družbo mora postati trajen, tudi vključiti vedenje tipa ITDOD v merila 'popolne kakovosti'.
2. Organizacije, tako podjetja vseh velikosti kot druge: razumeti in izvajati ITDOD kot človeško lastnost in strategijo podjetij, vlad in nevladnih organizacij, ki preprečuje ali vsaj zmanjšuje stroške, ki izhajajo iz nezadovoljstva ljudi (npr. v obliki njihovih vidnih in belih stavk; odpovedi in nezanesljivosti v zvezi s pogodbami in posledično dragega iskanja novih dobaviteljev in kupcev; družbenih nemirov vse do mednarodnega terorizma, vojn ipd.) in iz nezdravega naravnega okolja (npr. pri potrebi po ekoremediaciji in zdravljenju ljudi in druge narave ipd.). Sprejemanje pritiska ljudi in pritisk na vlado za ravnanje kot ITDOD mora postati trajno.
3. Državne in druge vlade: razumeti in izvajati, da je javni sektor kot celota največji odjemalec in lahko zato v svoje nabavne predpogoje vključi povpraševanje in neizogiben predpogoj, ki pravi, da lahko katero koli organizacijo iz javnega sektorja (od vrtca do vladnih uradov in vojske itd.) oskrbujejo le dobavitelji, ki se lahko izkažejo za sam vrh v kombinaciji (1) obnašanja tipa ITDOD, (2) inovativnosti, vidne v vrhunski poslovni odličnosti in celoviti kakovost svojih zalog ter notranjih in zunanjih poslovnih praks organizacije, vse do njene 'sistemske kakovosti' kot sistemske sinergije ustreznih cen, plačilnih pogojev, delovnih pogojev, razvojnih sredstev, tehnične in komercialne kakovosti, inovativnosti vse do (smiselne!) edinstvenosti dobav, primerne ponudbe, trajnostne skrbi za svoje naravno okolje in drugih vsebin ITDOD po ISO 26.000, (3) doseganje enakih atributov z lastnimi dobavitelji in njihovo skrbjo za iste attribute lastnih dobaviteljev.
4. Mednarodna skupnost in njeni organi: razumeti in izvajati prizadevanja, da se doda mednarodnemu pravu (ki ni obvezno in ga zato ni mogoče uveljavljati razen z dogovorom), zlasti v zvezi z multinacionalnimi korporacijami, (1) ITDOD, (2) svetovni mir in (3) osnovne človekove pravice; samo

te tri teme so lahko vloga svetovne demokracije, vključno s svetovno vlado, sestavljeno iz zelo poštenih in družbeno odgovornih, trajnostnih in inovativnih oseb, ki ne zlorabljajo svojega vpliva.

5. Znanstveniki in izobraževalci (vključno z javnimi mediji): ustvarjajo in poučujejo vrednote, kulturo, etiko in norme ter metode, ki podpirajo ITDOD in zahtevano celostno vedenje kot človeške lastnosti in organizacijsko vizijo, politiko, strategijo, taktiko in dnevno prakso, ne omejeno na podjetja.«

Uporaba de bonovih metod podpira itdod, mir in preživetje

Ustvarjalnost, aktivno poslušanje, presojanje in odločanje, usmerjenost v storitve, obvladovanje kakovosti, pogajalske spretnosti, kritično razmišljanje, ravnanje z ljudmi, koordiniranje z ostalimi, reševanje zapletenih težav, čustvena inteligenca in miselna prilagodljivost – to je 12 poslovnih veščin, o katerih pri Svetovnem gospodarskem forumu menijo, da so bile oz. bodo najpomembnejše za učinkovito delovanje v sodobnih razmerah. To so nedvomno pomembne veščine, ki pa imajo eno skupno točko: razmišljanje. Gre za veščino, ki jo potrebujemo pri najrazličnejših operacijah človeškega delovanja: prepoznavanju, razčlenjevanju, primerjanju, načrtovanju, snovanju, ustvarjanju, iskanju drugih načinov, izbiranju, odločanju, organiziranju, osredotočanju, povzemanju itd. Hkrati pa gre za veščino, za katero se marsikdo ne zaveda, da je veščina, in se je loti rutinersko, zmedeno ali čustveno namesto namensko, strukturirano in objektivno. CoRT in druge metode de Bona pomagajo.

Skratka: opredelitev, da štejeemo družbeno odgovornost za bistveno vrednoto, vključno s tem, da vključimo mir v ustavo, je dragocena, a premalo, če nimamo metod, s katerimi se dajo vrednote uresničevati. O takih metodah se lahko največ naučimo iz de Bonovih knjig (glej reference), zlasti pa s pomočjo delavnic, ki jih vodi Nastja Mulej in njene pooblašene sodelavke.

Sklepne opombe

Ta predlog zveni kot utopija, a tudi preživetje človeštva. Enako tudi Gandhijeva prizadevanja. Globalne organizacije človeštva, zlasti Združeni narodi in Evropska unija, objavljajo zelo veliko pobud, ki podpirajo to utopijo. Glejte: www.IRDO.SI. Z metodami za ustvarjalno sodelovanje, ki jih širimo med vse več uporabniki v organizacijah in med učenci, dijaki in študenti, je tak predlog veliko bolj uresničljiv (več v N. Mulej, 5. poglavje in N. Mulej in B. Tacer, 9. poglavje, 2024; v knjigi M. Mulej in souredniki in soavtorji, 2024).

Literatura in viri

- The History Chanel.(2024). *Warfare in the modern era*, 18. aprila 2024.
- de Bono, E., 1973. CoRT Thinking. 1986. Advanced Practical Thinking Training, Inc.
- de Bono, E., 1973. Lateralno razmišljanje. 2006. Ljubljana: New moment.
- de Bono, E., 1985. Šest klobukov razmišljanja. 2005. Ljubljana: New moment.
- de Bono, E., 1992. Naučite svojega otroka razmišljati. 2014. Maribor: Rotis.
- de Bono, E.(2025). Šest medalj vrednosti. Ljubljana. UMNA.
- Hrast, A. (2023): Globalne usmeritve na področju DO in TR na kratko. www.irdo.si
- Hrast, A. (2024): Trajnostno poročanje. www.irdo.si
- Mulej, M., Hrast, A., Štrukelj, T., Likar, B., Šarotar Žižek, S., with coauthors (v tisku): BASES OF AN INNOVATIVE SUSTAINABLE SOCIALLY RESPONSIBLE (ISSR) SOCIETY, contracted with the publisher PALGRAVE MACMILLAN, UK, a part of SPRINGER NATURE, CH. The two-volume book is a coauthored monograph.
- Mulej, M. and 14 coauthors (S. Božičnik, V. Čančer, A. Hrast, K. Jurše, Š. Kajzer, J. Knez-Riedl, T. Jere Lazanski, T. Mlakar, N. Mulej, V. Potočan, F. Risopoulos, B. Rosi, G. Steiner, T. Štrukelj, D. Uršič, Z. Ženko) (2013). *Dialectical Systems Thinking and the Law of Requisite Holism concerning Innovation*. Litchfield Park, Arizona: Emergent Publications.
- Mulej, M., souredniki in soavtorji (2024): *Inovativna trajnostna družbeno odgovorna družba*, 2. knjiga trilogije: Nekaj informacijskih podlag za obstoj človeštva. IRDO, Ljubljana, e-knjiga
- Mulej, N. (2024): *Metode za ustvarjalno ITDO delovanje: CoRT itd.*, 5. poglavje v knjigi Mulej, M., souredniki in soavtorji (2024): *Inovativna trajnostna družbeno odgovorna družba*, 2. knjiga trilogije: Nekaj informacijskih podlag za obstoj človeštva. IRDO, Ljubljana, e-knjiga.
- Mulej, N. in Tacer, B. (2024), *Opozorilo na pozitivno psihologijo*, 9. poglavje v knjigi Mulej, M., souredniki in soavtorji (2024): *Inovativna trajnostna družbeno odgovorna družba*, 2. knjiga trilogije: Nekaj informacijskih podlag za obstoj človeštva. IRDO, Ljubljana, e-knjiga.
- Wikipedia o Sloveniji
- Wikipedia o UNO
- www.irdo.si

VLAGANJE V OKOLJE Z VPELJAVO KOMPOSTNIKOV ZA RECIKLIRANJE ODPADKOV

Povzetek: Ločevanje odpadkov postaja vse pomembnejše in zakonsko vedno bolj zaostreno. Kompostiranje je velik korak k doseganju Zero Waste (»nič odpadkov«), menimo, da je naložba v kompostnike pomembna. Leta 2022 je bila specifična raba komunalnih odpadkov 478 kg/prebivalca v Sloveniji, kar je 40,9 % več kot leta 2011. Projekt vpeljave kompostnikov za recikliranje odpadkov je prispevek k čistemu okolju in primer, ki združuje finančne, ekonomske in družbene vidike. Dosledna uporaba metod vrednotenja in analize nam omogoča bolj celovito razumevanje učinkovitosti in donosnosti takšnih projektov, kar ima lahko dolgoročno pozitivne posledice za družbo in okolje. Uporabljena je bila finančna metoda vrednotenja naložbe, ocena učinkov naložbe, ocena tveganj in negotovosti ter ekonomika družbenih koristi. Naložba v izdelavo kompostnikov za recikliranje odpadkov je z ekonomsko upravičena, z vrednotenjem dodatnih koristi za varstvo okolja pa ima smo dodatne učinke potrdili s Cost Benefit analizo.

Ključne besede: komunalni odpadki, varstvo okolja, kompostiranje, tehnologija, družbena korist, upravljanje procesov, interna stopnja donosnosti, Cost Benefit analiza.

Uvod

Opadki so posledica našega načina življenja. Čedalje hitrejša proizvodnja izdelkov in njihova krajša življenjska doba povečujejo nastajanje odpadkov. Skozi čas se spreminja tudi sama sestava odpadkov (Murphy, Picetl, 2013). Vse več je odpadkov, ki niso podvrženi naravnemu procesu razpadanja, veliko je tudi okolju škodljivih in nevarnih odpadkov. Zato je potrebno vzpostaviti sistem gospodarnega ravnanja z odpadki, v katerega bomo odgovorneje vključili tako občane kot tudi tiste, ki povzročajo odpadke. Od kolektivne odgovornosti ravnanja z odpadki je nujno preiti na individualno odgovornost, saj bo od vsakega posameznika odvisno, koliko odpadkov bo ustvaril in koliko bo moral zato plačati (Pivec, 2011).

Gospodarjenje z odpadki je preprečevanje nastajanja odpadkov, zmanjševanje količin, zmanjševanje škodljivih vplivov na okolje in ravnanje. Ob tem je ravnanje omejeno na postopke od nastajanja odpadkov do končne odstranitve oziroma oskrbe (zbiranje, prevoz, začasno skladiščenje, predelava, odstranjevanje) vključno s kontrolo teh postopkov in okoljevarstvenimi ukrepi (Gospodarjenje z okoljem, 2008).

Ravnanje z odpadki ne pomeni samo transporta in preprostega odlaganja na urejena odlagališča. Politika varovanja okolja in politika ravnanja z odpadki se dopolnjujeta, saj je ravnanje z odpadki eden izmed pomembnih dejavnikov, ki vpliva na okolje in s tem na kakovost življenja.

Oblikovanje in upravljanje izdelkov in procesov za zmanjšanje odpadkov

Ločevanje odpadkov je pomembno zato, ker so le ločeno zbrani odpadki primerni in uporabni za nadaljnjo obdelavo. Če so vsi odpadki odloženi v istem zabojniku, je ravnanje z njimi precej težje in dražje. Da zmanjšamo stroške ravnanja z odpadki, jih je treba ločiti že na samem začetku, saj imajo napačno odloženi odpadki zelo negativen vpliv na okolje.

»Zero Waste« je izraz, s katerim Mednarodna Zero Waste zveza označuje »etičen, ekonomski, učinkovit in vizionarski cilj, ki vodi družbo v spremembo življenjskega stila in navad ter k posnemanju trajnostnih naravnih ciklov, kjer so vsi odpadni materiali surovina za nekoga drugega. Zero Waste pomeni oblikovanje in upravljanje izdelkov in procesov tako, da se zmanjša volumen in toksičnost odpadkov, ohranja ter predela vse materiale in se jih ne sežiga ali odlaga. Implementacija Zero Waste bo preprečila vsakršne izpuste v zemljo, vodo ali zrak, ki bi lahko ogrozili zdravje ekosistemov, ljudi, živali ali planeta« (ebm.si/p/zw/ozero-waste/definicija-zero-waste).

Raziskovalno področje problematike

Kompostiranje doma prihrani energijo, saj organske odpadke obdelamo tam, kjer nastanejo. Okoljske prednosti kompostiranja doma se lahko spremenijo v negativne vplive, če kompostiranje ne poteka pravilno. Proces kompostiranja je proces razkrajanja: bakterije, gobice in drugi organizmi v prsti spreminjajo sadje, zelenjavo in odpadke z vrta v kompost tako, da v procesu uporabljajo kisik. Napačno kompostiranje je gnitje organskih odpadkov brez prisotnosti kisika. Ob tem pa – tako kot na odlagališčih – nastaja toplogredni plin metan. Kompostiranje seveda ni nekaj novega, to so počele že mnoge generacije pred nami. Za kateri način kompostiranja se bomo odločili, je bolj ali manj stvar osebne odločitve, ki je odvisna od razpoložljivega prostora, časa in količine ter vrste naših bio razgradljivih odpadkov. Kompostiramo lahko na vrtu, s pomočjo deževnikov ali v posebnih zaprtih posodah različnih dimenzij (www.zerowastezalec.com/kompostiranje.html#).

Poglavitni ukrepi Zaveze Občine Radovljica za doseg Zero Waste so (Komunala Radovljica, 2016): izobraževanje in osveščanje prebivalcev in obiskovalcev o ravnanju z odpadki na območju občine, preprečevanje nastajanja odpadkov na izvoru, ponovna uporaba ter zagotavljanje kar najboljših pogojev za ločeno zbiranje odpadkov na izvoru: natančnejše ločevanje (s povečanim nadzorom ločevanja) in posledično manj zbrana preostanka komunalnih odpadkov, namenjenega obdelavi in končno odlaganju.

Z ločenim zbiranjem bioloških odpadkov, ki zavzemajo slabo tretjino gospodinjskih odpadkov, dosežemo manjšo količino odloženih odpadkov na odlagališču in s tem podaljšanje življenjske dobe odlagališča, manj bioloških odpadkov na odlagališču pa pomeni tudi manj toplogrednih plinov. Zbrani biološki odpadki se predelajo v kompost, ki se vrne v naravni snovni krog in s tem prepreči onesnaževanje narave.

Ravnanje z odpadki

Celoten sistem ravnanja z odpadki temelji na štirih zaporednih korakih, ki jih prevzemajo tudi republiške strateške usmeritve pri ravnanju z odpadki. To so (Parajuli idr., 2015):

- **Preprečevanje nastajanja in zmanjševanja nastajanja odpadkov**

Preprečevanje nastajanja odpadkov predstavlja prvo in najzahtevnejšo fazo na poti reševanja problematike odpadkov, saj je najboljši odpadek tisti, ki sploh ne nastane. V to fazo morajo biti vključeni vsi, ki povzročajo odpadke. Bistvo prve faze je, da odpadek sploh ne nastane, če pa že nastane, naj bo v čim manjših količinah in brez negativnih vplivov na okolje.

- **Ločeno zbiranje odpadkov na izvoru njihovega nastajanja**

Kadar preprečevalne aktivnosti niso dovolj uspešne in pride do nastanka odpadka, je treba z njim ravnati na predpisan način, ki mora vključevati vse aktivnosti, pri katerih mora biti njegova varna končna oskrba oziroma odstranitev. Pri ločenem zbiranju odpadkov se iz skupnega snovnega toka odpadkov izločijo posamezne frakcije, saj to omogoča izbiro in gradnjo lastnega sistema za vsako vrsto odpadka, doseganje optimalne ponovne izrabe snovnih lastnosti odpadkov ob minimalnih stroških priprave, čiščenja in zmanjševanja tveganja ter izvedljivost optimalnega načina končne oskrbe za odpadke, katerih snovnih lastnosti ni mogoče koristno izrabiti.

- **Ponovna uporaba, obdelava in predelava odpadkov brez dodatnega ogrožanja okolja**

Povečanje izrabe snovne (recikliranje in/ali ponovna uporaba) in energetske (pridobivanje toplotne energije v industrijskih pečeh, cementarnah, termoelektarnah ...) vrednosti odpadkov je mogoče doseči z uporabo oziroma porabo odpadkov v njihovi naravni obliki ter vsebini in postopnim uvajanjem postopkov obdelav, predelav in odstranjevanja odpadkov, kar se zagotavlja z izvajanjem republiških gospodarskih javnih služb ravnanja z odpadki. Pogoj za izkoriščanje odpadkov je, da so zbrani ločeno, kar se lahko zagotovi z ločevanjem v gospodinjstvih, na izvoru njihovega nastanka ali v sortirnici, če so zbrani in pomešani.

- **Varno odlaganje ostankov odpadkov**

Kljub vsem aktivnostim za preprečevanje nastajanja in zmanjševanja odpadkov, snovnega ter energetskega izkoriščanja, ostajajo nekatere vrste odpadkov, ki jih je potrebno odložiti.

Zbiranje odpadkov je pobiranje odpadkov, ki jih njihovi imetniki prepuščajo zbiralcem odpadkov ter razvrščanje in mešanje slednjih, z namenom prevoza zaradi njihove predelave ali odstranjevanja. Predelava odpadkov so postopki, namenjeni koristni uporabi odpadkov ali njihovih sestavin in zajemajo predvsem reciklažo odpadkov za predelavo v surovine in ponovno uporabo odpadkov ter uporabo odpadkov kot gorivo v kurilni napravi ali industrijski peči ali uporabo odpadkov za pridobivanje goriva (Pietrzak idr., 2016). Odstranjevanje odpadkov je postopek, namenjen končni oskrbi odpadkov, ki jih ni

mogoče predelati in zajema predvsem obdelavo odpadkov z biološkimi, termičnimi ali kemično – fizikalnimi metodami in odlaganje odpadkov. Začasno skladiščenje odpadkov je skladiščenje odpadkov zaradi ustreznega zajemanja ali zbiranja na kraju njihovega nastanka, preden se zagotovita predelava ali odstranjevanje teh odpadkov. Odpadki se začasno skladiščijo največ tri leta pred predelavo ali obdelavo ali pa največ eno leto pred njihovim odstranjevanjem (Žitnik, 2005).

Statistična analiza količine zbranih podatkov v Sloveniji

Količina komunalnih odpadkov v Sloveniji od leta 2011 narašča, leta 2011 so bile količine zbranih komunalnih odpadkov 744.010 ton, leta 2017 je bila količina 1.025.001 ton, kar je povečanje za 37,8 %.

Leta 2022 je bila količina 1.045.687 ton, kar je 40,5 % več kot leta 2011 in 2,8 odstotne točke več kot leta 2017. To pomeni, da so se od leta 2019 do leta 2022 količine odpadkov stabilizirale.

Specifična raba komunalnih odpadkov na prebivalca Slovenije je bila leta 2011 352 kg/prebivalca, četa 2017 478 kg/prebivalca, kar je 35,8 % več kot leta 2011. Leta 2022 je bila specifična raba komunalnih odpadkov 478 kg/prebivalca, kar je 40,9 % več kot leta 2011 in 5,1 odstotne točke več kot leta 2017.

Povprečna raba komunalnih odpadkov v prvih šestih letu 2011–2017 je bila 412,8 kg/prebivalca, v drugih šestih letih 2017–2022 pa 497,5 kg/prebivalca, kar je za 24,1 odstotnih točk več.

Količina komunalnih odpadkov, zbranih z javnim odvozom v Sloveniji je bila leta 2011 671.835 ton, leta 2017 je bila količina 747.535 ton, kar je povečanje za 11,3 %.

Leta 2022 je bila količina 760.838 ton, kar je 2,6 % več kot leta 2011 in 2,0 odstotne točke več kot leta 2017. To pomeni zmerno rast.

Specifični nastanek komunalnih odpadkov, zbranih z javnim odvozom na prebivalca Slovenije je bila leta 2011 352 kg/prebivalca, leta 2017 339 kg/prebivalca, kar je 3,7 % manj kot leta 2011. Leta 2022 je bil specifičen nastanek komunalnih odpadkov 361 kg/prebivalca, kar je 2,6 % več kot leta 2011 in 6,3 odstotne točke več kot leta 2017.

Povprečna raba komunalnih odpadkov, zbranih z javnim prevozom v prvih šestih letu 2011–2017 je bila 328,8 kg/prebivalca, v drugih šestih letih 2017–2022 pa 356,7 kg/prebivalca, kar je za 7,9 odstotnih točk več.

Količina odloženih komunalnih odpadkov v Sloveniji je bila leta 2011 419,228 ton, leta 2017 je bila količina 67.011 ton, kar je zmanjšanje za 84 %. Leta 2022 je bila količina 67.866 ton, kar je 83,8 % več kot leta 2011 in 0,2 odstotne točke več kot leta 2017.

Specifični izračun odloženih komunalnih odpadkov na prebivalca Slovenije kaže, da je bilo leta 2011 odloženo 204 kg/prebivalca, leta 2017 32 kg/prebivalca, kar je delež 15,7 % glede na leto 2011. Leta 2022 je bil specifičen izračun komunalnih odpadkov 32 kg/prebivalca.

Povprečni odloženi komunalni odpadki v prvih šestih letu 2011–2017 so bili 115,8 kg/prebivalca, v drugih šestih letih 2017–2022 pa 30,3 kg/prebivalca, kar je za 7,9 manj za 41,9 odstotnih točk.

Leta 2011 je bilo v Sloveniji ločeno zbranih z javnim prevozom 90,3 % od vseh zbranih odpadkov (v tonah). Leta 2017 je bilo ločeno zbranih 72,93 % od vseh zbranih odpadkov z javnim prevozom (v tonah), leta 2022 pa 72,% od vseh zbranih odpadkov (Tabela 1).

Vzroki so boljša ozaveščenost o nujnosti ločevanju odpadkov in pa tudi kazni, ki sledijo ob neupoštevanju Zakona o ločevanju odpadkov.

Tabela 1: Količine nastalih, zbranih in odloženih komunalnih odpadkov v Sloveniji, v obdobju 2011–2022
(Statistični urad Republike Slovenije, izračuni Papler, 2024)

Leto	Nastali komunalni odpadki			Komunalni odpadki, zbrani z javnim odvozom			Odloženi komunalni odpadki		
	Količina (tone)	Specif. raba (kg/preb.)	It - Indeks s stalno osnovo (2011 = 100)	Količina (tone)	Specif. raba (kg/preb.)	It - Indeks s stalno osnovo (2011 = 100)	Količina (tone)	Specif. raba (kg/preb.)	It - Indeks s stalno osnovo (2011 = 100)
2011	744.010	352	100,0	671.835	352	100,0	419.228	204	100,0
2012	853.388	362	102,8	659.848	327	92,9	314.952	153	75,0
2013	891.708	414	117,6	665.767	320	90,9	224.001	109	53,4
2014	929.461	433	123,0	650.111	323	91,8	207.676	101	49,5
2015	959.516	451	128,1	693.655	315	89,5	208.618	101	49,5
2016	987.151	465	132,1	699.510	336	95,5	54.885	27	13,2
2017	1.025.001	478	135,8	747.535	339	96,3	67.011	32	15,7
2018	850.740	495	140,6	756.846	361	102,6	57.276	28	13,7
2019	1.064.321	509	144,6	749.250	359	102,0	66.324	32	15,7
2020	1.026.010	489	138,9	745.782	355	100,9	656.83	31	15,2
2021	1.091.177	518	147,2	769.030	365	103,7	56.226	27	13,2
2022	1.045.687	496	140,9	760.838	361	102,6	67.866	32	15,7
Povp. 2011 – 2016	894.205,7	412,8	117,3	673.454,3	328,8	93,4	238.226,7	115,8	56,8
Povp. 2017 – 2022	1.017.156,0	497,5	141,3	754.880,2	356,7	101,3	63.397,7	30,3	14,9
Razlika	122.950,3	84,7	24,1	81.425,8	27,8	7,9	-174.829,0	-85,5	-41,9

Raziskovalni načrt rešitve s konceptom Zero waste ravnanja z odpadki

Zero Waste (nič odpadkov) je filozofija in pristop, ki si prizadeva zmanjšati količino odpadkov ter zmanjšati količino odpadkov, ki končajo na odlagališčih ali sežigalnicah. Cilj je preoblikovati sisteme in procese, da bi odpravili nastanek odpadkov pri viru (Sakamoto idr., 2012). Koncept Zero Waste temelji na načelu »3 R-jev«: zmanjšaj, ponovno uporabi, recikliraj (v angleščini reduce, reuse, recycle). Spodbuja posameznike, podjetja in skupnosti, da (Scholey idr., 2016; Seltenrich, 2017):

- Zmanjšujejo: osredotočijo se na zmanjšanje porabe virov in nastajanja odpadkov. To lahko dosežejo z zavestnim nakupovanjem, izogibanjem izdelkom za enkratno uporabo in sprejetjem minimalističnega načina življenja.
- Ponovno uporabljajo: Poudarek je na ponovni uporabi izdelkov in materialov, kadar je to mogoče. To vključuje popravila predmetov, ponovno uporabo za druge namene ali doniranje drugim, ki bi jih lahko uporabili.
- Reciklirajo: Poskrbijo, da se materiali pravilno reciklirajo in preoblikujejo v nove izdelke. Recikliranje vključuje zbiranje, predelavo in ponovno izdelavo odpadnih materialov v uporabne materiale.

Poleg 3 R-jev koncept Zero Waste spodbuja tudi druge strategije ravnanja z odpadki, kot je kompostiranje organskih odpadkov. Kompostiranje omogoča naravno razgradnjo organskih materialov, kot so odpadki hrane in vrtni odpadki ter tvorbo hranilno bogatega humusa, imenovanega kompost. Kompost se lahko uporabi za izboljšanje kakovosti tal in spodbujanje rasti rastlin (Sentime, 2013). Zero Waste sega prek posameznih dejanj in spodbuja sistemsko spremembo v proizvodnji, porabi in ravnanju z odpadki. Vključuje sodelovanje posameznikov, podjetij, vlad in organizacij pri ustvarjanju krožnega gospodarstva, kjer se viri uporabljajo učinkovito, odpadki so zmanjšani, materiali pa se neprekinjeno vračajo v sistem (Shahsavarani idr., 2013). Končni cilj nič odpadkov je zaščititi okolje, ohraniti vire in ustvariti trajnostno prihodnost z novim razmislekom o našem odnosu do odpadkov ter sprejemanjem bolj trajnostnih praks v družbi (Townsend, Mills, 2013).

Koncept Zero Waste ravnanja z odpadki zahteva spremenjen način razmišljanja. Osnovna naloga ni iskanje poti, kako se odpadkov znebiti, ampak zagotavljanje trajnostnega načina uporabe materialov ter spodbujanje njihovega recikliranja in ponovne uporabe (Zaman, 2015). Z ustreznim preoblikovanjem izdelkov in ustreznim ravnanjem z njimi lahko postanemo družba brez odpadkov. Ponovna izraba

odpadkov z vključevanjem v reciklirne sheme in procese predstavlja vodilo ekonomskih aktivnosti in trajnostnega razvoja (Zaman, Lehmann, 2013). Izraz »Zero Waste« izvira iz visoko uspešnega japonskega industrijskega koncepta »total quality management« (TQM). Posamezna proizvodna podjetja so z načelom »zero defect« (brez napak) dosegla rezultate ene napake na milijon izdelkov. Ideja, prenesena v sfero komunalnih odpadkov, usmerja pozornost na celoten življenjski cikel proizvodov. »Zero Waste« zaokroža v celoto odgovornost proizvajalca, »ecodesign«, zmanjševanje količin odpadkov, ponovno uporabo in recikliranje odpadkov. Namesto vprašanja, ali je »Zero Waste« mogoče doseči, se je treba vprašati, kako naj se »Zero Waste« uporabi za preusmeritev iz slepe ulice odstranjevanja odpadkov in za preseganje trenutno zamišljenih mej minimizacije in recikliranja (Pivec, 2011).

Sprejeta pot pomeni doseganje zastavljenih ciljev, ki morajo postati izziv na celotnem spektru organiziranosti skupnosti. »Zero Waste« je hkrati dolgoročni cilj in metodologija, kako doseči ta cilj. Intenzivno recikliranje in kompostiranje ostajata središče strategije »Zero Waste«, kot eno glavnih nalog pa se izpostavlja preoblikovanje proizvodnje. »Zero Waste« strategija ima tri glavne cilje (Pivec, 2011):

- ustaviti človekov vnos strupenih snovi v okolje s prekinitvijo njihove proizvodnje, rabe, transporta in s tem potrebnega odstranjevanja, pričetek čiste proizvodnje,
- ustaviti negativne vplive na atmosfero s preprečevanjem izgube energije, vdelane v obstoječe materiale in proizvode s pomočjo recikliranja, sekvestracijo (izločanjem) ogljika v prst s pomočjo kompostiranja,
- izničiti količine odpadkov s pomočjo biološkega cikla za biorazgradljive odpadke in tehnološkega cikla za 100-% ponovno uporabne materiale proizvedene tako, da lahko ostanejo znotraj zaprtega snovnega krožnega toka,
- ob pozitivnih učinkih na okolje, ki ga ima uresničevanje ciljev »Zero Waste«, so se v večini primerov pokazali tudi pozitivni učinki pri zmanjševanju stroškov gospodarjenja z odpadki.

Bistvena za uspešnost ciljev »Zero Waste« sta dva dejavnika:

- zviševanje stopnje recikliranja in kompostiranja ter
- preoblikovanje proizvodnega sektorja (Pivec, 2011).

Strategija »Zero Waste« ravnanja z odpadki je ena od redkih strategij, ki vodi do resničnega zmanjšanja proizvedenih količin odpadkov. Ključni elementi za uspešno uvedbo strategije so preprostost sistema, ki se izvaja na lokalni ravni, in sodelovanje javnosti. V dolgoročni viziji je pomembno, da se poveča pritisk na prihranke in preprečevanje nastajanja odpadkov. Izvajanje koncepta »Zero Waste« zahteva določitev terminskega plana, v katerem želimo doseči ta cilj – običajno gre za obdobje do 10 let, zato je treba končni cilj načrtovati v več fazah. Zaradi vključitve javnosti v sistem izvajanja strategije je treba vključiti lokalne predstavnike, krajevne skupnosti, podjetnike, društva, javne ustanove in prebivalce (Izlake, 2013). Javna kampanja, ki vključuje različne metodologije izvedbe, mora postati sestavni del načrta. »Zero Waste« je namreč koncept številnih manjših ukrepov, namenjenih preprečevanju nastajanja odpadkov s ciljem odgovornega potrošništva z zelo malo odpadkov. Spremeniti je potrebno linearni način razmišljanja in videti odpadke kot potencialni vir surovin in možnost za kreiranje novih delovnih mest. Za spodbujanje in podporo projektom za preprečevanje nastajanja odpadkov ter njihovo ponovno uporabo se lahko uporabi lokalni sistem motiviranja ločenega zbiranja po sistemu »od vrat do vrat« z materialnim nagrajevanjem (sistem Recycling Bank), spodbujanje kompostiranja doma, Centri ponovne uporabe za fleksibilizacijo delovnih mest in popravilo rabljene opreme, spodbujanje lokalne samooskrbe in nov izziv Cradle to cradle (C2C) oziroma »od zibelke do zibelke« (Vovk, 2012).

Kompostiranje

Kompostiranje je proces naravne razgradnje organske snovi, kot so hrana, rastlinski ostanki, listje in drugi organski materiali, da se ustvari koristna snov, imenovana kompost. Kompostiranje je okolju prijazen način zmanjševanja odpadkov in ustvarjanja hranilnih tal, ki ga lahko uporabimo v vrtnarjenju, kmetijstvu in pri urejanju krajine.

Proces kompostiranja vključuje mikroorganizme, kot so bakterije in glive, ki razgrajujejo organsko snov v manjše sestavine. Temperatura, vlažnost, prezračevanje in razmerje različnih vrst organskega materiala igrajo pomembno vlogo pri hitrosti in uspešnosti procesa kompostiranja.

Kompostiranje ima številne prednosti:

- Zmanjšanje odpadkov: S kompostiranjem se zmanjša količina odpadkov, ki končajo na odlagališčih in v smeteh. To pomaga zmanjšati negativen vpliv na okolje ter prihrani prostor na odlagališčih.
- Hranilna tla: Kompostirani material je bogat z hranili in mikroorganizmi, ki izboljšajo kakovost tal. Uporaba komposta obogati tla s hranili in izboljša njihovo strukturo.
- Voda in vodoodpornost: Kompost izboljšuje zadrževanje vode v tleh, kar je koristno v sušnih pogojih. Prav tako pomaga preprečevati erozijo tal.
- Zmanjšanje potrebe po gnojilih: Uporaba komposta lahko zmanjša potrebo po kemičnih gnojilih, saj kompost sam zagotavlja hranila rastlinam.
- Ohranjanje biotske raznovrstnosti: Kompostiranje pomaga ohraniti biotsko raznovrstnost, saj zmanjšuje potrebo po odlaganju odpadkov na odlagališčih, ki pogosto zavzemajo velike površine.

Obstaja več metod kompostiranja, vključno z vrtnimi kupi, kompostnimi kupi ali zabojniki ter kompostnimi sistemi, ki se uporabljajo v večjih razsežnostih. Ključno je pravilno uravnorežiti razmerje različnih vrst organskega materiala, zagotoviti dobro zračenje ter ohraniti ustrezno vlažnost, da se zagotovi učinkovita razgradnja in tvorba kakovostnega komposta.

Dosedanje raziskave in dobre prakse

V zadnjih desetletjih je vse večja ozaveščenost o potrebi po trajnostnih praksah vodila v obsežne raziskave in razvoj metod kompostiranja. Kompostiranje predstavlja ekološko privlačno alternativo za zmanjšanje odpadkov in hkrati ustvarjanje dragocene hranilne snovi za tla. Pravilna sestava kompostne mešanice je ključnega pomena za uspešen proces kompostiranja. Raziskave so pokazale, da uravnotežena kombinacija zelenih vrtničkarskih odpadkov, kot so kuhinjski ostanki, ter rjavih materialov, kot so listje in manjše veje, omogoča optimalno razmerje med dušikom in ogljikom. To pa prispeva k hitrejši in bolj učinkoviti razgradnji (Zaman, 2015).

Ena izmed ključnih ugotovitev raziskav je tudi pomen drobljenja ali sekljanja organskega materiala pred kompostiranjem. To omogoča povečanje površine za delovanje mikroorganizmov ter pospešuje razgradnjo. Prezračevanje kompostne mase je prav tako bistvenega pomena. Študije so pokazale, da zagotavljanje zadostnega prezračevanja omogoča optimalne pogoje za delovanje mikroorganizmov ter pospešuje proces razgradnje. Vlažnost je še en ključni dejavnik, ki vpliva na učinkovitost kompostiranja. Raziskave so pokazale, da je pomembno vzdrževati ustrezne vlažnostne pogoje. Prekomerna suhost lahko upočasni proces razgradnje, medtem ko lahko prekomerna vlaga vodi do anaerobnih razmer ter neprijetnega vonja. Prav tako so visoke temperature v središču kompostne mase ključne za uničevanje škodljivih mikroorganizmov in semen plevelov (Phillips idr., 2011; Parajuli idr., 2016).

Dobra praksa vključuje tudi izogibanje kompostiranju materialov, ki so okuženi z boleznimi ali škodljivci, da se prepreči širjenje teh problemov. Kakovosten kompost, ki ga dobimo s pravilnim kompostiranjem, lahko služi kot odlično naravno gnojilo za rastline. Poleg tega se lahko uporablja za izboljšanje kakovosti tal v vrtovih, sadovnjakih in pri urejanju krajine. Na večjih območjih se lahko izvajajo tudi centralizirani kompostni sistemi, kar omogoča učinkovitejšo obdelavo velike količine organskih odpadkov. Pomembno je tudi izobraževanje in ozaveščanje prebivalstva o pravih tehnikah kompostiranja ter o vrednosti komposta kot trajnostne alternative za ohranjanje rodovitnosti tal (Shahsavarani idr., 2013).

Dobro prakso kompostiranja ima mesto Besançon v vzhodni Franciji, kjer so v šestih letih uspeli razviti obsežen sistem decentraliziranega kompostiranja, ki pokriva 70 % prebivalstva, znatno zmanjšati količino odloženih in sežganih odpadkov ter znižati stroške ravnanja z odpadki. In to kljub temu, da sploh nimajo sistema za ločeno zbiranje bioloških odpadkov (Erbežnik in Kranjc, 2018).

Dejavniki koristnosti naložbe in refleksija

Z naložbo bi se zmanjšali biološki odpadki in vrtni odpad, posledično pa tudi stroški predelave odpadkov in manj škodljivih snovi za okolje. Glavni dejavniki koristnosti naložbe so: zmanjšanje biološko razgradljivih odpadkov, zmanjšanje stroškov predelave odpadkov, zmanjšanje stroškov odvoza odpadkov, izboljšanje samooskrbe občanov, predelava odpadkov v domačem gospodinjstvu, okoljska ozaveščenost.

Z možnostjo kompostiranja in zagotovitvijo kompostnikov je občina Radovljica korak bližje k ozaveščanju prebivalstva o okoljskih problemih in ravnanju z odpadki iz gospodinjstva. Če bi bili prebivalci resnično dosledni pri kompostiranju, bi se dolgoročno zmanjšal strošek predelave bio odpadkov, prebivalci pa bi

odpadke ponovno uporabili za gnojenje vrtov oz. njiv, kar bi še dodatno vzpodbujalo samooskrbo na domačih vrtovih.

Metode dela in podatki

Finančna analiza projekta vključuje izračune neto skupnih donosov, internih donosov ter kazalnikov ekonomičnosti in donosnosti, ki potrjujejo smiselnost naložbe. Izračuni neto skupnih donosov, internih donosov ter kazalnikov ekonomičnosti in donosnosti v finančni analizi projekta potrjujejo naložbeno donosnost. Metode sedanje vrednosti naložbe in interne stopnje donosnosti so uporabljene za finančno analizo, ki razkriva pozitivne neto skupne donose, učinkovito interni donos ter pozitivne kazalnike ekonomičnosti in donosnosti, kar dokazuje donosnost projekta.

Pri projektu je potrebno upoštevati tudi njegovo občutljivost s potencialnim povečanje stroškov in njihovim vplivom na ekonomske učinke naložbe. Z vidika družbenega denarnega toka pa se upošteva družbena korist varstva okolja s Cost Benefit analizo.

SWOT analiza

Za izdelavo kompostnikov so potrebna dodata sredstva za delo, za kar je potrebno narediti investicijski načrt. Naložba v izgradnjo kompostnikov za občane Radovljice bi se povrnila hitro, saj bi se nemudoma zmanjšal strošek predelave gospodinjskih odpadkov. Za doseg Zero Waste, bi morala v lokalni skupnosti (občini) občane spodbujati h kompostiranju in samooskrbi. Kot spodbudni ukrep bi občina lahko občanom sofinancirala nakup kompostnika, ki bi ga zaposleni komunalnega podjetja pripeljali in ustrezno predstavili vsakemu gospodinjstvu posebej. Stanovalcem stanovanjskih blokov bi morali urediti v bližini blokov kompostnike, ki bi jih lahko uporabljali stanovalci, ki imajo v bližini zakupljene ali najete vrtove. Za naložbo bi občina morala dobiti dobavitelja materiala za kompostnike in izdelovalce. Za montažo bi poskrbeli zaposleni komunalnega podjetja.

Tabela 2 prikazuje SWOT analizo naložbe, kjer so predstavljene prednosti, slabosti, priložnosti in nevarnosti.

Tabela 2: SWOT analiza (lastni vir)

Prednosti	Slabosti
Velik trg uporabnikov Enostavna izdelava Enostavna pridobitev materialov	Spreminjanje navad občanov Dodatni stroški zaposlovanja
Priložnosti	Nevarnosti
Manjši ogljični odtis Doseganje Zero Waste v občini Radovljica Dodatna delovna mesta	Nesprejemanje projekta s strani občanov Časovno dolgotrajna implementacija

Kalkulacije prihodkov in stroškov

Vrednotenje in ocena naložbe so kompleksni procesi, ki zahtevajo natančno analizo in oceno različnih dejavnikov. Prav tako se lahko različni projekti ali podjetja razlikujejo po svojih značilnostih, zaradi česar je pristop k oceni naložbe lahko prilagojen glede na specifične okoliščine. Vlaganja v naložbo so prikazana v Tabeli 3.

Tabela 3: Vlaganja v naložbo (lastni vir)

Opis vloženih sredstev	Vrednost stroškov (EUR)
1. Izdelava načrtov: Idejni projekt (IP), Projekt za izvedbo (PZI)	8.500
2. Dobava elektro in strojne opreme	54.000
3. Montaža elektro in strojne opreme	3.214
4. Stroški nepredvidenih del (ocena 6 %)	1.980
Skupaj	68.694

Predvidevamo, da bo letno prodanih in postavljenih 300 kompostnikov. V scenariju s kalkulacijami izračunamo prihodke (Tabela 4) in stroške (Tabela 5).

Tabela 4: Kalkulacije letnih prihodkov (lastni vir)

Opis	Količina (št. enot)	Cena na enoto (EUR)	Skupaj (EUR)
Prodaja kompostnikov	300	57,50	17.252
Montaža kompostnikov	300	19,66	5.900
Skupaj	300	77,16	23.152

Tabela 5: Kalkulacije letnih stroškov (lastni vir)

Opis	Fiksni stroški – Fs (EUR)	Variabilni stroški – Vs (EUR)	Celotni stroški – CS=Fs+Vs (EUR)
Nakup materiala	-	5.687	5.687
Obratovalni stroški	600	-	600
Stroški dela	3.418	-	3.418
Zavarovanje opreme za delo	320	-	320
Skupaj	4.338	5.687	10.025
Delež (%)	43,3	56,7	100,0

Fiksni stroški (Fs):

- prvih pet let ni pričakovanih dodatnih stroškov, ker je oprema nova in v garanciji.
- vsako peto leto se strošek poveča zaradi servisa in obnove obrabljenih delov.
- od šestega leta dalje se stroški predvidoma večajo za 1 % na osnovi stroškov iz preteklega leta.

Variabilni stroški (Vs):

- predvidevana 2-odstotna letna rast stroškov energentov,
- stalni prihodki,
- cena bo prvih pet let enotna, nato se bo prilagajala rasti stroškov (ocena je 1 % na letni ravni).

Skupni denarni tok zajema vse donose in odhodke, upošteva tudi lastna in/ali tuja sredstva in naložbe, ki se pojavijo v dobi amortizacije, prav tako pa predstavlja izhodišče za analizo likvidnosti – vsota donosov in odhodkov mora biti pozitivna. Tabela 8 prikazuje skupni denarni tok od nakupa do 15 let.

Realni denarni tok nam prikaže vse prihodke in odhodke s stališča investitorja v dobi trajanja projekta. Razlika med skupnimi prihodki in odhodki nam prikaže neto skupni prihodek. Realni denarni tok predstavlja izhodišče za izračun interne stopnje donosnosti (ISD) ter kazalnikov ekonomičnosti.

Dodatna družbena korist

Analiza stroškov in koristi (ang. Cost-Benefit Analysis) je sistematičen pristop, ki se uporablja za ocenjevanje ekonomske smiselnosti projekta, naložbe ali odločitve, tako da primerja nastale stroške z doseženimi koristmi. Gre za metodo, ki omogoča oceno, ali presegajo koristi določenega dejanja ali projekta stroške, kar pomaga odločevalcem ugotoviti, ali naj se določen projekt ali dejanje izvede (Mechler, 2016).

Analiza družbenih stroškov in koristi omogoča oceno, ali presegajo koristi projekta od stroškov. Analiza pomaga odločevalcem pri odločanju o izvedbi projekta. Družbeno korist prikazuje tabela 6.

Tabela 6: Družbena korist (lastni vir)

Družbena korist	Mesečna korist (privarčevanje)
- Zmanjšanje kopičenja biorazgradljivih odpadkov - Zmanjšanje stroškov predelave odpadkov - Zmanjšanje obratovalnih stroškov - Varovanje okolja	- Odvoz bioloških odpadkov – 160 EUR - Predelava bioloških odpadkov – 90 EUR
Skupna mesečna korist	250 EUR
Skupna letna korist	3.000 EUR
Skupna korist v 15. letih	45.000 EUR

Za družbeno korist upoštevamo doprinos k zmanjšanju kopičenja biorazgradljivih odpadkov, ki zavzamejo kar 20 % celotnih. Znižajo se stroški predelave odpadkov, posledično pa tudi obratovalni stroški, s čimer pripomoremo k varstvu okolja. Mesečno torej privarčujemo – odvoz bioloških odpadkov 160 EUR, predelava bioloških odpadkov 90 EUR (v predelavo so všteti tudi obratovalni stroški), kar znaša skupaj 250 EUR, na letnem nivoju pa 3.000 EUR.

Rezultati vrednotenja ekonomskih učinkov naložbe

»Kazalnike izračunamo za diskontno stopnjo, uporabljeno pri izračunu neto sedanje vrednosti projekta in predstavlja alternativno obrestno mero s katero banke obrestujejo dolgoročne naložbe.« (Bizjak, 2008, 246). V našem primeru se naložba investira z lastnimi sredstvi, zato upoštevamo individualno diskontno stopnjo 5 %.

Ekonomsko dobo projekta ocenjujemo na 10 do 15 let. V občini Radovljica je približno 5000 samostojnih gospodinjstev (Občina Radovljica). Ciljamo na to, da se bo projekt razširil tudi v sosednje občine (Lesce in Bled) ter okoliške kampe (Šobec, River camping Bled, Zaka Bled).

Enostavna doba vračanja sredstev (EVS) število pričakovanih let za povrnitev vložka z naložbo, ki je 3,99. Ugotavljamo, da se bo naložba začela vračati peto leto.

Metoda interne stopnje donosnosti nam pove, pri kateri vrednosti je sedanja vrednost projekta enaka nič, izenačijo se vsi odhodki projekta v celotni življenjski dobi. Pri tej metodi je diskontna stopnja nepoznana, opredeljena je kot diskontna stopnja, ki zagotavlja izpolnjevanje sledečega pogoja (Papler, 2016). Izračun nam pove, da je interna stopnja donosnosti 4,3 %, kar nam, v primerjavi z individualno stopnjo donosnosti, ki je 4,5 %, pove, da predstavlja manj kot bi bila bančna ali posojilna obrestna mera za vložena sredstva. Upoštevamo, da gre za okoljsko naložbo, kjer dodatno korist analiziramo in ekonomsko vrednotimo v nadaljevanju z družbenim denarnim tokom in Cost Benefit analizo. Moramo pa biti pazljivi pri izgradnji projekta z vidika podražitev, saj gre za občutljiv projekt. Namreč izračunali smo, da obstaja precejšnje tveganje, če bi prišlo do 10 % povečanja naložbe, kjer bi bila $ISD = 2,45$ %. Zato moramo biti pazljivi pri sklenitvi pogodbe in učinkovitem nadzoru gradnje.

Kazalni gospodarnosti ali ekonomičnosti (E) pove, koliko denarnih enot prihodkov je nastalo na eno enoto odhodkov. Ker je rezultat kazalnika $E = 1,09$, več od 1, je naložba smiselna.

Kazalnik donosnosti ali rentabilnosti naložbe (D) je razmerje med dobičkom in vloženim kapitalom. Ker je donosnost $D = 25,02$ % solidna, je naložba privlačna v primerjavi z drugimi oblikami vlaganja. Pri povečanih stroških naložbe za 10 % je kazalnik donosnosti naložbe 9,56 %, kar je 15,46 odstotne točke manj.

Kazalnik donosnosti odhodkov ali rentabilnosti vlaganj nam pokaže letni donos v razmerju do skupnih odhodkov za naložbo. Če je kazalnik večji od 0, pomeni, da je naložba rentabilna (Papler, 2016). Kazalnik donosnosti vseh odhodkov (Do) nam omogoča oceno, kako donosna je bila naložba v razmerju do skupnih stroškov naložbe; $Do = 9,8$ %, v primeru tveganja pa je 3,58 %, kar je za 6,22 odstotne točke manj.

Tabela 7: Primerjalna analiza ekonomskih metod in kazalnikov v različnih stanjih (lastni vir)

Vhodni podatki	Naložba pri normalnem stanju	Naložba pri tveganjih pri 10 % večji naložbi	Naložba pri družbenem denarnem toku (Cost Benefit analiza)
Naložba (EUR)	68.694	75.563,40	68.694
Prihodki v 1. letu (EUR)	23.152	23.152	26.152
Stroški v 1. letu (EUR)	10.025	10.025	10.025
Ekonomske metode in kazalniki			
Neto sedanja vrednost – NSV (EUR)	17.193	98	47.193
Interna stopnja donosnosti – ISD (%)	5,40	2,45	12,35

Vhodni podatki	Naložba pri normalnem stanju	Naložba pri tveganjih pri 10 % večji naložbi	Naložba pri družbenem denarnem toku (Cost Benefit analiza)
Enostavna doba vračanja – EVS (let)	3,99	10,36	1,45
Kazalnik gospodarnosti ali ekonomičnosti – E (-)	1,09	1,03	1,27
Kazalnik donosnosti ali rentabilnosti naložbe – D (%)	25,02	9,56	3,58
Kazalnik donosnosti vseh odhodkov – Do (%)	9,80	3,58	27,10

Naložba ima pozitivno neto skupno vrednost (NSV), kar kaže na donosen projekt. Kazalniki, kot sta interna stopnja donosnosti (ISD) in enostavna vračilna doba (EVS), kažeta ugodno razmerje med donosi in stroški ter ustrezen čas povračila naložbe. Kazalnik ekonomičnosti (E) je večji od 1, kar kaže na ekonomsko upravičenost projekta. Kazalnik donosnosti naložbe (D) in kazalnik donosnosti vseh odhodkov (Do) sta pozitivna, kar potrjuje učinkovitost in donosnost naložbe.

Naložba s tveganjem ima nizko neto skupno vrednost (NSV), kar pomeni, da so donosi relativno majhni v primerjavi s stroški. Naložba pri družbenem denarnem toku z upoštevanjem dodatnih koristi pri vrednotenju z dodatnimi koristmi (Cost Benefit analiza) ima visoko pozitivno neto skupno vrednost (NSV), kar kaže na visoke donose v primerjavi s stroški. Kazalnik interne stopnje donosnosti (ISD) kaže na visoko razmerje med donosi in stroški, kar je dober znak. Izračun enostavna vračilne dobe (EVS) kaže, da se naložba hitro povrne. Kazalnik ekonomičnosti (E) kaže, da je projekt upravičen. Kazalnik donosnosti naložbe (D) in kazalnik donosnosti vseh odhodkov (Do) sta oba visoka, kar potrjuje visoko donosnost naložbe.

Analiza učinkov projekta in usmeritve

Kompostiranje je eden ključnih procesov ravnanja z biološkimi odpadki. Proizvodnja fosilnih goriv, živinoreja in zavržena hrana sproščajo metan (CH₄), plin katerega razpolovna doba šteje približno dva desetletja. To je manj od ogljikovega dioksida, ki v naši atmosferi ostane tudi po več stoletij oziroma tisočletij vendar je potrebno dodati, da je metan kar 86-krat bolj potenten toplogredni plin kot pa CO₂. Prav ta lastnost je ključnega pomena, saj lahko ob previsokih izpustih kratkoročno pospeši proces segrevanja Zemljine površine. Kot posamezniki ne moremo ravno vplivati na količino proizvedenih fosilnih goriv in širjenje živinoreje, ki s 33 % in 27 % sodita med najvišje izpuste metana, povzročeni s strani človeka. Zavržena hrana šteje približno 16 % vseh izpustov, vendar lahko tu kot posamezniki, in sicer s kompostiranjem bioloških odpadkov naredimo vidno spremembo (www.zerowastezalec.com/kompostiranje.html#).

Razprava o projektu ocene naložbe v izdelavo kompostnikov nas vodi do pomembnih ugotovitev, ki se dotikajo finančnih, ekonomskih in družbenih vidikov. Praktična izvedba takšnih projektov se v veliki meri opira na natančno analizo stroškov, prihodkov ter upoštevanje različnih kazalnikov uspešnosti. Hkrati pa je ključno prepoznati družbeno vrednost in koristi, ki jih prinašajo trajnostno naravnani projekti. Ena ključnih ugotovitev projekta je povezana z vrednotenjem naložbe. V konkretnem primeru je bil projekt financiran iz lastnih sredstev občinskega proračuna, kar je pomembno vplivalo na določitev diskontne stopnje. Uporaba individualne diskontne stopnje je omogočila realistično oceno donosnosti naložbe, saj se je le-ta prilagodila specifičnim okoliščinam projekta.

Sklepna misel

Pri analizi stroškov se je izkazalo, da amortizacija predstavlja pomemben dejavnik. Sistematično porazdeljevanje stroškov amortizacije skozi čas je omogočilo boljše oceno letnih stroškov in s tem natančnejši izračun dobičkonosnosti projekta. To je pomemben vidik pri načrtovanju trajnostnih projektov, saj omogoča realistično sliko dolgoročnih stroškov. Na področju družbenih koristi in ekonomske analize je ta projekt posebej izstopal. Analiza družbenih koristi je upoštevala pričakovani prihranek zaradi zmanjšanja kopičenja biorazgradljivih odpadkov, kar kaže na pozitiven vpliv na okolje.

Uporaba metod, kot je metoda sedanje vrednosti in metoda interne stopnje donosnosti, sta dodatno podprla utemeljitev projekta z ekonomskega vidika.

V praksi so podobni projekti naložb v trajnostno naravnane izdelke vedno bolj priljubljeni. Dosedanje raziskave so pokazale, da se takšne naložbe izkažejo za donosne na dolgi rok, saj ne le ustvarjajo ekonomsko vrednost, temveč tudi prispevajo k družbeni blaginji. Primer projekta ocene naložbe v izdelavo kompostnikov nas spodbuja k razmišljanju o vključevanju družbenih koristi v odločitve za naložbe, saj lahko to privede do bolj trajnostnega razvoja in pozitivnih vplivov na okolje. Glede na to, da je kompostiranje velik korak k doseganju Zero Waste, menimo, da je naložba v kompostnike pomembna. Proizvodnja kompostnikov bi lahko potekala tudi za sosednje občine, s čimer bi občina Radovljica pridelala dodaten dobiček v občinski proračun.

Projekt vpeljave kompostnikov za recikliranje odpadkov je prispevek k čistemu okolju in primer, ki združuje finančne, ekonomske in družbene vidike. Dosledna uporaba metod vrednotenja in analize nam omogoča bolj celovito razumevanje učinkovitosti in donosnosti takšnih projektov, kar ima lahko dolgoročno pozitivne posledice za družbo in okolje.

Literatura in viri

- Bizjak, F. (2008). *Osnove ekonomike podjetja za inženirje*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- Erbežnik, S. in Kranjc, S. (2018). O Zero Waste. Pridobljeno dne 20. 6. 2024 s spletne strani <https://ebm.si/zw/o/2018/besanconzgodba-o-uspehu-decentraliziranega-kompostiranja/>
- Gospodarjenje z okoljem*. (2008). št. 68. Pridobljeno dne 29. 3. 2023 s spletne strani <http://biteks.si/go/clanki.php?n=1004>
- Mechler, R. (2016). Reviewing estimates of the economic efficiency of disaster risk management: Opportunities and limitations of using risk-based cost-benefit analysis. *Natural Hazards*, 81(3), 212–2147.
- Murphy, S., Pincetl, S. (2013). Zero waste in Los Angeles: Is the emperor wearing any clothes? *Resources, Conservation and Recycling*, 81, 40–51. doi:10.1016/j.resconrec.2013.09.012
- Parajuli, R., Dalgaard, T., Jørgensen, U., Adamsen, A. P. S., Knudsen, M. T., Birkved, M., & Schjørring, J. K. (2015). Biorefining in the prevailing energy and materials crisis: A review of sustainable pathways for biorefinery value chains and sustainability assessment methodologies. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 43, 244–263. doi:10.1016/j.rser.2014.11.041
- Papler, D. (2016). *Metodologija za ekonomsko ovrednotenje upravičenosti naložbe*. Ljubljana: ICES.
- Phillips, P. S., Tudor, T., Bird, H., & Bates, M. (2011). A critical review of a key waste strategy initiative in England: Zero waste places projects 2008–2009. *Resources, Conservation and Recycling*, 55(3), 335–343. doi:10.1016/j.resconrec.2010.10.006
- Pietrzak, W., Kawa-Rygielska, J., Król, B., Lennartsson, P. R., & Taherzadeh, M. J. (2016). Ethanol, feed components and fungal biomass production from field bean (*Vicia faba* var. *equina*) seeds in an integrated process. *Bioresource Technology*, 216, 69–76. doi:10.1016/j.biortech.2016.05.055 PMID:27233099
- Pivec, A. (2011). »Zero wastes« strategija ravnanja z odpadki – bomo uspeli postati družba brez odpadkov? Strokovni posvet Energijska izraba odpadkov (2011 ; Moravske Toplice). Ljubljana : Zveza ekoloških gibanj Slovenije – ZEG, Center ekoloških dejavnosti.
- Sakamoto, T., Hasunuma, T., Hori, Y., Yamada, R., & Kondo, A. (2012). Direct ethanol production from hemicellulosic materials of rice straw by use of an engineered yeast strain codisplaying three types of hemicellulolytic enzyme on the surface of xylose-utilizing *Saccharomyces cerevisiae* cells. *Journal of Biotechnology*, 158(4), 4203–4210. doi:10.1016/j.jbiotec.2011.06.025 PMID:21741417.
- Scholey, D. V., Burton, E. J., & Williams, P. E. V. (2016). The bio refinery; producing feed and fuel from grain. *Food Chemistry*, 197, 937–942. doi:10.1016/j.foodchem.2015.11.063 PMID:26617037
- Sentime, K. (2013). The impact of legislative framework governing waste management and collection in South Africa. *Afr. Geogr. Rev.*, 33, 81–93.
- Townsend, K., & Mills, F. (2013). Mastering zero: How the pursuit of less waste leads to more creative pattern cutting. *International Journal of Fashion Design, Technology, and Education*, 6(2), 104–111. doi:10.1080/17543266.2013.793746
- Uredba o ravnanju z biološko razgradljivimi kuhinjskimi odpadki in zelenim vrtnim odpadom*, Uradni list RS, št. 39/2010.
- Vovk, M. (2011). *Zero waste management v praksi. Strokovni posvet Energijska izraba odpadkov (2011; Moravske Toplice)*. Ljubljana: Zveza ekoloških gibanj Slovenije - ZEG, Center ekoloških dejavnosti.
- Zaman, A. U., & Lehmann, S. (2013). The zero waste index: A performance measurement tool for waste management systems in a 'zero waste city'. *Journal of Cleaner Production*, 50, 123–132. doi:10.1016/j.jclepro.2012.11.04
- Zaman, A. U. (2015). A comprehensive review of the development of zero waste management: Lessons learned and guidelines. *Journal of Cleaner Production*, 91, 12–25. doi:10.1016/j.jclepro.2014.12.013
- Žitnik, M. (2005). *Metodološko gradivo*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.

KDAJ BI SE LAHKO DRŽAVE ODLOČILE DA PONOVO PRESELIJO IZOBRAŽEVANJE NA SPLET

Povzetek: V zadnjem desetletju se je spletno izobraževanje hitro razvijalo in postalo ključen del globalnega izobraževalnega sistema, pri čemer je pandemija COVID-19 leta 2020 močno pospešila ta prehod. Spletne platforme so razkrile izzive, kot so neenakost dostopa, digitalni razkorak in pravičnost, še posebej v državah v razvoju. Medtem ko so nekatere ustanove uspešno uvedle spletne strategije, so se druge soočale z omejenimi viri in pedagoškimi težavami. Z vrnitvijo večine učencev in učiteljev k tradicionalnemu izobraževanju se odpira vprašanje, kdaj in zakaj bi se države lahko ponovno odločile za spletno izobraževanje. Članek obravnava dejavnike, kot so tehnološki napredek, potrebe študentov, ekonomski dejavniki in globalni izzivi, ki bi lahko vplivali na takšno odločitev, pri čemer poudarja, da bi bilo izvedljivo predvsem v izjemnih okoliščinah, kot so omejitve zaradi zaščite javnega zdravja. Scenariji za takšne primere bodo podrobneje predstavljeni v nadaljevanju.

Ključne besede: spletno izobraževanje, pandemije in zdravstvene krize, naravne katastrofe in varnostni razlogi, optimizacija.

Uvod

V zadnjem desetletju smo bili priča hitremu razvoju spletnega izobraževanja, ki je postalo ključni del globalnega izobraževalnega sistema. Pandemija COVID-19 je leta 2020 na svetovni ravni pospešila prehod na spletne učne platforme, saj so se šole, univerze in drugi izobraževalni zavodi prisilili, da prilagodijo svojo dejavnost novim razmeram.

Pandemija COVID-19 je povzročila hiter prehod na spletno izobraževanje po vsem svetu, kar je razkrilo izzive in neenakosti v izobraževalnih sistemih (Teräs et al., 2020) (Costa et al., 2021). Ta premik je izpostavil vprašanja dostopa, digitalnega razkoraka in pravičnosti, zlasti v državah v razvoju (Tadesse & Muluye, 2020) (Eder, 2020). Medtem ko so nekatere ustanove uspešno izvajale spletne platforme in strategije (Basilaia & Kvavadze, 2020), so se druge spopadale z omejenimi viri, omejitvami opreme in pedagoškimi nesporazumi (Costa et al., 2021).

Zdaj, ko so je večina med šolniki in študenti ponovno prešla na tradicionalni način izobraževanja, se postavlja vprašanje: **Kdaj in zakaj bi se države lahko odločile za ponovno preselitev izobraževalnega sistema na splet?** S tem pa smo že zastavili raziskovalno vprašanje.

V tem članku bomo raziskali ključne dejavnike, ki bi lahko vplivali na to odločitev, vključno z napredkom tehnologije, spremembami v potrebah študentov, ekonomskimi dejavniki in globalnimi izzivi, ki bi lahko spodbudili vrnitev k spletnemu izobraževanju. Ne bomo izhajali iz teoretičnih znanstvenih dognanj in teorij. K razmišljanju bomo pristopili zdravo razumsko. Popolnoma jasno je, da bi se zaprtje države in popolna selitev študija na splet bi se lahko ponovno zgodila v izjemnih okoliščinah, ko bi bila potrebna stroga omejitev gibanja in druženja zaradi zaščite javnega zdravja in varnosti. Ne bomo tudi posebej analizirali, kdaj in kako bi se lahko oblast odločila za tak ukrep, saj je ta odvisen od stopnje posamezne nevarnosti ali priložnosti. Takšni scenariji vključujejo različna stanja, ki pa jih bomo podrobno predstavili v nadaljevanju.

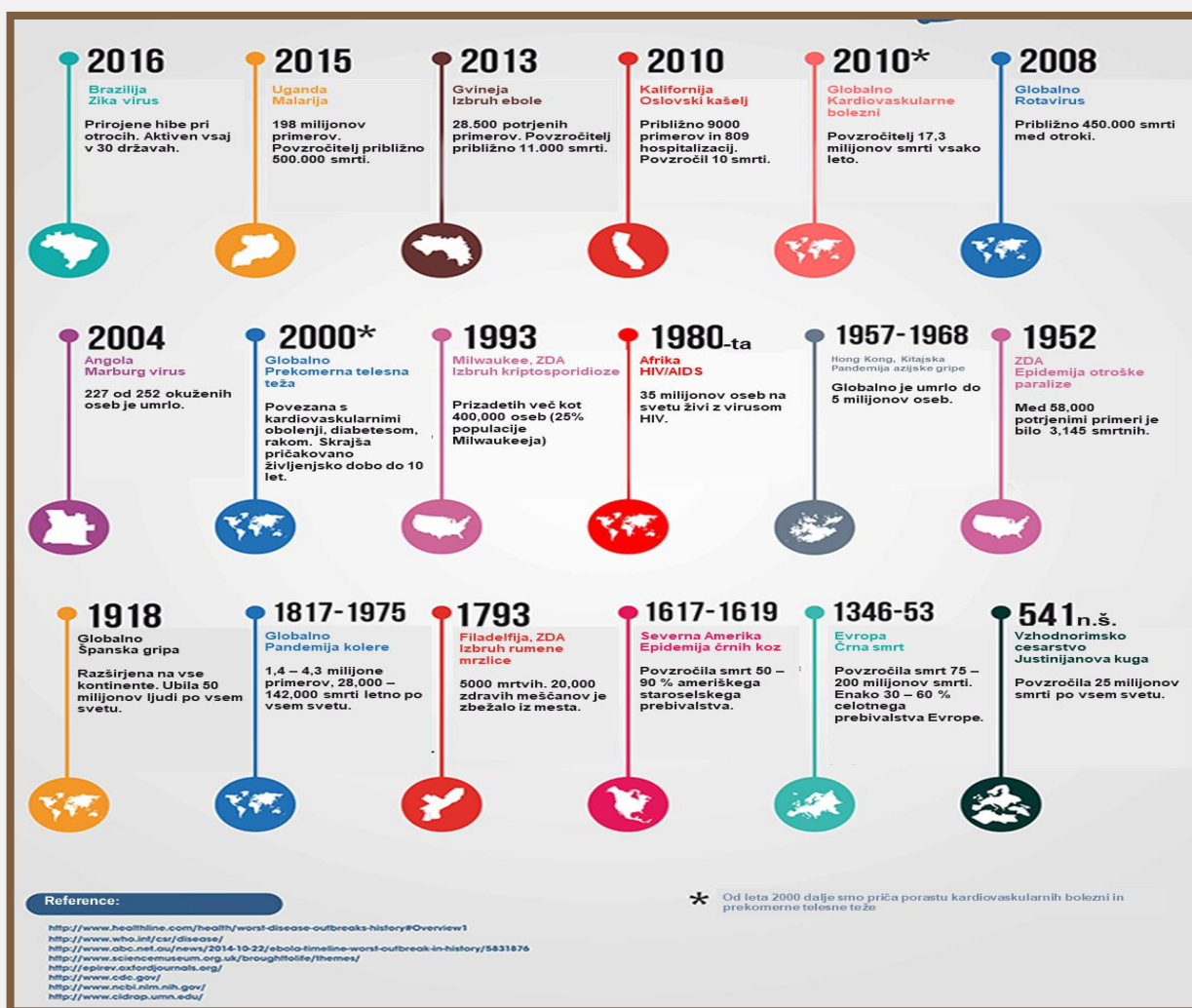
Pandemije ali zdravstvene krize

Eden od ključnih dejavnikov, ki bi lahko spodbudil države in izobraževalne institucije, da ponovno preselijo izobraževanje na splet, so nepredvidljive zdravstvene krize in pandemije. Zgodovina nas je večkrat opomnila, kako hitro lahko izbruh nalezljive bolezni spremeni globalno dinamiko vključno z načinom, kako izvajamo izobraževanje. Po izkušnjah s pandemijo COVID-19, ki je leta 2020 močno vplivala na izobraževalni sistem po vsem svetu, se zdi, da so države bolj pripravljene na možnost, da bi se takšen scenarij lahko ponovil.

V tem kontekstu bomo podrobneje obravnavali dva glavna scenarija, ki bi lahko pripeljala do ponovne preselitve izobraževanja na splet: hitro širjenje nalezljivih bolezni in pojav novih, bolj nevarnih sevov virusov.

V zadnjem obdobju smo priča raznim pandemijam gripe, ki niso nič novega v zgodovini človeštva. Gripo je prvi opisal grški zdravnik Hipokrat že leta 412 pr. n. št. Prvo pandemijo gripe so v zgodovini zabeležili leta 1580, odtlej pa se pojavlja na vsakih 10 do 30 let. Znana pandemija je bila tudi med letoma 1889 in 1890. Poimenovali so jo *ruska gripa*. Najprej so o izbruhu poročali iz Uzbekistana, in sicer maja 1889, oktobra istega leta pa je že dosegla Tomsk in Kavkaz. Razširila se je po vsem svetu, kot možna povzročiteljica pa navajajo podtipa H3N8 in H2N2. Povzročala je visoko smrtnost med obolelimi in terjala okoli milijon smrtnih žrtev. Od začetka 20. stoletja so v svetu zabeležili štiri pandemije gripe, in sicer (Vodušek, 2020):

- španska gripa leta 1918: najhujša pandemija gripe v novejši zgodovini. Povzročil jo je podtip H1N1, po svetu pa se je širila v letih med 1918 in 1921. Zahtevala je med 50 in 100 milijonov življenj;
- azijska gripa leta 1957: povzročitelj je bil podtip H2N2. Pojavila se je v vzhodni Aziji, po vsem svetu pa je po ocenah povzročila 1,1 milijona smrti;
- hongkonška gripa leta 1968: pandemijo je povzročil podtip H3N2. Zahtevala je okoli milijon življenj. Po koncu pandemije je virus nadaljeval s kroženjem in se pojavlja v obliki sezonskih grip;
- nova gripa leta 2009: povzročil jo je enak podtip kot pandemijo leta 1918 (H1N1).

Slika 1: Globalne epidemije skozi čas (Sorell, 2016)

Vse to govori, da bomo morali biti v globalnem svetu pripravljeni, da se bodo pojavljale nove in nove epidemije in pandemije. Zato bo skrb za izobraževalno in delovno okolje ključnega pomena. Tako bo potrebno učence, dijake študente kot tudi sodelavce ustrezno opremiti in pripraviti za varno bivanje in delo.

Hiter porast nalezljivih bolezni

Če bi se pojavil nov izbruh nalezljive bolezni, ki bi se hitro širila med populacijo, bi lahko države sprejele ukrepe, podobne tistim, ki smo jih videli med pandemijo COVID-19. Ko so države zaprle šole, univerze in druge izobraževalne ustanove, je bila ena izmed rešitev za nadaljevanje izobraževalnega procesa prehod na spletno izobraževanje. Ta ukrep je bil do neke stopnje nujen, da bi preprečili širjenje bolezni v zaprtih prostorih, kjer so se ljudje lahko okužili. Seveda obstajajo posamezniki in institucije civilne družbe, ki so ta ukrep kritizirale. Nihče pa resnično ne ve kakšno ceno bi plačali v civilnih žrtvah v kolikor se države ne bi tako odzvale. Še najbolj je to primerljivo s »špansko gripo«.

Če bi se pojavila nova epidemija z visokim tveganjem prenosa in smrtnostjo, bi podobni ukrepi, kot so zaprtje šol in uvedba socialne distanciranja, verjetno ponovno postali potrebni. Prehod na splet bi bil v tem primeru praktičen in učinkovit način, da bi zagotovili nemoten potek izobraževanja, hkrati pa zaščitili zdravje učiteljev, študentov in drugih zaposlenih v šolskih ustanovah. Spletno izobraževanje omogoča prilagodljivost in dostopnost ne glede na to, kje se učenci nahajajo, kar bi bilo še posebej pomembno v obdobjih, ko so fizični stiki omejeni.

Pojav novega, bolj nevarnega seva virusa

V primeru, da bi se obstoječa pandemija poslabšala zaradi novega, bolj nevarnega seva virusa, bi lahko države ponovno uvedle stroge ukrepe, ki bi vključevali tudi zaprtje šol. Takšni ukrepi bi bili potrebni za zaščito javnega zdravja, saj bi večja gostota ljudi na enem mestu lahko povzročila širjenje okužb. Če bi virus npr. mutiral in postal bolj odporen na obstoječe cepiva, ali če bi imel večji potencial za težje oblike bolezni, bi to predstavljalo dodatno grožnjo.

V tem primeru bi se države lahko odločile, da se izobraževalni sistem ponovno preseli na splet, saj bi to zmanjšalo potrebo po fizičnem stiku. Spletna učna okolja bi omogočila, da se učenci še naprej izobražujejo, medtem ko bi hkrati zmanjševali tveganje za širjenje okužb. Razvijanje in nadgrajevanje spletnih učnih platform bi postalo ključnega pomena, da bi zagotovili kakovostno izobraževanje, ki je dostopno vsem, ne glede na to, kako dolgo bi trajali ukrepi omejevanja širjenja bolezni.

Spletno izobraževanje bi v takšnih primerih postalo še bolj nujno, saj bi omogočalo ne le ohranjanje izobraževalnih procesov, temveč tudi prilagodljivost, ki bi omogočila različne oblike poučevanja (npr. asinhrono učenje, virtualne učilnice, video konference), ki bi ustrezale tako potrebam učencev kot učiteljev v časih kriz.

Naravne katastrofe

Naravne katastrofe so še en pomemben dejavnik, ki bi lahko spodbudil države, da ponovno preselijo izobraževanje na splet. Naša družba je vse bolj izpostavljena nevarnostim, ki jih prinašajo podnebne spremembe in naravne nesreče. Vse pogostejši so ekstremni vremenski dogodki, kot so poplave, potresi, nevihte in drugi nenavadni vremenski pojavi, ki lahko povzročijo hude posledice za vsakodnevno življenje. Ko se takšne katastrofe zgodijo, lahko močno vplivajo na normalno delovanje šolskih in univerzitetnih ustanov. V tem kontekstu so spletna izobraževalna okolja lahko ključnega pomena za nadaljevanje učnega procesa, še posebej v časih, ko fizična prisotnost v šolah ni mogoča. V nadaljevanju bomo podrobneje obravnavali dva glavna scenarija, ki bi lahko vodila do premika izobraževalnih procesov na splet zaradi naravnih katastrof: hudi vremenski dogodki in ekstremni vremenski pogoji.

Hudi vremenski dogodki

Naravne nesreče, kot so poplave, potresi, nevihte in drugi izredni vremenski dogodki, imajo lahko uničujoče posledice na infrastrukturo in vsakodnevno življenje. Ko pride do poplav, potresov ali močnih neviht, so šole in univerze pogosto med prvimi ustanovami, ki so prizadete. Če so zgradbe poškodovane, ali je dostop do njih onemogočen zaradi poškodb infrastrukture, se lahko učni proces ustavi ali močno zmanjša.

V takšnih primerih bi lahko prehod na spletno izobraževanje predstavljal nujen ukrep za nadaljevanje izobraževalnega procesa. Če učenci ne morejo priti v šole, ali če so izobraževalne ustanove začasno zaprte, bi spletne platforme omogočile učiteljem, da ohranijo učne ure, učenci pa bi lahko še vedno sodelovali v izobraževalnem procesu, ne glede na fizične ovire.

Poplave ali poškodbe, ki nastanejo po potresih, pogosto povzročijo dolgotrajne motnje v dostopu do šol. Spletne učne platforme bi v tem primeru omogočile, da izobraževalni proces še naprej teče, medtem ko bi se prizadeta območja poskušala obnoviti. Primer: Učenci, ki so ostali brez osnovnih pogojev za obisk šole zaradi uničenih poti ali stavb, bi lahko dostopali do učenja od doma ali iz drugih začasnih nastanitev preko interneta. Tako bi se izognili daljšim prekinitvam v izobraževanju, kar bi bilo ključno za njihovo nadaljnje napredovanje.

Ekstremni vremenski pogoji

Poleg večjih naravnih nesreč, ki vključujejo katastrofalne dogodke, lahko tudi dolgotrajni ekstremni vremenski pogoji postanejo ovira za fizično prisotnost v šolah. Primeri ekstremnih vremenskih pogojev vključujejo izredno onesnaženje zraka, kot je smog, ali nenavadno dolgotrajne zime z ekstremnimi temperaturami, ki lahko ogrožajo zdravje ljudi in onemogočijo vsakodnevne aktivnosti.

Na primer, v mestih z visokim onesnaženjem zraka, kot so smog ali druge nevarne plasti onesnaženega zraka, bi lahko otroci in učitelji imeli težave pri vstopu v šole. Dolgotrajna obdobja smoga lahko povzročijo resne zdravstvene težave, zlasti med ranljivimi skupinami, kot so otroci in starejši. V tem primeru bi bilo smiselno, da se preide na spletno izobraževanje, da bi zmanjšali izpostavljenost zdravju škodljivim pogojem, hkrati pa zagotovili, da proces učenja ne bo prekinjen.

Podobno lahko dolgotrajna zmrzal ali nenavadno nizke temperature povzročijo težave pri dostopu do šol, še posebej v bolj severnih regijah, kjer so zimski pogoji pogosto ekstremni. Ko so ceste zamrznjene ali pokrite s snegom, je lahko nevarno ali skoraj nemogoče za učence, učitelje in druge šolske delavce, da se pripeljejo v šolo. V teh primerih bi spletno izobraževanje postalo ključno orodje za ohranjanje pouka, saj bi omogočilo nadaljevanje izobraževalnega procesa ne glede na vremenske razmere na terenu.

V obeh primerih – bodisi zaradi onesnaženja zraka bodisi zaradi ekstremnih zmrzal – bi omogočanje spletnega izobraževanja zmanjšalo potrebo po fizični prisotnosti v šoli in omogočilo prilagoditev učnega procesa na trenutne vremenske razmere. To bi omogočilo, da učenci in učitelji ostanejo varni in zdravi, hkrati pa ne bi ogrozili napredka izobraževalnega procesa.

Varnostni razlogi

Varnostni razlogi so še en pomemben dejavnik, ki lahko vpliva na odločitev držav, da začasno ali trajno preselijo izobraževalni proces na splet. V današnjem svetu, kjer so varnostne grožnje, kot so teroristični napadi, politična nestabilnost, vojna ali družbeni nemiri, vedno bolj prisotne, je vprašanje varnosti postalo ključno pri odločanju o tem, kako organizirati vsakodnevno življenje in delovanje javnih ustanov, vključno s šolami in univerzami. Ko bi se pojavile resne grožnje za fizično varnost učencev, učiteljev in drugih zaposlenih v šolskih ustanovah, bi prehod na spletno izobraževanje predstavljal smiselno rešitev za ohranitev učnega procesa, hkrati pa zagotoviti zaščito vseh vključenih. V tem poglavju bomo podrobneje obravnavali dva ključna scenarija, v katerih bi varnostni razlogi lahko vplivali na odločitev o prehodu izobraževalnega sistema na splet: teroristične grožnje in vojno stanje ali nemiri.

Teroristične grožnje

V sodobnem svetu so teroristični napadi na javne ustanove, vključno s šolami in univerzami, žal postali realnost. Ko se pojavijo grožnje ali celo izvedeni napadi, postanejo varnostni ukrepi prednostna naloga za zaščito vseh, ki se nahajajo v teh ustanovah. V takšnih primerih bi bilo smiselno sprejeti ukrepe, ki bi zmanjšali število ljudi v šolskih zgradbah, da bi preprečili morebitno širjenje nevarnosti.

Če bi obstajalo tveganje za teroristične napade na šole ali univerze, bi se lahko države odločile za začasno zaprtje šol ali omejitev fizičnih srečanj med učenci in učitelji. V takšnih okoliščinah bi spletno izobraževanje omogočilo, da se izobraževalni proces nadaljuje brez ogrožanja varnosti posameznikov. Spletne platforme bi postale rešitev za ohranitev učnih dejavnosti, medtem ko bi se ukrepi za zaščito ljudi izvajali na terenu. Takšni prehodi na spletne učne sisteme so že bili izvedeni v preteklosti, ko so grožnje ali napadi na šole postali prevelik izziv za fizično prisotnost.

Poleg tega, če bi grožnje postale bolj intenzivne, ali pa bi se v nekem kraju pojavile resne skrbi glede morebitnih napadov, bi šole in univerze hitro prilagodile svoje delovanje. Spletno izobraževanje bi v tem primeru omogočilo, da bi se učenje nadaljevalo na varnem, brez da bi učenci, učitelji in drugi šolski delavci morali obiskovati šolske prostore, ki so morda izpostavljeni nevarnosti.

Vojno stanje ali nemiri

V primeru, da bi država ali določena regija zašla v vojno stanje, državljanske nemire ali politično nestabilnost, bi to lahko močno vplivalo na vsakodnevno življenje, vključno z delovanjem izobraževalnih ustanov. Vojna ali politična nestabilnost običajno pomeni, da so fizični premiki omejeni, infrastruktura je poškodovana, in vsakodnevni življenjski pogoji so nestabilni. V teh razmerah je lahko ogroženo življenje učiteljev in učencev, šole pa postanejo enostavne tarče v konfliktih, zlasti v regijah, kjer se soočajo z nasiljem ali nemiri. PRIMER je UKRAJINA.

Če bi se država znašla v vojni ali bi prišlo do večjih državljskih nemirov, bi se verjetno odločili za omejevanje gibanja ljudi, zapiranje javnih ustanov in uvedbo drugih varnostnih ukrepov. Zaprti ulični prehodi, bombardiranja ali izgredi lahko onemogočijo normalen obisk šole. V tem primeru bi prehod na spletno izobraževanje postal nujen, da bi se izogibali nepotrebnemu tveganju za varnost učencev in osebja. Spletno izobraževanje bi omogočilo, da bi učenci in učitelji ostali povezani in nadaljevali z izobraževalnim procesom, četudi je bila fizična prisotnost v šolah nemogoča zaradi nevarnosti.

Spletne platforme so v času politične nestabilnosti in vojne lahko učinkovito orodje, ki omogoča, da učenci in študenti ohranijo stik z učnim procesom, tudi če živijo v območjih, ki so neposredno prizadeta s konflikti. Tako bi spletno izobraževanje omogočilo, da se zagotovi nadaljevanje pouka brez tveganja za zdravje in varnost vseh udeležencev.

Oba scenarija – teroristične grožnje in vojno stanje ali nemiri – sta jasna opomnika na to, kako pomembno je prilagoditi izobraževalne sisteme tako, da bodo lahko delovali tudi v kriznih in nevarnih razmerah. Prehod na spletno izobraževanje bi v teh primerih zagotavljal ohranjanje izobraževalnega procesa, medtem ko bi hkrati zaščitil ljudi pred nevarnostmi, ki izhajajo iz varnostnih groženj.

Energetske ali infrastrukturne krize

V današnjem svetu, kjer se svetovne in lokalne gospodarske razmere hitro spreminjajo, so energetske in infrastrukturne krize postale vse bolj aktualne. Ko se soočamo s pomanjkanjem ključnih virov ali z uničenjem pomembne infrastrukture, lahko pride do resnih težav pri delovanju izobraževalnih ustanov, kar lahko neposredno vpliva na vsakodnevno izobraževanje. Univerze in šole so še posebej občutljive na takšne krizne situacije, saj potrebujejo stabilno energetske oskrbo, neprekinjeno komunikacijo in dostopnost za študente, da bi zagotovile nemoten potek izobraževalnega procesa. V tem kontekstu bi lahko prehod na spletno izobraževanje predstavljal smiselno rešitev, saj bi omogočil nadaljevanje študija tudi v razmerah, ko fizične šole ali kampusi niso operativni. V tem poglavju bomo podrobneje obravnavali dva ključna scenarija, ki bi lahko spodbudila univerze in šole k prehodu na spletno izobraževanje: energetske krize in propad ključne infrastrukture.

Energetska kriza

Energetske krize so vse pogostejši pojav, saj se svet sooča z naraščajočimi potrebami po energiji in izzivi, povezanimi z njenim pridobivanjem ter trajnostnim in učinkovitim upravljanjem. V primeru, da pride do pomanjkanja energije, bodisi zaradi težav z oskrbo, nenadnih podražitev cen ali okoljskih kriz, bi lahko prizadelo delovanje fizičnih kampusov, saj bi zmanjševalo razpoložljivost električne energije, ki je potrebna za ogrevanje, hlajenje, osvetlitev, delovanje računalnikov in drugih naprav, potrebnih za učenje. Ko pride do energetske krize, bi univerze in šole lahko naleteli na resne težave pri zagotavljanju potrebnih pogojev za pouk in raziskave. Pomanjkanje energije bi lahko onemogočilo normalno delovanje učilnic, laboratorijev, računalniških centrov in drugih pomembnih področij izobraževalnega sistema. Poleg tega bi lahko bila ogrožena tudi fizična dostopnost kampusov, saj bi lahko včasih zmanjševalo delovanje prevoza ali zmanjšalo število ljudi, ki so sposobni prihajati v šole ali na univerze.

V tem primeru bi bila ena od najučinkovitejših rešitev prehod na spletno izobraževanje. Spletne učilnice ne bi potrebovale fizične infrastrukture in bi bile manj odvisne od lokalne energetske oskrbe, čeprav bi morale biti zagotovljene ustrezne tehnološke možnosti za udeležbo študentov. Ker bi bili študenti doma, bi lahko prihranili energijo, saj bi zmanjšali potrebo po ogrevanju, hlajenju in osvetlitvi šolskih prostorov. Hkrati bi prehod na spletno izobraževanje zmanjšal potrebo po fizični prisotnosti v kampusih, kar bi ob zmanjšanih energetskih virih omogočilo nadaljevanje študijskega procesa.

Poleg tega bi spletno izobraževanje omogočilo univerzam, da še naprej izvajajo pouk, ne glede na energetske omejitve. Na primer, spletne učne platforme bi lahko delovale s pomočjo obstoječe internetne infrastrukture, ki je pogosto bolj stabilna in manj odvisna od neposrednih virov energije, kot je lokalna

energetska oskrba. Tako bi lahko zmanjšali potrebo po porabi energije v fizičnih kampusih, hkrati pa še naprej zagotavljali izobraževanje za študente.

Propad ključne infrastrukture

Drugi pomemben dejavnik, ki bi lahko vplival na izobraževalni proces, so krize, povezane z infrastrukturo, kot so uničenje cest, javnega prevoza ali telekomunikacijskih omrežij. Tu so najbolj občutljivi tuneli in mostovi. Njihova obnova namreč poteka počasneje od rekonstrukcije dela ceste ali železniške proge. Ključna infrastruktura je temeljni del sodobnega življenja, saj omogoča mobilnost ljudi, dostop do šol in univerz ter omogoča komunikacijo. V primeru, da pride do večjih infrastrukturnih težav – npr. zaradi naravnih katastrof, terorističnih napadov ali drugih kriznih razmer – bi lahko študenti in zaposleni imeli omejen dostop do šolskih objektov.

Zaradi poškodb, ki bi prizadele ceste, železniške povezave ali druge oblike javnega prevoza, bi mnogi študenti in učitelji morda postali preveč oddaljeni od svojih kampusov, da bi se udeleževali tradicionalnih predavanj in vaj. Enako bi bilo, če bi prišlo do uničenja telekomunikacijskih omrežij, saj bi internetni dostop postal onemogočen ali zelo omejen, kar bi lahko otežilo izvajanje izobraževalnega procesa, bodisi v fizični bodisi v digitalni obliki.

V takšnih primerih bi prehod na spletno izobraževanje predstavljal učinkovito rešitev, saj bi omogočil študentom, da se izobražujejo od doma ali drugih lokacij, ne da bi morali fizično priti na univerzo ali šolo. Spletno izobraževanje bi zmanjšalo potrebo po vsakodnevnem premikanju, ki bi bilo v primeru infrastrukturnih težav zelo oteženo ali celo nemogoče. Študenti bi lahko dostopali do predavanj, nalog in izpitov preko spleta, ne da bi bili odvisni od dostopa do fizičnih prostorov ali transportnih omrežij.

Poleg tega bi univerze lahko začasno prešle na digitalne oblike komunikacije, kot so videokonference, spletne predavanja in skupinske naloge, da bi nadaljevale učni proces brez fizične prisotnosti. Čeprav bi to zahtevalo dobro razvito internetno infrastrukturo, bi bil ta prehod omogočen z uporabo razpoložljivih tehnologij za izvajanje učnih aktivnosti v virtualnem okolju. Na ta način bi lahko univerze ohranile svojo izobraževalno dejavnost, kljub morebitnim večjim infrastrukturnim težavam.

Oba scenarija – energetska kriza in propad ključne infrastrukture – predstavljata izzive za tradicionalne oblike izobraževanja, a tudi priložnost za prehod na spletno izobraževanje, ki bi zagotovil neprekinjenost učnega procesa tudi v kriznih razmerah. Spletno izobraževanje bi v teh primerih omogočilo, da študenti nadaljujejo z učenjem ne glede na fizične in infrastrukturne omejitve, hkrati pa bi omogočilo večjo fleksibilnost in prilagodljivost na nove razmere.

Odločitve univerz zaradi optimizacije ali varčevanja

Univerze bi se lahko odločile za popolno selitev študija na splet zaradi proračunskih omejitev ali potreb po modernizaciji sistema, kar bi sicer veljalo bolj za dolgoročno preoblikovanje kot za nujne ukrepe. V vseh zgoraj naštetih primerih bi bila potrebna hitra prilagoditev izobraževalnih institucij, vključno z izboljšanjem spletne infrastrukture in podpornih sistemov za študente ter profesorje.

V zadnjih letih se univerze po vsem svetu soočajo z naraščajočimi proračunskimi omejitvami in pritiskom, da povečajo učinkovitost svojega poslovanja. Povečana potreba po modernizaciji izobraževalnih sistemov in optimizaciji virov sta postala ključna dejavnika pri odločanju, kako naj univerze organizirajo in izvajajo svoje študijske programe. V tem kontekstu bi se lahko odločile za popolno selitev študijskega procesa na splet, z namenom, da izboljšajo dostopnost, zmanjšajo stroške in povečajo fleksibilnost, hkrati pa omogočijo večjo učinkovitost. Ta odločitev bi predstavljala dolgoročno preoblikovanje sistema, ki bi se izvajalo postopoma, vendar bi imel lahko pomemben vpliv na način, kako se izobraževalni proces izvaja na univerzah. V tem delu bomo podrobneje raziskali dva ključna dejavnika, ki bi lahko vplivala na odločitev univerz za prehod na spletno izobraževanje: proračunske omejitve ter potreba po modernizaciji in optimizaciji sistema.

Univerze in proračunske omejitve

Eden od glavnih razlogov, zakaj bi univerze prešle na spletno izobraževanje, so proračunske omejitve, ki jih vse pogosteje doživljajo. Povišani stroški vzdrževanja fizične infrastrukture, kot so stavbe, učilnice in laboratoriji, se lahko izkažejo za preveliko breme za proračun univerz. Vzporedno s tem pa se univerze soočajo s potrebo po zagotavljanju kakovostnega izobraževanja v času, ko se sredstva pogosto zmanjšujejo

ali pa se mora večji del proračuna nameniti za druge nujne potrebe, kot so plače zaposlenih ali raziskovalni projekti.

Prehod na spletno izobraževanje bi omogočil univerzam, da optimizirajo stroške in zmanjšajo potrebo po fizični infrastrukturi. Z manjšim številom fizičnih prostorov, potrebnih za poučevanje, bi se zmanjšali stroški najemnin, vzdrževanja in obratovanja objektov. Univerze bi lahko preusmerile sredstva, ki so bila namenjena za infrastrukturo, v izboljšanje spletne izobraževalne tehnologije, orodij za spletno učenje in podporo študentom ter profesorjem pri prilagoditvi na digitalni način poučevanja.

Poleg tega bi spletno izobraževanje omogočilo univerzam, da dosežejo širši spekter študentov, vključno z globalnimi udeleženci, brez potrebe po širjenju svojih fizičnih kampusov. To bi lahko pomenilo zmanjšanje stroškov, povezanih z gradnjo novih objektov ali širjenjem obstoječih. Tako bi univerze zmanjšale svojo odvisnost od fizične prisotnosti študentov na kampusu, hkrati pa bi zagotovile visoko kakovost izobraževalnega procesa, dostopnega vsakomur z ustreznimi tehnološkimi zmožnostmi.

Potreba po modernizaciji sistema

Drugi dejavnik, ki bi lahko spodbudil univerze, da preidejo na spletno izobraževanje, je potreba po modernizaciji in izboljšanju izobraževalnih sistemov. Spletno izobraževanje je postalo bolj dostopno, učinkovito in prilagodljivo, kar predstavlja pomembno priložnost za univerze, da izboljšajo svojo ponudbo študijskih programov. Z uvedbo napredne spletne tehnologije lahko univerze zagotovijo bolj personalizirano izobraževanje, večjo interaktivnost ter boljše možnosti za spremljanje napredka študentov.

Zaradi napredka v tehnologiji so spletne platforme za izobraževanje danes veliko bolj zmogljive kot so bile pred nekaj leti. Spletna učilnica omogoča uporabo video konferenc, interaktivnih nalog, takojšnjega feedbacka in sodelovanja med študenti in profesorji v realnem času, kar vse prispeva k izboljšanju učnega procesa. Univerze, ki želijo ostati konkurenčne na globalnem trgu izobraževanja, morajo modernizirati svoje izobraževalne sisteme in ponuditi študentom fleksibilne in dostopne možnosti učenja.

Prehod na spletno izobraževanje bi omogočil tudi hitrejšo prilagajanje potrebam študentov, ki vse pogosteje iščejo možnost, da študirajo na daljavo ali ob izjemno fleksibilnem urniku. Danes študenti iščejo večjo fleksibilnost, bodisi zaradi zaposlitve, bodisi zaradi drugih obveznosti, in spletno izobraževanje je pogosto edina pot, ki omogoča študij brez potrebe po stalni prisotnosti na univerzi.

Potrebna prilagoditev in izboljšanje infrastrukture

Čeprav bi prehod na spletno izobraževanje omogočil optimizacijo stroškov in izboljšanje sistema, bi bil potreben tudi obsežen razvoj in prilagoditev. Spletne platforme in orodja za učenje bi morali biti izjemno dobro podprti, da bi zagotovili nemoten prehod in visoko kakovostno izobraževanje. To vključuje tehnično infrastrukturo in tudi podporne sisteme za študente in profesorje.

Univerze bi morale investirati v izboljšanje internetne infrastrukture, razvoj uporabniških vmesnikov in dostopnih platform za učitelje in študente. Hkrati bi bilo pomembno zagotoviti ustrezno podporo za študente, ki morda nimajo ustrezne opreme ali dostopa do potrebne tehnologije, da bi se lahko vključili v spletno izobraževanje. Prav tako bi morali univerzitetni učitelji prejeti ustrezno usposabljanje za učinkovito poučevanje v spletnem okolju, saj to zahteva drugačne pedagoške pristope in tehnologijo kot tradicionalno poučevanje v učilnicah.

V vseh zgoraj naštetih primerih, bodisi zaradi proračunskih omejitev bodisi zaradi potrebe po modernizaciji izobraževalnega sistema, bi prehod na spletno izobraževanje predstavljal dolgoročno strateško odločitev. Ta odločitev bi omogočila univerzam, da optimizirajo svoje poslovanje, izboljšajo dostopnost študija ter se prilagodijo sodobnim potrebam študentov, hkrati pa bi zahtevala pomembne prilagoditve v infrastrukturi in podpornih sistemih.

Zaključek

Spletno izobraževanje prinaša številne prednosti, vendar je za njegovo učinkovito uvedbo pomembno upoštevati tudi izzive in omejitve. Kombinacija tradicionalnega in spletnega izobraževanja bi lahko predstavljala najboljšo rešitev, saj omogoča izkoriščanje prednosti obeh pristopov. Odločitev o prehodu na spletno izobraževanje je kompleksna in zahteva temeljito analizo različnih dejavnikov, pri čemer je pomembno upoštevati tehnične, socialne, psihološke in etične vidike. Pri prihodnjem razvoju

izobraževanja bo uporaba digitalnih tehnologij zagotovo naraščala, vendar je ključno, da se ob tem ne pozabi na pomen človeških interakcij in kakovostne pedagoške prakse.

Pandemija je pospešila digitalizacijo in podatkovizacijo izobraževanja, kar bi lahko povzročilo trajne posledice za visoko šolstvo (Teräs et al., 2020) (Gordon, 2021). Za reševanje teh izzivov strokovnjaki priporočajo usposabljanje fakultete za spletno pedagogiko, izboljšanje pripravljenosti študentov in preoblikovanje izobraževalnih ponudb (Costa et al., 2021). Poleg tega bi morale države izboljšati radiodifuzno poučevanje in infrastrukturo virtualnih razredov (Tadesse & Muluye, 2020). Različni odzivi v državah ponujajo priložnosti za učenje in krepitev kolektivnih pristopov k spletnemu izobraževanju (Crawford et al., 2020) (Horowitz & Paun, 2021).

Pandemija COVID-19 je izobraževalne ustanove po vsem svetu prisilila k hitremu prehodu na spletno učenje (Costa et al., 2021) (Dhawan, 2020). Ta premik je razkril izzive, kot so omejeni viri, tehnološke omejitve in neustrezna priprava študentov in profesorjev (Costa et al., 2021) (Astafeva et al., 2020). Vendar se je spletno izobraževanje izkazalo kot ključno orodje za nadaljevanje izobraževanja med krizami, vključno z naravnimi nesrečami in izbruhi bolezni (Laprairie & Hinson, 2006) (Yulia, 2020). Da bi izboljšale učinkovitost spletnega učenja, bi se morale ustanove osredotočiti na usposabljanje profesorjev na področju spletne pedagogike, izboljšanje pripravljenosti učencev in preoblikovanje izobraževalnih ponudb (Costa et al., 2021). Poleg tega je vladna podpora bistvena za zagotovitev širokega dostopa do hitrega interneta in potrebnih tehnologij (Hussin et al., 2021). Kljub izzivom spletno učenje predstavlja priložnosti za izobraževalne inovacije in prožnost (Vlachopoulos, 2020) (Dhawan, 2020). Ker se pandemija nadaljuje, bosta stalno ocenjevanje in spremljanje strategij spletnega izobraževanja ključnega pomena za prilagajanje razvijajočim se potrebam (Vlachopoulos, 2020).

Raziskovalno vprašanje, kdaj in zakaj bi se države lahko odločile za ponovno preselitev izobraževalnega sistema na splet, se osredotoča na številne dejavnike, ki lahko vplivajo na to odločitev. V tem članku smo preučili ključne dejavnike, kot so napredek tehnologije, spreminjajoče se potrebe študentov, ekonomski dejavniki in globalni izzivi, ki bi lahko vplivali na odločitev o vrnitvi k spletnemu izobraževanju. Pri tem smo ugotovili, da bi se takšna odločitev lahko zgodila predvsem v izjemnih okoliščinah, kot je na primer svetovna pandemija, kjer bi bilo potrebno omejiti gibanje in druženje zaradi zaščite javnega zdravja. Kljub temu pa so tudi drugi dejavniki, kot so tehnološke inovacije, ki omogočajo večjo dostopnost in fleksibilnost izobraževanja, lahko razlog za prehod na spletne oblike izobraževanja v prihodnosti. Ekonomski dejavniki, kot so zmanjšanje stroškov izobraževalnih institucij, prav tako ponujajo možnost za premik v spletno izobraževanje.

V zaključku lahko povzamemo, da bi se odločitev za preselitev izobraževalnega sistema na splet lahko zgodila v odgovor na specifične izzive ali priložnosti, kot so globalne zdravstvene krize, tehnološke izboljšave ali ekonomski pritiski. Ključno pa je, da se ob tem vedno upoštevajo tudi potreba po ohranjanju kakovostne pedagoške prakse in človeških interakcij, ki so nepogrešljive za uspešno izobraževanje.

Literatura in viri

- Astafeva, O., Astafiev, E., & Osipova, I. (2020). The impact of online learning on the education system in the context of the spread of coronavirus infection. *E3S Web of Conferences*, 208. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202020809044>
- Costa, S. A., Kavouras, I., Cohen, N., & Huang, T. T. K. (2021). Moving Education Online During the COVID-19 Pandemic: Thinking Back and Looking Ahead. *Frontiers in Public Health*, 9. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.751685>
- Crawford, J., Butler-Henderson, K., Rudolph, J., Malkawi, B., Glowatz, M., Burton, R., Magni, P., & Lam, S. (2020). COVID-19: 20 countries' higher education intra-period digital pedagogy responses. *Journal of Applied Learning & Teaching*, 3(1), 1–20.
- Dhawan, S. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID-19 Crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5–22. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1177/0047239520934018>
- Eder, R. (2020). The Remoteness of Remote Learning. *Journal of Interdisciplinary Studies in Education*, 9(1). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.32674/jise.v9i1.2172>
- Gordon, N. (2021). A permanent Pivot to online learning, or will universities bounce back to normal? *Academia Letters*. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.20935/al2394>
- Horowitz, D. D., & Paun, N. (2021). Use of ICTs in Education Systems in the Face of COVID-19 Pandemic. *Academia Letters*. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.20935/al3504>
- Hussin, H., Abdul Rashid, I. M., Jaini, A., Shariff, S., Ahmad, N. Z. A., & Mohd. Amir Hamzah, A. S. (2021). The Impact of Covid-19 on Education System: Transformation of Virtual Learning. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(11). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v11-i11/11258>
- Laprairie, K. N., & Hinson, J. M. (2006). When Disaster Strikes, Move Your School Online. *Journal of Educational Technology Systems*, 35(2). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.2190/d154-xk20-7264-5013>
- Tadesse, S., & Muluye, W. (2020). The Impact of COVID-19 Pandemic on Education System in Developing Countries: A Review. *Open Journal of Social Sciences*, 08(10). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.4236/jss.2020.810011>
- Teräs, M., Teräs, H., Arinto, P., Brunton, J., Daryono, D., & Subramaniam, T. (2020). COVID-19 and the push to online learning: Reflections from 5 countries. *Digital Culture & Education*.

Vlachopoulos, D. (2020). Covid-19: Threat or opportunity for online education? In *Higher Learning Research Communications* (Vol. 10, Issue 1). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.18870/hlrc.v10i1.1179>

Yulia, H. (2020). Online Learning to Prevent the Spread of Pandemic Corona Virus in Indonesia. *ETERNAL (English Teaching Journal)*, 11(1). Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.26877/eternal.v11i1.6068>

doc. dr., mag. Bojan Macuh
FUDŠ, Nova Gorica
bojan.macuh@guest.arnes.si

KOMPETENCE STARŠEV ZA POUČEVANJE NA DOMU: KJE SO MEJE DOMAČEGA IZOBRAŽEVANJA?

Povzetek: Zakon o osnovni šoli ima v 88. členu zapisano, da imajo otroci pravico izobraževanja na domu. V šolskem letu 2024/2025 se izobražuje na domu v Sloveniji 869 otrok (0,45 odstotka vseh osnovnošolcev). V nadaljevanju bodo predstavljeni pomisleki o tem, ali lahko en starš npr. nadomesti sedem ali celo več učiteljev. Hkrati se postavlja vprašanje, ali z izobraževanjem na domu otroci napredujejo ali morda nazadujejo.

Ključne besede: šolanje, otroci, starši, dom, šola, izobraževanje.

Kaj je izobraževanje na domu?

To je (tudi šolanje na domu ali domače šolanje) način izobraževanja, kjer otroci pridobivajo znanje izven formalnih izobraževalnih institucij, običajno v domačem okolju, pod vodstvom staršev, skrbnikov ali mentorjev. Pri tem načinu učenja starši pogosto prevzamejo vlogo učiteljev, uporabljajo pa lahko prilagojene učne načrte, ki ustrezajo otrokovim potrebam in interesom. Omogoča individualizacijo učnega procesa, večjo fleksibilnost pri izbiri predmetov in tempa učenja, ter pogosto tudi globlje sodelovanje staršev pri vzgoji in izobraževanju otrok. Ta oblika izobraževanja je v zadnjih desetletjih pridobila na priljubljenosti, zlasti zaradi dostopa do digitalnih učnih virov in večje zaskrbljenosti glede kakovosti in varnosti v javnih šolah (Ray, 2017). Rayjeva študija navaja, da se učenje na domu lahko izkaže za uspešno obliko izobraževanja, saj otroci, ki so šolani doma, pogosto dosegajo enake ali boljše akademske rezultate kot tisti, ki obiskujejo tradicionalne šole. Poleg tega razvijejo večjo neodvisnost in socialne veščine v različnih okoljih (prav tam).

Zakon o osnovni šoli

Starši imajo pravico organizirati izobraževanje lastnega otroka na domu (to jim dovoljuje Zakon), s tem pa prevzamejo obveznosti, povezane z izvedbo izobraževanja svojega otroka.

Vsako tekoče šolsko leto morajo do 16. avgusta za naslednje šolsko leto o izobraževanju na domu pisno obvestiti osnovno šolo, v katero je otrok vpisan. Med šolskim letom to ni mogoče uveljavljati. Starši lahko med šolskim letom prekinajo izobraževanje na domu. Osnovna šola vodi dokumentacijo o izobraževanju učenca na domu. Do tega trenutka je vse skladno z Zakonom, od tukaj naprej pa se postavlja cela vrsta vprašanj, pomislekov, polemik in predvsem kritik.

Socializacija otroka

Vsak človek je družbeno bitje, ki ob sebi potrebuje sočloveka za lasten razvoj in razvoj družbe kot celote. To poudarjam zato, ker smo starši tisti, ki mu moram to omogočiti v okviru družine, morebitne razširjena družina, prijateljev in znancev. To je najbolj pomembno v primarni in sekundarni socializaciji, saj sta to obdobji, ki najbolj oblikujeta otrokov osebni pogled na življenje. Torej predšolsko obdobje, vrtec in osnovna šola. Dom in družina sta običajno premalo za njegov osebni razvoj, zato je aktivno bivanje v družbi sovrstnikov zelo pomembno za njegovo socializacijo.

Socializacija otroka je proces, skozi katerega otrok pridobiva vrednote, norme, vedenjske vzorce, prepričanja in veščine, potrebne za učinkovito delovanje v družbi. Ta proces se odvija v interakciji z družino, vrstniki, izobraževalnimi institucijami in širšo skupnostjo. Socializacija je ključna za oblikovanje otrokove osebnosti, identitete in socialnih veščin. Poteka v več fazah, od primarne socializacije v družinskem okolju, kjer otrok osvoji osnovne socialne veščine in je prvič izpostavljen socialnim normam,

do sekundarne socializacije, ki se odvija v šolah, pri vrstnikih in v drugih družbenih institucijah. Pomemben del socializacije je tudi razvoj empatije, sodelovanja, komunikacije in reševanja konfliktov.

Pri učencih, ki se šolajo doma, je pogosto vprašanje socializacije aktualno, saj lahko zaradi manjšega stika z vrstniki obstaja tveganje, da se otrok ne bo dovolj socialno razvil. Vendar pa raziskave kažejo, da otroci, ki se šolajo doma, sodelujejo v različnih skupinskih aktivnostih, kot so športi, interesne dejavnosti, prostovoljne organizacije in druge oblike družbenih stikov, kar prispeva k ustrezni socializaciji (Medlin, 2013).

Medlinova raziskava ugotavlja, da so otroci, ki so šolani doma, ustrezno socializirani in da pogosto razvijejo močne socialne veščine. Ti otroci običajno niso socialno izolirani, ampak imajo širok spekter socialnih izkušenj, ki vključujejo stike z odraslimi in otroki različnih starosti, kar jim omogoča razvoj raznovrstnih socialnih kompetenc (prav tam).

Vloga staršev

Vloga staršev pri učenju na domu je osrednja, saj prevzamejo tako odgovornost za izobraževalni proces kot tudi vlogo učiteljev, svetovalcev in mentorjev. Starši načrtujejo in izvajajo učne vsebine, prilagajajo metode poučevanja otrokovim potrebam in interesom ter spremljajo njegov napredek. Njihova vloga ni zgolj v prenosu znanja, temveč tudi v ustvarjanju podpornega okolja, ki spodbuja radovednost, kritično mišljenje in razvoj samodiscipline. Starši pri učenju na domu pogosto uporabljajo različne vire, kot so učbeniki, spletni tečaji, didaktična gradiva in lokalne skupnosti za podporo pri socializaciji. Njihova odgovornost vključuje tudi prilagajanje učnega načrta, spodbujanje samostojnega učenja ter sodelovanje v zunajšolskih dejavnostih, kot so šport, umetnost ali prostovoljstvo. Vloga staršev se torej širi onkraj zgolj pedagoške; v veliki meri vplivajo tudi na otrokovo socializacijo, čustveno inteligenco in razvoj vrednot. Študije so pokazale, da otroci, ki so šolani doma, pogosto razvijejo globlje odnose s svojimi starši, kar omogoča bolj neposreden prenos družinskih vrednot in norm (Murphy, 2012).

Starši so osnova za razvoj otrokovega vključevanja v okolje, v družbo, torej v procesu socializacije. Glede na tempo življenja, zaposlitve in obremenjenosti, se vse pogosteje dogaja, da otroci ostajajo v breme starih staršev (v kolikor je to mogoče), drugih sorodnikov, znancev in prijateljev. Največkrat pa so (ali pa zelo pogosto) prepuščeni sami sebi. Ali se zato starši odločajo, da se bo njihov otrok izobraževal na domu? Ostali bodo doma (dobro situiranim to ni problem, kaj pa ostalim) in se spopadali z zahtevnostmi izobraževanja, katerega izvajajo izobraževalne ustanove? Sami se bodo izobraževali, da bodo lahko izobraževali lastne otroke? Ali pa bodo v dopoldanskem času vozili otroke v različne zasebne izobraževalne ustanove, da bodo poskrbeli zanje? Ali vsi starši res dobro premislijo lastno odločitev o izobraževanju na domu, ki je lahko gotovo tudi v škodo otroka? Vse to so vprašanja za vas starše, ki ste se odločili ali se odločate, da se vaš otrok izobražuje na domu.

Starši, ki se odločijo za to obliko izobraževanja, igrajo proaktivno vlogo pri prilagajanju učnih vsebin in izbiranju strategij poučevanja, kar pozitivno vpliva na otrokovo akademsko uspešnost in celostni razvoj. Raziskava tudi ugotavlja, da starši otrok, ki se šolajo doma, pogosto poročajo o višji stopnji vključenosti v otrokovo izobraževanje v primerjavi s starši otrok v tradicionalnih šolah (Murphy, 2012).

Znanja in kompetence staršev

Znanja in kompetence staršev pri učenju lastnih otrok na domu so ključnega pomena za uspeh tega izobraževalnega modela. Medtem ko večina staršev nima formalne pedagoške izobrazbe, se zanašajo na različne vire znanja in strategije za poučevanje. Njihove kompetence vključujejo:

Organizacijske in načrtovalne sposobnosti: Starši morajo oblikovati učni načrt, ki ustreza otrokovim potrebam, hkrati pa upošteva uradne izobraževalne standarde. To vključuje tudi sposobnost prilagajanja vsebine otrokovemu tempu učenja.

Komunikacijske in didaktične veščine: Pomembna je sposobnost jasnega in učinkovitega prenašanja informacij. Starši morajo razviti metode poučevanja, ki spodbujajo otrokovo razumevanje, radovednost in ustvarjalnost.

Sposobnost spodbujanja samostojnosti in odgovornosti: Starši igrajo ključno vlogo pri vzgoji otroka v neodvisnega učenca, ki zna samostojno raziskovati in reševati probleme.

Fleksibilnost in prilagodljivost: Učitelji na domu morajo biti prilagodljivi, saj mora poučevanje temeljiti na otrokovih individualnih interesih in potrebah, kar lahko zahteva sprotne spremembe v pristopu.

Socialne in čustvene kompetence: Poleg akademskega znanja morajo starši poskrbeti tudi za otrokov socialni in čustveni razvoj, kar vključuje učenje socialnih veščin, obvladovanje čustev in spodbujanje pozitivne samopodobe. Kljub temu, da večina staršev, ki poučuje na domu, nima formalne pedagoške izobrazbe, raziskave kažejo, da s pomočjo dostopnih učnih virov, spletnih tečajev, podpornih skupnosti in posvetovanj s strokovnjaki uspešno razvijajo potrebne kompetence (Green & Hoover-Dempsey, 2007).

Sam težko posegam v to področje, ker bi lahko komu naredil krivico. Dvomim, da imajo starši, kateri se odločijo, da bodo izobraževali lastne otroke na domu, dovolj vseh strokovnih znanj. Če jih že imajo (kar pa dvomim), zagotovo ne za vsa predmetna področja. Tukaj pa se lahko začnejo velike težave. Iščejo pomoč pri drugih? Zakaj jih potem ne pošljejo v šolo, ki ima za vse enaka merila, strokovne in usposobljene kadre? Otroci v šoli (tudi doma) ne prejemajo samo znanja in usvajajo veščin, vse to tudi utrjujejo in medsebojno primerjajo, temveč ga tudi preverjajo. Kako to lahko izvajajo starši brez ustreznih kompetenc? Morali bi (obvezno) razmišljati o tem, da osnovna šola daje izhodišča za nadaljnja izobraževanja. Manko na določenem področju bo lahko imel hude posledice v prihodnosti. To se namreč pojavlja pogosto tudi ob pridobljenem znanju v šoli, kaj šele doma.

Novosti na področju izobraževanja na domu

V šolskem letu 2024/2025 je na področju izobraževanja otrok na domu uvedenih kar nekaj sprememb. Pravilnik o spremembah in dopolnitvah Pravilnika o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli z dne 22. 7. 2024 v 4. členu navaja, da bodo v šolskem letu 2024/2025 otroci, ki se izobražujejo na domu, ocenjeni iz vseh predmetov in ne kot doslej, ko so bili ocenjeni iz le nekaterih.

Torej bodo potrebna širša znanja ne zgolj za starše, ki svoje otroke izobražujejo na domu, temveč predvsem za njihove otroke, če bodo želeli enakovredno pridobiti spričevalo o zaključenem izobraževanju na domu. Bodo oboji temu kos?

Glede na število otrok, ki se izobražujejo doma, je mogoče sklepati, da starši menijo, da so dovolj kompetentni, usposobljeni in predvsem strokovnjaki, da lahko nudijo celotno paleto znanj, ki jih morajo usvojiti njihovi otroci. V osnovni šoli jih dobijo od učiteljev in ostalih strokovnih delavcev, pa tudi od svojih sovrstnikov v vsakodnevni družini.

Navajam še naslednje novosti:

- Rok za napoved izobraževanja na domu: Starši morajo izobraževanje na domu za prihodnje šolsko leto napovedati do 16. avgusta (prej do 31. avgusta).
- Možnost prekinitve izobraževanja na domu: Novela uvaja možnost prekinitve izobraževanja na domu med šolskim letom, kar omogoča vključitev učenca nazaj v šolski sistem.
- Omejitev pravice do izobraževanja na domu: Če učenec pri ocenjevanju znanja ne bo uspešen, se mu lahko omeji pravica do izobraževanja na domu, kar pomeni, da bo moral nadaljevati izobraževanje v šoli (www.gov.si/novice/2024-02-22-drzavni-zbor-republike-slovenije-sprejel-novelo-zakona-osnovni-soli/?utm_source=chatgpt.com).
- Ocenjevanje znanja: Učenci, ki se izobražujejo na domu, bodo morali opravljati preizkuse znanja iz vseh predmetov posameznega razreda, ne le iz izbranih (www.rtv slo.si/slovenija/spremembe-pri-solanju-na-domu-starsi-napovedujejo-ustavno-pritozbo/699481?utm_source=chatgpt.com).

Seveda se nekateri starši ne strinjajo s spremembami in so zahtevali ustavno presojo (n1info.si/novice/slovenija/stevilo-solajocih-se-na-domu-nekoliko-upadlo-kaj-je-z-ustavno-presajo/?utm_source=chatgpt.com).

Kako pa je s šolanjem na domu drugje po svetu?

V ZDA npr. je izobraževanje na domu legalno v vseh zveznih državah, vendar se zakonske zahteve med njimi razlikujejo. Nekatere države zahtevajo minimalen nadzor in poročanje, medtem ko druge predpisujejo redno testiranje in ocenjevanje učencev. V zadnjih letih se je število otrok, ki se izobražujejo na domu, povečalo, zlasti med pandemijo COVID-19 (National Home Education Research Institute, 2022).

V Franciji je izobraževanje na domu dovoljeno, vendar pod strogimi pogoji. Starši morajo otroke prijaviti lokalnim oblastem, ki nato izvajajo redne preglede, da zagotovijo ustrezno raven izobraževanja. Od septembra 2022 so bile uvedene dodatne omejitve, ki zahtevajo, da starši pridobijo dovoljenje za izobraževanje na domu, pri čemer morajo navesti utemeljene razloge (French Ministry of Education, 2023).

V Združenem kraljestvu je izobraževanje na domu legalno in relativno neurejeno. Starši niso dolžni obvestiti oblasti, če se odločijo za izobraževanje na domu, vendar morajo zagotoviti, da otroci prejemajo ustrezno izobraževanje. Lokalne oblasti lahko preverjajo napredek otrok, vendar nimajo pooblastil za redne preglede brez razloga (Department for Education (DfE), United Kingdom, 2019; 2022).

Poglejmo še v Avstralijo, kjer je izobraževanje na domu dovoljeno, vendar urejeno na ravni posameznih zveznih držav in teritorijev. Starši morajo običajno registrirati svoje otroke za izobraževanje na domu in predložiti izobraževalni načrt. Oblasti lahko izvajajo redne preglede, da zagotovijo skladnost z izobraževalnimi standardi (Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (ACARA), 2023).

Tudi v Kanadi je izobraževanje na domu dovoljeno in urejeno na ravni provinc. Zahteve se razlikujejo; nekatere province zahtevajo registracijo in redno poročanje, medtem ko druge omogočajo večjo svobodo staršem pri izobraževanju otrok. Pomembno je poudariti, da se zakonodaja in prakse glede izobraževanja na domu nenehno spreminjajo. Staršem, ki razmišljajo o tej možnosti v tujini, svetujemo, da se seznanijo z veljavnimi zakoni in predpisi v posamezni državi ter se posvetujejo z lokalnimi oblastmi ali strokovnjaki na področju izobraževanja (Alberta Education, 2022).

Po svetu je torej podobno kot v Sloveniji z manjšimi oz. večjimi posegi v pristojnost poučevanja (staršev) otrok na domu.

Če zaključim, starši, če res ni tehtnega razloga za izobraževanje na domu, omogočite lastnim otrokom otroštvo, pridobivanje znanja in učenje, druženje s sošolci in prijatelji, obiskovanje šole v naravi, ekskurzije, ogleda zanimivosti in ne zapirajte jih med štiri stene. Tam so že tako in tako preveč pogosto in prepuščeni samim sebi, telefonom, računalnikom in ostalim razvadam. Spustite jih v vsakodnevno življenje sovrstnikov.

Zaključek

Nekatere študije kažejo, da imajo otroci, ki so šolani na domu, lahko enake ali celo boljše akademske rezultate kot otroci v tradicionalnih šolah. Raziskave tudi kažejo, da so ti učenci pogosto bolj samostojni, motivirani in sposobni prilagoditi učenje svojim interesom in potrebam. Kljub temu so nekateri strokovnjaki kritični zaradi morebitnih težav pri socializaciji, pomanjkanja interakcije z vrstniki in vprašanj o kakovosti pedagoškega znanja staršev.

Na splošno pa raziskave potrjujejo, da lahko šolanje na domu, ob ustreznem načrtovanju in podpori, vodi do uspešnega akademskega in socialnega razvoja otrok. Ključni dejavnik uspeha je vpletenost staršev, njihova sposobnost prilagajanja učnega procesa ter dostop do ustreznih učnih virov in socialnih priložnosti za otroke (Murphy, 2014).

Raziskav o izobraževanju na domu v Sloveniji je razmeroma malo, saj gre za manj razširjeno obliko izobraževanja v primerjavi z nekaterimi drugimi državami, kot so ZDA ali Velika Britanija. Vendar pa so bile izvedene nekatere študije, ki obravnavajo motivacijo staršev za izbiro šolanja na domu, pravne okvire ter izkušnje otrok in staršev.

V Sloveniji je šolanje na domu urejeno z Zakonom o osnovni šoli, ki določa, da morajo starši pri tej obliki izobraževanja otroku zagotoviti ustrezne pogoje za izpolnjevanje učnega načrta. Otroci, ki so šolani doma, morajo ob koncu vsakega šolskega leta opraviti preverjanje znanja v okviru šole, v katero so vpisani.

Raziskave kažejo, da so razlogi za izbiro šolanja na domu v Sloveniji podobni kot drugod: nezadovoljstvo s kakovostjo javnega šolanja, želja po individualnem pristopu k učenju, zaščita otrok pred negativnimi vplivi v šoli (npr. ustrahovanje) in bolj fleksibilen urnik. Hkrati pa so starši v Sloveniji, ki se odločijo za to obliko izobraževanja, pogosto visoko motivirani, saj šolanje na domu zahteva veliko angažiranosti (Žagar, Kovač Šebart & Krek, 2015).

Literatura in viri

- Alberta Education. (2022). Home Education Handbook: Policies and Procedures. Edmonton, Alberta, Canada: Government of Alberta, pp. 5–25.
- Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (ACARA). (2023). Home Education Guidelines Across Australian States. Sydney, Australia: ACARA Publications, pp. 18–35.
- Department for Education (DfE), United Kingdom. (2019; 2022). Elective Home Education: Guidance for Local Authorities. London, United Kingdom: HM Government, pp.10–25.
- French Ministry of Education (2023). Regulation on Home Education in France. Paris, France: Ministère de l'Éducation nationale, pp. 45–55.
- Green, C. L., & Hoover-Dempsey, K. V. (2007). *Why do parents homeschool? Education and Urban Society*. 39(2), pp. 264–285. Pridobljeni s spletne strani <https://doi.org/10.1177/0013124506294862>
- Medlin, R. G. (2013). Homeschooling and the question of socialization revisited. *Peabody Journal of Education*, 88(3), pp. 284–297. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1080/0161956X.2013.796825>
- Murphy, J. (2014). The social and educational outcomes of homeschooling. *International Journal of Educational Reform*. 23(2), pp. 87–103. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.1177/105678791402300201>
- Murphy, J. (2012). Homeschooling in America: Capturing and assessing the movement. *SAGE Publications*. Pridobljeno s spletne strani <https://doi.org/10.4135/9781452279786>
- National Home Education Research Institute. (2022). Home Education in the United States: Legal Frameworks and Trends, Salem, Oregon, USA: NHERI Publications, pp. 12–30.
- Ray, B. D. (2017). *Research facts on homeschooling*. National Home Education Research Institute. Pridobljeno s spletne strani <https://www.nheri.org/research-facts-on-homeschooling/>
- Spremembe zakona o Osnovni šoli. Pridobljeno dne 17. 12. 2024 s spletne strani <https://www.gov.si/novice/2024-02-22-drzavni-zbor-republike>
- Spremembe pri šolanju na domu, starši napovedujejo ustavno pritožbo. Pridobljeno s spletne strani https://www.rtvsllo.si/slovenija/spremembe-pri-solanju-na-domu-starsi-napovedujejo-ustavno-pritozbo/699481?utm_source=chatgpt.com
- Število šolajočih se na domu nekoliko upadlo. Kaj je z ustavno presojo? Pridobljeno s spletne strani https://n1info.si/novice/slovenija/stevilo-solajocih-se-na-domu-nekoliko-upadlo-kaj-je-z-ustavno-presajo/?utm_source=chatgpt.com
- Žagar, M., Kovač Šebart, M., & Krek, J. (2015). Domače šolanje v Sloveniji: Stališča staršev in izkušnje otrok. *Sodobna Pedagogika*. 66(1), str. 134–149.

dr. Nina Novak,
Val učenja, Maribor
nina.novak@valucenja.si

KOMUNIKACIJA V IZOBRAŽEVANJU: OSNOVE IZGUBLJENE V ČASU IN PROSTORU

Povzetek: Komunikacija v šolah se sooča s številnimi izzivi, med katerimi so pomanjkanje aktivnega poslušanja, zmanjšana verbalna interakcija in vpliv digitalnih tehnologij na medosebne odnose. Članek obravnava komunikacijo med učiteljem in učencem, s poudarkom na vključujoči in spodbudni verbalni komunikaciji, poslušanju, povratni informaciji ter spodbujanju komunikacije med vrstniki. Komunikacija se v izobraževalno-vzgojnem pogosto dojema kot spretnost, ki jo je mogoče osvojiti enostavno, brez posebnega usposabljanja. V resnici ima komunikacija v učnem procesu izjemno pomembno vlogo, saj ne omogoča le prenosa informacij, temveč tudi spodbuja kritično razmišljanje, sodelovanje in razvoj socialnih veščin. Učinkovita komunikacija kot temelj uspešnega pouka, omogoča, da učitelj in učenci skupaj soustvarjajo učno okolje, v katerem se gradijo znanje, vrednote in medsebojni odnosi. Zato je nujno, da ji namenimo več pozornosti in sistematično in načrtno razvijamo komunikacijske veščine učiteljev ter posledično učencev.

Ključne besede: komunikacija, verbalna komunikacija, poslušanje, opazovanje pouka, povratna informacija, pedagoški govor, odnosni govor

Komunikacija kot veščina 21. stoletja

Šolski sistemi v zadnjem desetletju intenzivno posodablajo učne programe z namenom, da bi učence učinkoviteje pripravili na življenje in delo v 21. stoletju. Pri tem je smiselno omeniti tudi klasifikacijo kompetenc učencev 21. stoletja, ki jo je oblikovala skupina raziskovalcev v okviru projekta Innovative Teaching and Learning Research. Ta klasifikacija poudarja tudi integracijo tehnologije v poučevanje in učenje. Dokument navaja šest ključnih kompetenc učencev 21. stoletja, znotraj katerih so opredeljene posamezne veščine. Te kompetence so: sodelovanje, konstruiranje znanja, samournavanje, reševanje problemov in inoviranje, uporaba digitalne tehnologije za učenje ter veščina komuniciranja. Podobno dokument Partnership for 21st Century Skills (2009, 8) opredeljuje ustvarjalnost in inovativnost, kritično razmišljanje in reševanje problemov ter komunikacijo in sodelovanje. Dumont in Istance (2013, 24) postavljata učenje v središče pozornosti sodobne družbe. Zaradi narave znanja, gospodarstva in družbenih sprememb postaja potreba po razvijanju kompetenc 21. stoletja vse močnejša. Pojavljajo se zahteve po oblikah učenja, ki jih lahko združimo pod pojmom kompetence oziroma veščine 21. stoletja. S temi kompetencami v ospredje stopajo višji spoznavni procesi: sposobnost ustvarjanja, obdelave in razvrščanja kompleksnih informacij, sistematično in kritično mišljenje, sprejemanje odločitev na podlagi presoje različnih dejstev, postavljanje produktivnih vprašanj o različnih temah, fleksibilnost in prilagajanje novim informacijam, ustvarjalnost ter zmožnost prepoznavanja in reševanja realnih problemov sveta (prav tam).

Odnosi in komunikacijske veščine v sodobni šoli

Seligman (2011) izpostavlja, da sta uspešnost v šoli in zadovoljstvo v življenju povezana z naslednjimi dejavniki: zmožnostjo upravljanja lastnih čustev, odnosi z drugimi, doživljanjem smiselnosti tega, kar počnemo, in posledično zavzetostjo. Pomen odnosov med učiteljem in učencem ter njihov vpliv na učne dosežke dokazujejo številne raziskave. Košir (2006) ugotavlja, da pozitivni odnosi med učiteljem in učenci varujejo in spodbujajo večjo šolsko prilagojenost, kar se kaže v boljših učnih rezultatih in boljši vrstniški prilagojenosti. Pečjak in Peklaj (2015) poudarjata pomen dobrih odnosov za vzdrževanje discipline in zavzetosti učencev pri učenju. Hattie (v Marentič Požarnik, 2013) v svoji obsežni metaanalizi ugotavlja, da ima odnos med učiteljem in učencem visok vpliv na učne dosežke učencev (0,72). Pomemben del t. i. odnosne kompetence pa so komunikacija in komunikacijske veščine. Jull (2014, 42) odnosno kompetenco odraslega opredeljuje kot sposobnost, da resno upošteva vse misli in občutja svojega sogovornika.

V sodobni šoli se je položaj učenca bistveno spremenil, s tem pa tudi komunikacija med učiteljem in učenci. Učenci niso več zgolj pasivni poslušalci, temveč aktivni udeleženci učnega procesa, ki sodelujejo v različnih dejavnostih, načrtovanih s strani učitelja. V tej vlogi učitelj ni več zgolj posredovalec znanja, temveč postaja mentor, organizator in spodbujevalec učne motivacije. To je še posebej pomembno za introvertirane

učence, ki se težje vključujejo v skupinske dejavnosti. Kot poudarja Pongračić (2019), to ni le pedagoško priporočilo, temveč moralna odgovornost vsakega učitelja. V demokratični družbi otroci sicer pridobivajo vedno večji vpliv, vendar niso odgovorni za odnos z odraslimi, saj nimajo zmožnosti, da bi ga sami vzdrževali. To nalogo nosi odrasli (Juul, 2014). Učitelj, ki deluje vključujoče in učinkovito, s komunikacijo gradi odnose v razredu. V pedagoški praksi se učitelji pogosto znajdejo pred izzivom, kako izbrati pravo komunikacijsko strategijo. Prenos teorije v prakso je zahteven, kakovost učiteljevih komunikacijskih veščin pa se pogosto izkaže prav v zahtevnih situacijah – tako pri posameznih učencih kot pri delu s celotnim razredom. Uspešno poučevanje zahteva ravnotežje med učno vsebino, didaktičnimi cilji in medosebnimi odnosi. Opredelitev komunikacije zgolj kot sredstvo za prenos informacij je preozka – izbira prave oblike komunikacije, refleksija ter popravljanje komunikacijskih napak so ključni za doseganje vzgojno-izobraževalnih ciljev. Kot poudarja Marentič-Požarnik (2000), je dobra medosebna komunikacija temelj za uspešne odnose in učinkovit pouk.

Resnik Planinc in Kosten Zabret (2006) opozarjata, da izkušnje, ki jih učitelji pridobijo med študijem, danes učitelju ne zadostujejo. Brez ustreznega izobraževanja na področju komunikacije učitelji ne analizirajo in ne izboljšujejo lastne komunikacije, kar vpliva na njihovo odzivnost v razredu. Znotrajosebna komunikacija, torej samorefleksija, pomembno vpliva na medosebno komunikacijo in učiteljeve reakcije v pouku. Poleg verbalne komunikacije so ključni tudi neverbalni elementi, kot so mimika, ton glasu in telesna govorica, ki izražajo učiteljeva stališča ter čustva. Vprašanje, ali je učitelj ob zaključku študija res kompetenten za pristno in učinkovito komunikacijo, pa ostaja odprto.

Komunikacija pri pouku je odvisna od čustvenega vzdušja v razredu in poteka v ozračju medsebojnega zaupanja – ko je učitelj eden izmed udeležencev v skupinski razpravi in je le v nekaterih primerih vir informacij. V takšnem okolju učitelj deluje kot svetovalec, ki ustvarja klimo zaupanja, učenci pa lahko svobodno izražajo svoja mnenja, prepričanja in občutke.

Komunikacijske spretnosti so vedenjski vzorci, ki jih učitelj kaže v interakciji z učenci. Njihov cilj je motivirati učence, razvijati dobre medosebne odnose, jih podpirati in ustvarjati pozitivno komunikacijsko klimo v razredu. S pomočjo aktivnega poslušanja, postavljanja vprašanj, empatije, samonadzora, vključenosti in upravljanja interakcije ter s prilagodljivostjo vedenja lahko učitelji učence neposredno in posredno učijo komunikacijskih veščin.

Najmanj učinkovito komunikacijo imajo učitelji, ki učencem zgolj "servirajo" informacije, učenci pa odgovarjajo le, ko so vprašani. Da bi učitelj, pedagog ali ravnatelj vzpostavil ustrezno komunikacijo z učenci, mora imeti določene spretnosti in sposobnosti, kot so pozitiven pristop, učinkovit govor telesa, odprtost za drugačna mnenja, smisel za humor ter razumevanje učencev.

Komunikacijske spretnosti vključujejo vse načine prenosa sporočil med komunikatorji, na primer pisno komunikacijo, komunikacijo prek množičnih medijev in interpersonalno komunikacijo. Gre za širši pojem, ki vključuje veščine medosebne komunikacije.

Komunikacija med učiteljem in učenci

Borovinšek (1997) ugotavlja, da v učni skupini največkrat komuniciramo v osebni stiku, torej je komunikacija enovita, besedna in nebesedna, in šele celota obeh načinov daje komunikacijski učinek. Brajša opredeli komunikacijo v šoli kot nepopolno in nestrokovno, če učitelj učencem sporočila pošilja nehote, nenačrtovano, nezavedno ter brez povratnih informacij o njihovem sprejemu in učinku. Za pedagoške delavce je pomembno, da zaznavajo in upoštevajo odnosne razsežnosti komunikacije ter da se zavedno usmerijo k odnosnemu vidiku (Tomič, 1990). Učinkovita je takšna komunikacija, ki pomeni nenehno ustvarjanje in oživljanje medčloveških vrednot, kot so: sodelovanje, doživljanje osebne varnosti, samospoštovanje in spoštovanje drugih, dajanje in sprejemanje pomoči ter strpno reševanje konfliktov. Vsekakor pa je razvoj vseh omenjenih vrednot vzgojni smoter naše šole in se skriva v »prikritem« kurikulumu.

Vključujoča verbalna komunikacija v šoli

Verbalna komunikacija je prenos besednega sporočila od pošiljatelja sporočila do prejemnika sporočila, z namenom doseči pri prejemniku odziv na poslano sporočilo. Verbalna komunikacija se je pri človeku razvila, ker mu neverbalna ni zadoščala, da bi se znašel v zahtevnih razmerah, ki jih je človek postopoma ustvaril (Burger, 2000). Itkovič (1999, 329) meni, da način komuniciranja določa vrsto interakcije

udeležencev v komunikaciji in njihove medosebne odnose. Poudarja, da pri tem težko ločimo zavestna in nezavedna sporočila učitelja. Verbalna sporočila so v večji meri pod kontrolo zavesti in višjih možganskih centrov, neverbalna sporočila pa pogosteje pod vplivom nezavednega dela človekove osebnosti, s katerimi upravljajo nižji živčni centri. Najpomembnejše sredstvo komunikacije je jezik, ki se opredeljuje kot strukturiran sistem simbolov (besed), s pomočjo katerih prenašamo misli in čustva (Zrimšek, 2000, 172). S pomočjo jezika drugim razodevamo sebe, navezujemo in ohranjamo stike z ljudmi, ubesedujemo svet okoli sebe, drugim sporočimo svojo vednost, prepričanje, mnenje, doživljanje o nečem, sporočimo svoje hotenje po čem, spoznavamo druge, njihovo vednost, mnenje, prepričanje, doživljanje in hotenje, spreminjamo svet in v njem razmišljamo, si domišljamo, čustvujemo (Bešter idr., 1999, 8).

Najpreprosteje je, kadar je verbalno komuniciranje neposredno (npr.: »Potrebujem tvojo pomoč.«). Toda sporazumevanje pogosto prinaša posredno izražanje, ki je veliko bolj zapleteno, saj vključuje prikrita sporočila (učitelj izreče: »Kako dober govorni nastop je opravil tvoj sošolec.«, misli pa: »Tudi ti bi se lahko jutri tako potrudil.«), nasprotna sporočila (učenec izreče: »Nočem sodelovati v tej igri.«, misli: »Rad bi se igral, pa me je strah, da se bom osmešil.«), sporočila preko drugega (učenec izreče: »Učiteljica, Tadej bi rad nov list.«, misli: »Saj bo videla, da ga tudi jaz nimam ...«) ali zapoznena sporočila (učitelj izreče: »Če bi bil ti včeraj bolj pozoren, danes ne bi imel težav pri tej nalogi!« – in misli prav to.). Komuniciranje pa je seveda lahko tudi neiskreno, kar nam izda predvsem govornica telesa ali ton glasu (»No, saj veš, da bo jutri bolje.«).

V preteklosti je naša šola gradila predvsem na govornem prenosu podatkov (učitelj pove podatke, učenci si jih zapomnijo in jih ponavljajo) in ne na ustvarjalnem mišljenju ter raziskovanju. Učitelji so se tudi premalo zavedali, da je pomanjkljivo znanje učencev pri različnih predmetih pogosto posledica učenčeve slabe sporazumevalne zmožnosti, saj niso razumeli navodil, vprašanj ali besedil pri besedilnih nalogah. Leta 1980 je Marentič-Požarnikova v priročniku o pedagoško-psiholoških osnovah zastavljanja kvalitetnih vprašanj pri pouku ugotavljala, da v praksi še vedno prevladujejo elementarne fevdalne pedagogike. Razdevšek-Pučkova je leta 1990 prav tako opozorila, da se komunikacija pri pouku v zadnjih 20-ih letih ni bistveno spremenila. Postavi se vprašanje, ali se je v zadnjih treh desetletjih na tem področju kaj spremenilo ali izboljšalo?

Otroci se naučijo jezika v interakciji s svojim okoljem. Vendar pa to ni dovolj, saj se morajo razviti tudi sporazumevalno zmožnost. Za učenje teh veščin je odgovorna tudi šola. Govor v razredu ima več funkcij: spoznavno (govor stroke), izrazno (govor praktičnega sporazumevanja) in odnosno funkcijo. V pedagoškem procesu poteka pedagoški govor, ki je sestavljen iz dveh komponent. To sta:

- spoznavni govor, ki je vezan na učno vsebino;
- odnosni govor, s katerim dajemo navodila, pobude, želje ipd.

Spoznavni govor je tisti del pedagoškega govora, ki je vezan na učne cilje in teme, je govor stroke in znanosti. Človekovo vsakdanje sporazumevanje ter govor stroke in znanosti se razlikujeta. Pri spoznavnem oz. strokovnem govoru prevladuje dobesedno razumevanje. Učitelj večinoma le prenaša strokovne podatke, ki jih učenci sprejemajo in si jih zapomnijo.

Odnosni govor v razredu učitelj uporablja za uravnavanje medsebojnih odnosov, spodbuja k sodelovanju in medsebojni pomoči. Med poznanimi zvrstmi jezika bi ta jezik opredelili kot funkcijski, in sicer kot praktično sporazumevalni jezik. Temeljni cilj odnosnega govora je »usklajevati tok zavesti, doseči menjavo idej ter soglasje glede na njihovo resničnost, pravilnost (raziskovalni govor) ali sprejemljivost (pogajalni govor) ter povzročiti željeno dejavnost učencev (pouk kot vodeni pogovor).«

V vključujočem komunikacijskem procesu je pomemben učiteljev odnos do predmeta in učenca. Ta odnos se odraža v njegovi komunikaciji. Učenci se učijo iz njegovega govora, ki naj bo jase in počasen, izraža naj navdušenje, vzdržuje očesni kontakt z učenci in vključuje humor. Učitelj naj se izogiba branju iz zapisov ali predstavitev, nervoznih kretenj in frazemov, kot so »Razumete?«. Pomemben del pedagoškega govora predstavljajo vprašanja. Tomič (2002) poudarja, da učitelj enakomerno razporedi vprašanja med vse učence in upošteva naslednje zaporedje: vprašanje – premor – poziv učenca – premor – odgovor učenca – povratna informacija. Opozarja na povprečni učiteljev čakalni čas, ki je približno ena sekunda, zaradi česar je kakovost razmišljanja omejena. Pozitivne rezultate lahko dosežemo, če čakalni čas podaljšamo vsaj na tri sekunde. Pri tem bomo opazili, da učenci:

- oblikujejo daljše odgovore;
- povečajo se prispevki »počasnih« učencev;
- dajejo več različnih razlag;

- odkrijejo več boljših povezav med opazovanim pojavom in posledicami.

Verbalno komunikacijo določa tudi glas učitelja. Kar 38 odstotkov pomena besed določata barva in hitrost glasu (prav tam, str. 28). Poznavalci komunikacije pravijo, da »igra človeška duša na glasilke svoje doživljanje v popolnih akordih«. Glas v bistvu zveni tako, kot govorec čuti, ali drugače povedano, »ustrezno v stanju duše«, česar v pogovoru sogovorniki (učenci) ne morejo preslišati. Vsako notranje stanje ima svojo melodijo: npr. strah, iskreno obžalovanje, žalost, jeza, navdušenje, ironija, cinizem ... Neločljivi spremljevalci neverbalne komunikacije pa so tudi neverbalni. Bakerjeva (po Burger, 2000) je opredelila šest funkcij neverbalne komunikacije: ponavljanje (govorimo in kimamo); nadomestitev/zamenjava (govorjenje je nemogoče in neverbalna komunikacija nadomesti besede); dopolnjevanje/razlaga (besede in dejanja se morajo dopolnjevati); varljivost/odkritost (oči in obraz so najizrazitejši del neverbalne komunikacije, a povedo največ laži; kretne rok in nog povedo resnico); uravnavanje (govorec z načinom govora uravnava komunikacijo); poudarek (poslušalcu brez besed povesta, kaj je najpomembnejše).

Brajša (1993) pravi, da prav z neverbalnimi sporočili, ki spremljajo verbalna sporočila, definiramo naše odnose in stališča do izgovorjenih vsebin ter do tistih, ki jim je ta vsebina namenjena. To začutijo tudi učenci, in njihov odnos do učitelja je pogosto zrcalna slika učiteljevega odnosa do njih.

Poslušanje

Poznamo tri načine poslušanja: zložno poslušanje (le pomnjenje prejetih informacij), kritično poslušanje (tehtanje in vrednotenje informacij in govornika) ter aktivno poslušanje (ugotavljanje sogovornikovih čustev, potreb in želja). Aktivno poslušanje delimo na fizično (neverbalna govornica), psihično (kakšna čustva je sporočal) in besedno (pravilno razumevanje sporočil) (Erčulj, po Tomič, 1999). V komunikaciji z učenci je pomembno, da učitelj zna opaziti učenca, ki želi sodelovati v pogovoru. V primeru, da ga ne opazi prvič, otrok poskuša še naprej, a ko večkrat ni opažen, »onemi« ali se zateče k motečim oblikam vedenja. Brajša (1993) si zastavlja vprašanje, ki si ga zastavljajo številni učitelji: zakaj jih učenci ne poslušajo. Odgovarja, da so za to krivi učitelji sami, saj otroci težko poslušajo učiteljeva ocenjujoča, vzvišena, hladna sporočila brez čustev. Obenem opozarja, da otroci učitelja poslušajo s »četverimi ušesi«: uho za vsebino, uho za osebo, ki govori, uho za odnos in uho za vpliv. Tudi učitelj mora znati poslušati učenca, in to poslušanje naj bo aktivno.

Povratna informacija

Proces učenja je transformacija znanja na temelju izkušnje. Ta proces usmerja učitelj z ustrezno povratno informacijo in navodili učencu. S povratno informacijo učitelj učencu sporoči, kaj je dosegel in česa še ni, kako je to dosegel, ter mu hkrati poda navodilo za nadaljnji korak v procesu učenja, kar je pomembno za navajanje na samoregulacijsko učenje. Tomič (1992, str. 137) učinkovito povratno informacijo opredeli kot opisno, specifično, pravočasno, preverjeno, točno ter tako, ki upošteva potrebe prejemnika in pošiljatelja povratne informacije. Povratna informacija je osredotočena na vedenje, ki ga prejemnik lahko nadzira, in na vedenje, ki se je pravkar zgodilo.

Bistvo povratne informacije (Black in Wiliam, 1998) je zaporedje dveh aktivnosti:

- najprej mora učenec ugotoviti (spoznati, ozavestiti) razliko med želenim oz. zahtevanim (ciljem, znanjem) in doseženim,
- nato pa mora dobiti napotek in usmeritev za aktivnost, ki mu bo pomagala (omogočila) odpraviti to razliko.

Bistvo povratne informacije se povezuje s teorijo območja bližnjega razvoja (Vigotski), ki določa, da »učitelj mora vedno dodati nekaj malega in to v tolikšni meri, kot učenec potrebuje ravno v pravem trenutku.« Wiliam (2000, str. 15) priporoča oblikovanje učinkovite povratne informacije, ki posamezniku sporoči, zakaj je njegov dosežek dober (npr.: »Dobro je, ker si dosledno upošteval navodila.«) ter kje in kako naj svoje delo še izboljša (npr.: »Da bi izboljšal opis književne osebe, preberi še enkrat drugi odstavek besedila in bodi pozoren na govor književne osebe.«). Na proces učenja pa ne vplivajo povratne informacije (komentarji), ki so usmerjene na učenca kot osebo (»Res si dober.«) in/ali na njegovo učno samovrednotenje (»Ti tega ne znaš.«) (Wiliam, 2000).

Wiliam (2013; po Nyquist, 2003) opredeli pet stopenj povratne informacije:

- Samo skromne povratne informacije, ki jih dobijo učenci o ocenah, kar avtor imenuje »poznavanje rezultatov« (npr.: »Prav si to naredil.« ali »Odlična ocena.«).

- Samo povratne informacije, pri katerih učenci izvedo za oceno skupaj z jasnimi cilji, ki naj bi jih dosegli, ali pravilnimi odgovori na vprašanja iz preizkusa, kar avtor imenuje »poznavanje pravilnih odgovorov«.
- Skromno formativno preverjanje, ko učenci dobijo informacije o pravilnih rezultatih, pospremljene z razlago.
- Srednje dobro formativno preverjanje, pri čemer dobijo učenci informacije o pravilnih rezultatih, pospremljene z razlago in nekaj specifičnimi napotki za izboljšanje rezultatov.
- Učinkovito formativno preverjanje, kjer učenci dobijo povratne informacije o pravilnih rezultatih, pospremljene z razlago in napotki za specifične dejavnosti, ki jih morajo izvesti za izboljšanje rezultatov (npr.: »Dobro si tvoril pravljico, saj si vključil za pravljico značilne književne osebe, čudeže in pravljичno dogajanje. Preberi še dve pravljici in posebej poglej, s katerimi besedami se začneta, ter tako ugotovi, kako lahko v tvoji pravljici nakažeš nedoločenost kraja in časa.«).

Raziskave velikosti učinka za različne vrste intervencij s povratnimi informacijami, ki jih je izvajal Nyqvist (po Wiliam, 2013), so pokazale, da so samo povratne informacije o trenutnem dosežku relativno nekoristne. Če pa učence motivirajo za preišljene dejavnosti, imajo lahko globok učinek na učenje. Te ugotovitve kažejo, da niso vse povratne informacije, ki jih dobijo učenci v procesu učenja in poučevanja, enako učinkovite, kar so različni raziskovalci ugotavljali tudi pri mlajših učencih (Wiliam, 2013, po Tunstall in Gipps, 1996; Torrance in Pryor, 1998). Poleg tega se je izkazalo, da se veliko povratnih informacij, ki so jih podali učitelji učencem, osredotoča na socializacijo.

Center za raziskave in inovacije na področju izobraževanja (CERI, 2005) je raziskoval vpliv učiteljeve povratne informacije na učenje in ugotovil, da učenje spodbuja povratna informacija, ki je pravočasna, izhaja iz jasnih ciljev in kriterijev, je konkretna in specifična ter vsebuje učiteljeve predloge, kako nadaljevati učenje in izboljšati dosežek. To potrjuje Hattie (2009), ki med dejavnike kakovostne povratne informacije umesti tudi upoštevanje učenčevega predznanja ter osmišljenost učenja, saj »... da bi bila povratna informacija učinkovita, mora biti jasna, prilagojena predvidenemu namenu, osmišljena in usklajena z učenčevim predznanjem, hkrati pa naj učenca usmerja k iskanju povezav.« Eržen (2014) med drugim poudari, da konstruktiven dialog v procesu učenja sproža učiteljeva formativna povratna informacija, s pomočjo katere ima vsak učenec možnost doseči cilje, ki si jih je zastavil, in hkrati prispeva k transparentnosti in veljavnosti končnega ocenjevanja.

V šoli ni samo učitelj tisti, ki je zadolžen za dajanje povratnih informacij, ampak morajo tudi učenci poslati povratno informacijo učitelju o njegovem vedenju, postopkih, odnosih in naporih. Borovinšek (1997) govori o preprosti skrivnosti komunikacije, ki jo moramo razumeti, in to je odziv. Meni, da je uspešna komunikacija dosežena tedaj, kadar poteka v harmoniji spoštovanja misli in hotenj sogovornikov. Predvsem je to pomembno v učni skupini, saj ne bomo uspešni v komunikaciji, če bi želeli na silo ali s poudarjanjem avtoritete spreminjati stališča in vrednote vseh udeleženi. Bolj pomembno je, da sogovornika razumemo, s poslušanjem pa spoznavamo njegove želje in potrebe, ki jih kot zanesljiv učitelj moramo znati zadovoljiti.

Komunikacija med vrstniki – učenci

Sodobne usmeritve poučevalne prakse se usmerjajo tudi v spodbujanje poučevanja z metodami in oblikami, ki vključujejo "aktivno" učenje, ki predstavlja priložnost za učence, da oblikujejo lastna vprašanja, razpravljajo o vprašanih, razlagajo svoje poglede in se vključijo v sodelovalno učenje z delom v skupinah. "Vzajemno učenje" je oblika sodelovalnega učenja, ki krepi vrednost interakcije učenec-učenec in se kaže v različnih učnih dosežkih. Slavin (2013, str. 153) predstavi potek in rezultate raziskav pristopa k učenju, ki so ga poimenovali PALS (Vrstniško podprte učne strategije ali angl. Peer-Assisted Learning Strategies = PALS). Gre za pristop k učenju, pri katerem se učenci v dvojicah izmenjujejo v vlogi učiteljev in v vlogi učencev. Naučijo se preprostih strategij medsebojne pomoči, nagrajeni pa so na podlagi učenja obeh članov dvojice. Poleg vrstniškega učenja je aktualno tudi vrstniško vrednotenje, pri katerem sošolca vrednotita drug drugega glede na vnaprej dogovorjene kriterije. Dodge (2009) povzema rezultate metaanaliz, ki kažejo, da vrstniško vrednotenje pozitivno vpliva na učinkovitost procesov učenja in kakovost učnih dosežkov, za kar pa je treba učence sistematično usposabljanje, saj poznajo cilje pouka in vedo, kaj in kako je treba delo opraviti, da bi bili uspešni. S tem lahko dajejo drug drugemu tudi povratno informacijo na osnovi znanih kriterijev. Borstner (2014 po Crown, 2013) opozarja na dejstvo, da se današnje šole premalo opirajo na obsežen sistem v človeških možganih, ki skrbi za spremljanje in upravljanje odnosov, ki jih imamo z drugimi ljudmi, saj se ljudje lažje učimo, če vemo, da bomo morali usvojeno znanje prenesti še na koga drugega in ne samo z namenom, da se bomo izkazali pri testu. Zato učni pristopi, ki vključujejo

medosebne družbene stike, povečujejo učne učinke prav zaradi človeških možganov, ki so »družabni«. Aktiviranje teh mehanizmov povzroča intenzivnejše učenje, večjo zapornitev in trajnost znanja (prav tam).

Sklepna spoznanja

Vključujoča in učinkovita komunikacija je tista, pri kateri si prejemnik sporočilo razlaga enako, kot ga je želel posredovati pošiljatelj. V razredu je učinkovita verbalna komunikacija ključno orodje za prenos znanja, pri čemer mora učitelj izkazovati lastnosti dobrega komunikatorja – od toplih odnosov in prilagajanja učencem do mirnosti, pravičnosti in fleksibilnosti. V praksi pa pogosto prihaja do razkoraka med tem idealom in dejanskim stanjem. Pouk je še vedno močno usmerjen v učiteljevo govorjenje, učenci imajo premalo priložnosti za aktivno besedno izražanje, komunikacija pa ostaja preveč direktivna. Namesto spodbujanja odprtega dialoga učitelji pogosto popravljajo in usmerjajo odgovore, kar lahko zavira razvoj mišljenja.

Za izboljšanje komunikacije v razredu ni dovolj le zavedanje pomena učinkovitega komuniciranja, temveč je nujna tudi praksa. Komunikacijskih vzorcev ne moremo spremeniti brez izkušenj, zato bi morali biti sistematični komunikacijski treningi že del študija pedagoških smeri in nadaljnjega strokovnega izobraževanja učiteljev. Le skozi aktivno vajo in refleksijo lahko učitelji razvijejo veščine, ki jim bodo omogočile ustvarjanje bolj odprtega, spodbudnega in učinkovitega učnega okolja.

Literatura in viri

- Bešter, M., Križaj Ortar, M., Končina, M., Bavdek, M., Poznanovič, M., Ambrož, D., Židan, S. (1999). Na pragu besedila. Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol. Ljubljana: Rokus.
- Black, P., Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom learning. *Assessment in Education*, 5, št. 1.
- Black, P., Wiliam, D. (2008). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment for Supervision and Curriculum Development*.
- Boekartes, M. (2013). Motivacija in čustva imajo ključno vlogo pri učenju. V: Durmont, H. in sod. (ur.). O naravi učenja. Uporaba raziskav za navdih prakse, str. 83–99. OECD, Centre for Educational Research and Innovation. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Borovinšek, J. (1997): Komunikacija in interakcija v učni skupini s poudarkom na reševanju konfliktnih situacij. *Sodobna pedagogika*, 7/8, str. 427–431.
- Borstner, M. (2014). Formativno spremljanje in pouk tujih jezikov v gimnaziji. V: Ilc Rutar, Z. (ur.). Vzgoja in izobraževanje. Let. XLV, št. 5–6, str. 43–46.
- Borstner, M. (2015). Formativno spremljanje – priložnosti za več učenja in boljše učne dosežke. Elektronsko interno gradivo ZRSŠ.
- Brajša, P. (1993): Pedagoška komunikologija. Ljubljana. GLOTTA Nova.
- Centre for Educational Research and Innovation (CERI, 2005). Formative Assessment. Paris: OECD. Pridobljeno dne 12. 2. 2025 s spletne strani <http://www.oecd.org/edu/ceri/35661078.pdf>
- Dodge, J. (2009). 25 Quick Formative Assessments for a Differentiated Classroom. New York: Scholastic Teaching Resources.
- Dumont, H., Istance, D. (2013). Analiziranje in oblikovanje učnih okolij za 21. stoletje. V: Durmont, H. in sod. (ur.). O naravi učenja. Uporaba raziskav za navdih prakse, OECD, Centre for Educational Research and Innovation. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Str. 23–36.
- Erčulj, J. (1999): Uspešne in učinkovite šole ali nenehno boljše šole – to je zdaj vprašanje. *Vzgoja in izobraževanje*, 1, 9–15.
- Eržen, V. (2014). Povratna informacija za uspešnejše učenje. *Vzgoja in izobraževanje*, 45(5/6), str. 28–31. Pridobljeno s spletne strani <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-CV69VZ31>
- Hattie, J. A. C. (2009). *Visible learning*. London, New York: Routledge.
- Hattie, J. A. C. (2013). *Lernen sichtbar machen*. Schneider Verlag.
- Hattie, J., Biggs, J. in Purdie, N. (1996). Effects of Learning Skills Interventions on Student Learning: A Meta-analysis. V: *Review of Educational Research*, št. 66, str. 99–136.
- Istance, D., Dumont, H., (2013a). Smernice za učna okolja v 21. stoletju. V: Durmont, H. in sod. (ur.). O naravi učenja. Uporaba raziskav za navdih prakse. OECD, Centre for Educational Research and Innovation. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Str. 285–303.
- Juul, J. (2014). Šolski infarkt. Kaj lahko storimo, da bo šlo otrokom, staršem in učiteljem bolje. Celovec: Mohorjeva družba.
- Kolnik, K., Resnik Planinc, T. (2006). Izzivi prenove gimnazijskega programa z vidika geografskega izobraževanja. *Geografski obzornik*, 53(4), str. 22–26. <http://www.zrc-sazu.si/agss/horizon.htm>
- Košir, K. (2006). Socialni odnosi v povezavi z učno motivacijo in emocijami ter učnimi dosežki učencev: vloga vrstnikov in učiteljev. (Doktorska disertacija). Ljubljana: Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete.
- Marentič - Požarnik, B., Plut, L. (1980): Kakšno vprašanje takšen odgovor?: Priročnik o pedagoško psiholoških osnovah zastavljanja kvalitetnih vprašanj pri pouku. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Marentič Požarnik, B. (2012). Psihologija učenja in pouka: temeljna spoznanja in primeri iz prakse. Ljubljana: DZS.
- Marentič Požarnik, B. (2013). Kaj res deluje? Moč različnih vplivov na učenje učencev in učiteljev. Prispevek predstavljen na posvetu v okviru projekta ZRSŠ »Opolnomočenje učencev z izboljšanjem bralne pismenosti in dostopa do znanja« Brdo, 6. 6. 2013.
- Novak, N. (2009). Stališča razrednih učiteljev o verbalni komunikaciji v prvem in drugem triletju osnovne šole. (Magistrsko delo). Ljubljana. Pedagoška fakulteta.
- Novak, N. (2012). Kako lahko učitelj s svojimi sporočili ustvarja spodbudno učno okolje zase in za učence. *Razredni pouk*, 14(1/2), str. 77–83. Pridobljeno s spletne strani <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-CS3LPGFC>
- Novak, N. (2016). Spodbujanje razvoja bralne kompetence na literarnem področju v prvem triletju: doktorska disertacija [[L. Novak]]. Pridobljeno s spletne strani <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/3575>
- Pečjak, S. in Peklaj, C. (2015). Psihosocialni odnosi v šoli. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Polak, A. (2010).
- Pongračič, L. (2019). Analiza poželjnih kompetenc za uspešno upravljanje razredom . *Didaskalos: Filozofska fakulteta Osijek*, 3 (3.), str. 87–97. Pridobljeno s spletne strani <https://hrcak.srce.hr/234849>

- Razdevšek – Pučko, C. (1990). Uporaba Flandersove sheme razredne interakcije za ugotavljanje komunikacije med učiteljem in učenci pri pouku različnih predmetov od 2. do 5. razreda osnovne šole. V: Komunikacija in jezikovna kultura v šoli. Ljubljana: Pedagoška akademija, str. 116–131.
- Seligman, M. E. P. (2011). Optimističen otrok: preizkušen program za varovanje otrok pred depresijo in ustvarjanje odpornosti za vse življenje. (1. izd., str. 334). Modrijan.
- Slavin, R. E. (2013). Sodelovalno učenje: kaj naredi skupinsko delo uspešno. V: H. Dumond, D. Istance in F. Benavides (ur.). O naravi učenja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Str. 147–162.
- Wiliam, D. (2000). Integrating summative and formative functions of assessment. Prague: Keynote address to the European Association for Educational Assessment.
- Wiliam, D. (2013). Vloga formativnega vrednotenja v učinkovitih učnih okoljih. V: Durmont, H. in sod. (ur.). O naravi učenja. Uporaba raziskav za navdih prakse, str. 123–146. OECD, Centre for Educational Research and Innovation. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Zrimšek, N. (2000). Proces komunikacije in funkcija jezika. Pedagoška obzorja, 15, št. 3-4, str.168-178.

**"ČLOVEK LAHKO ŽIVI SAMO MED LJUDMI,
LAHKO POSTANE ČLOVEK SAMO PO DRUGIH
LJUDEH."**

Émile Durkheim